

ravnopravnost znanja

ŽENSKI/RODNI STUDIJI NA SVEUČILIŠTU

Tema broja:

Barada,
Janušić,
Kašić,
Pešut,
Merunka,
Čale Feldman,
Prijic-Samaržija,
Bahovec,
Leburić

stranice 17-24

Iskušavanje
sveučilišnog
mainstreama

Danijela
Marunka

zarez

ISSN 1331-7970

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 9. svibnja 2002, godište IV, broj 80 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Sex, laži & HRT

Grozdana Cvitan,
Trpimir Matasović,
Nataša Govedić

stranice 10-11

Razgovor

Helena Jasna Mencer

Svi za stol

Agata Juniku

stranice 6-7

Esej

Mir s prirodom

Nikola Visković

stranice 14-15

Tema

Narodnost - Bunjevac?

Nikola Vizin i

Kalman Kuntić

stranice 12-13

Marulićevi dani

U potrazi za spasonosnim redizajnom

Hrvoje Ivanković

stranice 28-29

Izrael-Palestina Međunarodna odgovornost i pokrovitelji zločina

Srđan Dvornik, Edward Said, Noam Chomsky

zarez

Gdje je što

Info & najave

Vanja Ivančić, Ana Kapraljević, Karlo Nikolić, Miljenko Ugarković 4-5

U žarištu

Trijumf bezvoljnosti *Boris Beck* 3
 Proljeće muzeja *Biserka Cvjetičanin* 3
 Razgovor s Helenom Jasnom Mencer *Agata Juniku* 6-7
 Radni i neradni posao *Grozdana Cvitan* 10
 Volite li Hrvatsku? *Trpimir Matasović* 10
 Homo homini amor *Nataša Govedić* 11
 Razgovor s Nikolom Vizinom i Kalmanom Kuntićem *Omer Karabeg* 12-13
 Svijet preko granice *Stanko Andrić* 13
 Poruka u grčkoj boci *Neven Jovanović* 33

Tema

Drugačiji svijet je moguć *Srdan Dvornik* 7
 Što je učinio Izrael? *Edward Said* 8
 SAD-Izrael-Palestina *Noam Chomsky* 9

Esej

Mir s prirodom *Nikola Visković* 14-15
 Laguna *Predrag Matvejević* 16

Vizualna kultura

Neprilagođeni u Moskvi *Leila Topić* 25

Putopis

Rijetka razglednica iz Perua *Grozdana Cvitan* 26-27

Kazalište

U potrazi za spasonosnim redizajnom *Hrvoje Ivanković* 28-29
 Glumac mitteleuropskih krajnosti *Robertino Bartolec* 30-31

Film

Polaroidno pamćenje *Miljenko Ugarković* 31
 Trajanje između dvije smrti *Nebojša Jovanović* 32

Kritika

Književnost - što je to? *Slaven Mihaljević* 33

Glazba

Prečacem do Cecchinija *Zrinka Matić* 34
 Reprezentativan materijal glazbenog naslijeđa *Ivana Kostešić* 34
 Polagane okosnice monumentalnih tvorbi *Trpimir Matasović* 35
 Vrhunski majstori jazz glazbe *Zvonimir Bajević* 35
 Kombinirajmo pristupe prijenosu *Dina Puhovski* 36
 Male tajne velikih majstora *Luka Bekavac* 37
 Dosadno, neoriginalno i neuzbudljivo *Krešimir Čulić* 37

Svjetski zarezi

Gioi- Ana Ulrich, Srdan Rahelić 38

Strip

Omajgadajmagad *Goran Novović* 39

TEMA BROJA:

Ravnopravnost znanja

Ženski/rodni studiji na sveučilištu

Priredile *Valerija Barada, Juliette Janušić, Biljana Kašić, Jasminka Pešut*

Mjesta teorijske legitimacije i pravne legitimacije,

Europski konteksti ženskih/rodnih studija,

Novi pogledi na staru problematiku,

Valerija Barada, Juliette Janušić, Biljana Kašić, Jasminka Pešut 17-20

Iskušavanje sveučilišnog mainstreama *Danijela Merunka* 21

Znanje je moć *Lada Čale Feldman* 22

Ženska perspektiva *Snježana Prijić-Samaržija* 21

Feminizam kao epistemologijski projekt *Eva Bahovec* 23

Feministička metodologija *Anči Leburic* 24

TEATAR EXIT, Ilica 208, Zagreb
 Tel. 01/3704 120

Program svibanj 2002.

2. svibnja 2002. u 19 i 21 sat

Gostovanje Hrvatskog kazališta Pečuh

ZAŠTO SAM VAM LAGALA, J. Matanović

Režija: Damir Munitić

Igra: Vlasta Ramljak

3. svibnja 2002. u 12 sati

ADRIAN MOLE

Režija: Nataša Lušetić

Igraju: Rakan Rushaidat, Franjo Dijak, Daria Lorenci i Hrvoje Kečkeš

4. svibnja 2002. u 20 sati

EVA BRAUN, S Kolditz

Režija: Edvin Liverić

Igra: Daria Lorenci

9. svibnja 2002.

Gostovanje u Velikoj Gorica

ALISA IZ KOMPJUTERA, V. Matujec

9. svibnja 2002. u 20 sati

KOMADI, N. Grosso

Režija: Damir Munitić

Igraju: Franjo Dijak, Daria Lorenci i Hrvoje Kečkeš

11. svibnja 2002. u 20 sati

EVA BRAUN, S Kolditz

Režija: Edvin Liverić

Igra: Daria Lorenci

15. svibnja 2002.

Gostovanje u Vukovaru

Festival glumca

EVA BRAUN, S Kolditz

Režija: Edvin Liverić

Igra: Daria Lorenci

16. svibnja 2002.

Gostovanje u Iloku

Festival glumca

EVA BRAUN, S Kolditz

Režija: Edvin Liverić

Igra: Daria Lorenci

17. svibnja 2002. u 10 i 12 sati

Gostovanje HNK iz Varaždina

Kraljević i prosjak, M. Twain

Režija: Dubravko Torjanac

Igraju: Ivica Plovanić, Vesna Stilinović, Zdenko Brlek, Mirjana Sinožić

17. svibnja 2002. u 20 sati

CABAres CABArei Zijaha A. Sokolovića

18. svibnja 2002. u 20 sati

Gostovanje HNK iz Varaždina

DIJETE LJUBAVI Joana Murray Smith

Režija: Dubravko Torjanac

Ograju: Mirjana Sinožić, Barbara Rocco

20. svibnja 2002.

Gostovanje u Malom Lošnju

IGRE U DVORIŠTU Edna Mazya

Režija: Hana veček i Edvin Liverić

Igraju: Daria Lorenci, Franjo Dijak, Hrvoje Kečkeš, Rakan Rushaidat i J. Rakoš

21. svibnja 2002. u 20 sati

IGRE U DVORIŠTU Edna Mazya

Režija: Hana veček i Edvin Liverić

Igraju: Daria Lorenci, Franjo Dijak, Hrvoje Kečkeš, Rakan Rushaidat i J. Rakoš

22. svibnja 2002. u 12 sati

Gostovanje u Varaždinu

ADRIAN MOLE

23. svibnja 2002. u 12 sati

ADRIAN MOLE

25. svibnja 2002. u 20 sati

EVA BRAUN, S Kolditz

Režija: Edvin Liverić

Igra: Daria Lorenci

31. svibnja 2002.

Teatar EXIT gostuje u Makedoniji

Blagajna: svaki dan osim nedjelje i ponedjeljka od 16.30 – 20 sati
 Teatar EXIT zadržava pravo izmjene

Nije istina da u Hrvatskoj ništa ne ide i da ni u čemu nismo konkurentni: jedna tvrtka koja radi pornografske stranice za Internet uskoro zapošljava još dvanaest ljudi; druga vrlo uspješno posluje s inozemstvom. Od stranih siteova besplatno dobiva stare slike – u zamjenu za reklamu – a njihovo gledanje naplaćuje (isključivo stranim klijentima) 75% jeftinije nego što to čine pornografi vani.

Zagonetne kamene žlundre

Najmanje mi je želja sablažnjavati se nad tim ili tvrditi da je moj interes za gola tijela isključivo profesionalan. Ako ima išta sablažnjivo, onda je to ispovijed Linde Lovelace, ovih dana preminule, koja je svjedočila kako se njezin angažman u pornoindustriji sveo na kružni niz prijetnji, silovanja, drogiranja i prostitucije, a da je od 600 milijuna dolara zarade *Dubokog grla* dobila tek neznatni djelić promila. Ovu zadnju od kolumni *Krila u koferu* hoću, međutim, zapravo posvetiti rečenici iz članka Roberta Perišića nadnaslovljenog *Bilanca trećesiječanjske kulture*: "Nacionalizam kao pogonski motiv kulture sad je zamijenio uspjeh na tržištu, a umjetnici su u to ime ponovno spremni na sve žrtve." Ima sto puta pravo! A najtočnije je napisao da se naš kulturalni tržišni liberalizam "posve približio konzumerizmu".

Kad sam bio mali, puno se pričalo o konzumerizmu, a sada je ta riječ izašla iz mode, kao i, recimo, pisanje Andrea Gorza; za njega je konzumerizam pasivnost, zaglupljivanje, rastresenost, samoća i dosada; igranje na neznanje, demagogija, niveliranje, prefabriciranje individualnosti; kultura konzumerizmu nije cilj sama po sebi nego uvijek mora nečemu služiti. Svi su kupci u supermarketu Don Juani koji gomilaju, umjesto mrtvih ljubavi, mrtve predmete; kad upitate Don Juana što misli o ženama, on će vam reći: "Ah, sve su one iste."

I ja imam ideju za jedan ekonomsko-kulturni projekt, baš u duhu trećesiječanjske kulturne politike, srodan Gavrilović-

u angažiranju poznatih naših umjetnika na slikanju kobasa. Dobro stoljeće prije nego sam se rodio na našem je gruntu bio kamenolom pun fosila riba, školjaka i puževa, stanovnika nestaloga mora. Tamo je Ljudevit Vukotinić našao zagonetne kamene žlundre za koje se kasnije pokazalo da su kralješci dotad nepoznate vrste kita: nazvan je *Mesocetus agrami*. U sklopu svoje akcije *Zagreb dok ga još ni bilo* Gregl, Jandrić i Kovačić postavili su u dvorištu po kojem sam nekad trčkarao ploču kao podsjetnik na zagrebačkoga ki-

nese vjetar i sav taj cirkus postane besmislen i neukusan poput kriški gavrilovičke na bujnom ženskom poprsju Dimitrija Popovića. Prvo, u tom vašaru od te bebe kita, koja se prije deset milijuna godina odvojila od majke i umrla u jednom zelenom zaljevu podno Susedgrada, ne bi ostalo ni k; a drugo, ljudi bi se ubrzo kita zasitili i okrenuli konkurenciji: već je u Vrapču nađen prvi idući kit, Gavella ima mamuta, u Banjavčicevoj je kip Jupitera, dok Zvijezda raspolaže ranokršćanskom svjetiljkom, pogodnom i za hodočašća; tu

trideset godina kao što se dogodilo *Preobraženjima* čiji su školski hvalospjevi bili obrnuto proporcionalni nakladi.

Sve što umjetnost jest, opire se prodaji. Opire se pasivnosti, zaglupljivanju, rastresenosti, samoći i dosadi; ne igra na neznanje, demagogiju, niveliranje i prefabriciranje individualnosti; ne želi ničemu služiti. Ono što se prodaje pak najbližnje je Lefebvreovoj ocjeni konzumerističkog seksa i erotizma: žalosno, umorno i mehaničko; šokantno i brutalno, a istovremeno je sav taj šok površan i prividan. Don Juan isto postupa i na tržištu žena i na tržištu knjiga: rastreseno odbacuje na hrpu hladna tijela pri čemu ga ne napušta ni samoća ni dosada; da bi ga napustile, trebao bi to POŽELJETI, a on to ne želi, kao što ni Hrvati (Srbi, Bošnjaci, Slovenci, Talijani...) ne žele knjigu. Dapače, njima bi čitanje bilo veća kazna nego meni da me natjerate drapati karte u muzeju kita.

Profiteri i aparatčiki

Trijumf bezvoljnosti čitatelja čini se nebitan prema trijumfu ove vlasti koja je bezvoljno izgubila 400.000 radnih mjesta, prema trijumfu prošle vlasti koja je još bezvoljnije izgubila 800.000, ili prema trijumfu banaka koje više vole brz uvoz nego solidnu proizvodnju zbog čega je izvoz od siječnja do ožujka pao za čak šest posto. Ali trijumf bezvoljnosti otvorio je put trijumfu volje stranačkih profitera i aparatčika (Beškerova terminologija) koji su cijelu zemlju pretvorili u pornografsku stranicu na kojoj ljudi rade one stvari zbuđenima.

"Danas sam opet ručao samo čaj" napisao je Matoš u Parizu. Nije imao ni kit-burgera ni masnih kobasa na masnim gradima. Imao je, i još uvijek ima, samo bezvoljnih čitatelja koji sve više traže žalosno, umorno i mehaničko, a ako je pritom šokantno i brutalno, još bolje, samo neka ostane površno. Ako bezvoljni čitatelj i naiđe ponovno na stare slike, neće ih prepoznati. Vidjet će jedino da su izašle iz mode. ☒

Krila u koferu

Trijumf bezvoljnosti

Ako vam se čini da vas je trećesiječanjska kultura ostavila kao kita na suhome, dobro vam se čini

Boris Beck

ta, a i za to su jedva jedvice skupili novac. A što bi se od tog dalo stvoriti! U trenucima vizije vidim svoju rodnu kuću kao muzejsko-informativni centar posvećen kitu: izložbeni dio s fosilima, simulacijama i rekonstrukcijama; prodajni dio s knjigama, slikovnicama, plišanim igračkama, posterima, glazbenim CD-ima i kompjutorskim igrama, sve u znaku kita; restoran koji bi posluživao jela kao što su *kitovski odrezak* i *whaleburger*; organiziranje učeničkih ekskurzija i nagradnih natječaj; ekološka predavanja, radionice i seminari; turnir u malom nogometu stokilaša; Miss kit; mobitel Moby Dick... Kažem vam, za godinu dana svi bi u Zagrebu vidjeli kita i znali za njega, a dolazili bi i iz cijele zemlje. Napokon, pa to je jedini europski kopneni kit!

Očajna molba za honorar

A onda vizija prođe, neonska reklama na kojoj piše "Zalijte kita tom i tom pivom" ugasi se, dječje crteže ulješura raz-

su i, recimo, Cikoš sa živim rodama ili Lubenice sa svojim lešinarima. Potrošački mentalitet nespojiv je s umjetnošću; Baudrillardovim riječima: "Djelo je ispražnjeno, ono postaje samo modno svojstvo, za njega se zna, u opticaju je, simbolizira nešto, a nakon nekog se vremena zamijeni drugim hitom." I to sve u boljem slučaju, u nas ni to. Nije zapravo kriva trećesiječanjska kultura, to je oduvijek tako, svi su hrvatski autori uvijek bili nasukani kao kitovi u plitkom moru hrvatske kulturne politike. Baš se Ljudevit Vukotinić ljutio da je izdao knjigu i da od toga ima samo *sobu punu egzemplara*, a tako je piscima i danas; kao što su današnji urednici plaćeni slabije od grafičkih sila, tako je i Sulek bio plaćen slabije od slagara; "Nemam rada i upućujem redakcijama očajne molbe za honorar," mogao je napisati svatko tko danas piše, ali to je napisao Ujević. Dapače, možda je situacija i bolja nego nekada: sumnjam da će se neka od današnjih knjiga cvrljiti na policama

www.zarez.hr

ma znakova da muzeji postaju irelevantni za svijet moderne umjetnosti, bilo da su izloženi radovi neprimjereni muzejskom prostoru ili su na nemaštovit način prikazani... Ni video ni Internet umjetnost neće prestati postojati, ali njihovo predstavljanje u muzejskom kontekstu još je uvijek velik izazov i još uvijek umanjuje doživljaj oba ta medija... Muzeji se neće vratiti na prethodno stanje, oni se jasno mijenjaju, transformiraju. Bilo bi ohrabrujuće znati da to čine otvorenih očiju."

Ovo je tek mali citat iz niza kritičkih napisa o ulozi muzeja koje objavljuje u svojim bogatim priložima o umjetnosti i arhitekturi. Pojavio se u vrijeme kada je u Europi počelo Proljeće muzeja u kojem je sudjelovalo više od tisuću europskih muzeja na temu pet osjetila. Sama manifestacija, održana četvrtu godinu za redom, kao i izbor teme, pokazuju napore muzeja koji se mijenjaju u potrazi za novim oblicima djelovanja i kontakta s posjetiteljima. Mjesto gdje se "ne dodiruje", muzej na trenutak doživljava preobrazbu s izložbom pod naslovom. I drugi naslovi, kao npr. razotkrivanje oblika, poezija drveća ili izložba posvećena mirisima, upućuju na novo otkriće muzeja i njihovih zbirki.

Poticaaji Europske unije

Proljeće muzeja bilo je, također, prigoda za razmjenu i zajedničku suradnju mnogih europskih muzeja, što snažno

podupire Europska unija. Poznato je da Europska unija još uvijek nema zajedničku kulturnu politiku, ali je vrlo rano pre-

jedničku europsku kulturnu baštinu. Vrijedno se ovdje prisjetiti akcije koja je uslijedila nakon razornog potresa koji je go-

Kulturna politika

Proljeće muzeja

Kroz partnerstvo i razmjenu mijenjaju se i sami muzeji. Partnerstvo donosi nova iskustva, znanja i dinamiku u radu, a to znači da muzeji ipak neće postati "irelevantni" za svijet moderne umjetnosti, već će pronalaziti nove moduse prezentacije i komuniciranja

Biserka Cvjetičanin

poznala zajedničke interese zemalja članica na području kulture i kulturne baštine. Još od utemeljenja prvih fondova koji su bili namijenjeni financiranju kulture i kulturne baštine, do brojnih posebnih fondova, uvijek se ističe komponenta suradnje više institucija iz više različitih zemalja. Posljednje izvješće Europskog parlamenta koje se bavi kulturom, naslovljeno *Unity in Diversities*, pokazuje u kojem se smjeru Europska unija želi razvijati u budućnosti. Kulturnu baštinu ističe se kao faktor društvene integracije i obnove, a osobito se potiče prekogranična suradnja, suradnja regija i suradnja na zajedničkim projektima više zemalja.

U rubrikama "success story" često ćemo naći primjere projekata vezanih uz za-

tovo do temelja uništio baziliku u Assisiju. Europska unija se putem više svojih fondova uključila u financiranje istraživanja i kasnije obnove ovog spomenika kulture, koji doista predstavlja jedan od simbola "zajedničke europske baštine". Stručnjacima iz više europskih zemalja omogućeno je da svojim znanjem i iskustvom pridonese ponovnoj obnovi bazilike. Na taj način, obnova bazilike u Assisiju postala je europski, a ne samo talijanski pothvat.

Oživljene kulture

Hrvatska ulaže velike napore u zajedničke međunarodne projekte, a nedavno otvorena arheološka izložba simboličkog naslova u Cankarjevom domu u Ljubljani,

pokazala je pun uspjeh takve suradnje. U dosadašnjoj dobroj kulturnoj suradnji Hrvatske i Slovenije koja je obuhvaćala niz događanja u području glazbene, likovne i scenske umjetnosti, ova je izložba iznimna iz više razloga. Ona je rezultat višegodišnjih istraživanja u koje se uključilo više gradova dviju zemalja – Zagreb, Samobor, Brežice, Novo Mesto i Ljubljana, više kulturnih ustanova – Arheološki muzej, Zagreb, Dolenjski muzej, Novo Mesto, Muzej grada Zagreba, te Zavod za varstvo naravne i kulturne dediščine, Novo Mesto, a u njemu su sudjelovali brojni stručnjaci – arheolozi iz obje zemlje. Izložba nas upoznaje sa važnošću dosad pronađenih arheoloških nalazišta na Žumberku/Gorjancima od prapovijesti do zatona antike i pokazuje da Žumberak nije samo park prirode, neizmjerni prostor biljnog i životinjskog svijeta, već i veliki čuvar kulturne baštine koju želimo sačuvati za buduće generacije.

S takvom koncepcijom suradnje koja obuhvaća nekoliko gradova, nekoliko institucija kulture i stručnjake iz dviju ili više zemalja, potiče se mobilnost kulturnih stvaralaca i partnerstvo na kojem se zasniva razvojna vizija Europske unije. Kroz partnerstvo i razmjenu mijenjaju se i sami muzeji. Partnerstvo donosi nova iskustva, znanja i dinamiku u radu, a to znači da muzeji ipak neće postati "irelevantni" za svijet moderne umjetnosti, već će pronalaziti nove moduse prezentacije i komuniciranja. ☒

Batsheva napokon u Zagrebu

Povodom gostovanja plesne skupine Batsheva Dance Company na 19. tjednu suvremenog plesa

ako pitanje plesnog centra još nije riješeno, što je gorući problem domaće plesne scene, uskoro će se ostvariti bar jedna dugogodišnja želja Mirne Žagar, ravnateljice Tjedna suvremenog plesa. Čak prva tri dana na ovogodišnjem festivalu plesat će slavni, atraktivni i vrlo skupi ansambl iz Tel Aviva, Batsheva Dance Company. Riječ je o kompaniji osnovanoj 1964. godine i "odgojenoj" na tradiciji njujorške škole Marthe Graham. Nakon same Grahamove kompaniju su vodili njezini učenici, uglavnom svi koreografske zvijez-

de, među kojima Jiri Kylian i William Forsythe. Naravno, ovakve reference podrazumijevale su uvijek i vrhunske talente u ansamblu. Početkom devedesetih kompanija ulazi u novu eru, zahvaljujući novom umjetničkom ravnatelju Ohadu Naharinu. Iako je i sam plesao kod Grahamove jednu sezonu, usmje-

rio je Batshevu od slavni predaka nekim novim izazovima i, još važnije, učinio ju svojevrsnom platformom za novu koreografiju te rasadištem talenata plesnih i ostalih umjetničkih disciplina.

Batsheva Dance Company na ovogodišnjoj turneji, pa tako i u Hrvatskom narodnom kazalištu 31. svibnja te 1. i 2. lipnja, izvodi *Deca Dance*, najnoviju Naharinovu predstavu, sastavljenu od dijelova njegovih sedam najpoznatijih koreografija, nastalih u razdoblju od 1985. do 1999. godine.

Tjedan suvremenog plesa ugostit će još nekoliko atraktivnih imena (Akram Khan, Xavier Le Roy, Angelin Preljocaj), a u sklopu plesne platforme Britanskog savjeta opširno će predstaviti recentnu produkciju Velike Britanije. Inače, pretprodaja ulaznica počinje već 13. svibnja. ☒

Žene zagovaraju i oblikuju

Povodom 4. regionalne konferencije Femisfera – žene oblikuju ekonomiju i politiku, hotel Pical, Poreč, od 9. do 12. svibnja 2002.

četvrta regionalna konferencija posvećena ženskom ekonomskom i političkom osnaživanju okupit će više od stotinu sudionica iz političkog, gospodarstvenog i nevladinog sektora zemalja regije te gošće iz Njemačke, Kanade i Sjedinjenih Država. U trodnevnom programu konferencije sudionice će analizirati političke i ekonomske promjene položaja žena u posljednje dvije godine po zemljama, ali i u regionalnom i globalnom kontekstu. Svrha je ovih analiza potaknuti zajedničku diskusiju o mogućim sljedećim koracima, te dijeljenje stečenih iskustava i spoznaja.

Ekonomske status žena u regiji svakako nije zadovoljavajući. U svijetu žene otpočinju s poslovima i otvaraju tvrtke dva puta češće nego muškarci, i vlasnice su gotovo 40 posto privatnog biznisa, a više od 35 posto ih je samozaposleno. S obzirom na stupanj nezaposlenosti u Hrvatskoj, nedostatak kreditnih sredstava jedan je od osnovnih problema žena u poduzetništvu, iako je obaveza uvođenja ženskih kreditnih linija unesena u Nacionalnu politiku za promicanje ravnopravnosti spolova. Programi prekvalifikacije kao nužan element gospodarskog boljitka gotovo da ne postoje. Iznimka je Centar za poticanje poslovnih promjena, koji

su razvili Hrvatski zavod za zapošljavanje i Hrvatske željeznice (HŽ), uz kredit Svjetske banke. Sličan program, nazvan Tranzicijski centri, počelo je razvijati Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.

Kao najvažnija tema nameće se, usprkos brojnim no još uvijek nedovoljnim pomacima, izgradnja institucionalnih mehanizama za promicanje ravnopravnosti spolova na svim razinama i u svim sektorima. Bit će također predstavljene i komparativni podaci o zastupljenosti žena u politici, kao i prijedlozi za povećanje sudjelovanja žena u političkom životu na svim razinama, što bi proizvelo veliki rezervoar novih i dosad potisnutih ili neprihvaćenih ideja, i možda najznačajnije, načina ponašanja koji bi trebali proizvesti pravednije, ravnopravnije i zdravije društvo, kako za žene, tako i za muškarce. Govorit će se i o iznimno značajnom segmentu obrazovanja žena za javne funkcije, a bit će predstavljene mnoge inicijative poput radionica, koje organizira ženska grupa B.a.b.e., za političarke iz najbrojnijih saborskih stranaka, s temama kao što su: upoznavanje s osnovnim pojmovima i dokumentima o ženskim ljudskim pravima, planiranje i uvođenje ženskih pitanja na stranački dnevni red, javni govor i nastup u medijima.

U festivalskom programu tridesetak umjetnica iz regije bit će predstavljene fotografijama (Barbara Blasin, Tanja Dabo, Vlasta Delimar, Ana Hušman, Sanja Iveković, Ivona Kočica, Jelena Perić, Renata Poljak, Lala Raščić, Mirjana Vodopija, Rudina Xhaferi), video radovima (Zemira Alajbegović, Larisa Hasanbe-

gović, Merita Koci, Kristina Leko, Monika Moteska, Irena Paskali, Sanja Perišić, Renata Poljak, Lala Raščić, Sandra Sterle, Zvonka Simčić, Milica Tomić, Natalija Vujošević, Dragana Žerevac Tanasković), prostornom instalacijom (Kristina Leko) i Internet projektom (Andreja Kulunčić), uz regionalnu premijeru filma *Naprijed-Nazad* sarajevske umjetnice Jasmile Žbanić, kao i premijeru performansa *Transsubjektiviteti* zagrebačke skupine Theatre des femmes. Predstavljene radovi su raznorodnih tema i stoga nesvodivi pod zajednički nazivnik ženske ili feminističke umjetnosti.

Jill Benderly je regionalna direktorica STAR Network of World Learninga, Vesna Janković je koordinatorka konferencije, a Silva Kalčić i Leila Topić su kustosice umjetničkog programa konferencije.

STAR Network of World Learning pruža obrazovanje, financijsku i tehničku podršku lokalnim inicijativama koje rade na unaprjeđenju ženskog ekonomskog i političkog liderstva u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu, Makedoniji, Crnoj Gori i Srbiji. STAR (Strategies/strategije, Training/obuka, Advocacy/zagovaranje, Resources/resursi) je osnovan 1994. godine kako bi pomogao novoj generaciji žena izgraditi demokratski strukturirane organizacije promovirajući osnaživanje žena, međuetničku toleranciju, regionalnu suradnju i pomirenje. World Learning je vodeća međunarodna organizacija koja svojim edukativnim i projektnim aktivnostima promovira razumijevanje različitih kultura, pravedno društvo i svjetski mir. Odjel World Learninga, Projekti za međunarodni razvoj i obuku (PIDT), registriran je kao neprofitna organizacija i provodi programe diljem svijeta. ☒

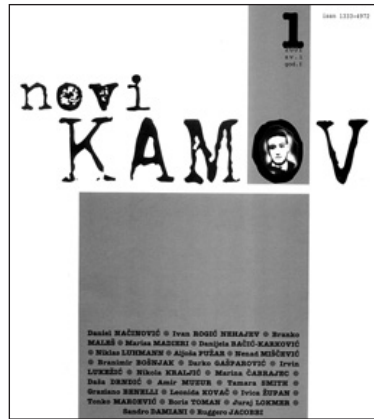
ukratk

Forza Kamov!

Novi Kamov, br. 1, gl. urednik Ljubomir Stefanović, Izdavački centar Rijeka, 2001.

Ana Kapraljević

časopis koji je prošle godine objavio svoj prvi broj i želi nastaviti tradiciju samog Psovača u našoj književnosti je *Novi Kamov*. U njemu su se našla mnoga suvremena imena hrvatske i svjetske kulturne scene. Rasprava koja svakako obilježava cijeli broj jest "Politički okvir za suživot" Nenada Miševića. Esejističkim prikazom s mnogo emocio-

nalnih opaski autor prikazuje čitatelju napetu situaciju borbe između internacionalizma, kozmopolitizma i (anti)globalizma. Govori o zanimljivu fenomenu odumiranja jednonacionalne države, o pitanju manjina u nas i u svijetu, a nezaobilazni su tu Romi i njihova integracija u civilizaciju. Uvodi pojam otvorenog i zatvorenog multikulturalizma gdje bi onaj

vredniji primjer kvalitetnog suživotu bio otvoreni multikulturalizam, bez gubljenja povezanosti i interferencije sa svojom vlastitom kulturom, ali i miješanje utjecaja s onom drugom. Iako ne kazuje ništa novo, britkom ironijom navodi čitatelja na propitivanje, pa čak i polemiku.

I dok Mišević pokušava pomiriti ekstremiste, pjesnici koji izlažu izbor poezije, poput Daniela Načinovića i Ivana Rogića Nehajeva, upravo na tome zahtijevaju. Svojom igrom grafičkim i pravopisnim oblicima, upadicama iz stranih jezika i tudicama, cijelim dijelovima, pa i strofama na nje-mačkom, engleskom i talijanskom jeziku, igrom s glazbenim, literarnim i kritičarskim velikim imenima daruju čitatelju nevjerovatnu živost u doživljaju pjesme. Međutim, i jedan i drugi vide spolne odnose i razlike između žena i muš-

ukratk

Alternativna ekskluziva

Akt, časopis (za) pitanja (iz) prirode (i) društva, br. 2/3, ožujak 2002; izdavač BUKA – Bjelovarska udruga za kulturnu aktivnost, gl. urednik Vladimir Končar

Vanja Ivančić

Zadatak je časopisa, kao što sama riječ kaže, opisati neki trenutak. Preciznije, opisati trenutak u kojemu se pojavljuje govor o nečem važnom" (iz uvodnika). Zaista, to je zadatak svakog časopisa, a kvaliteta se mjeri po uspjehu po kojem časopis donosi važne i aktualne stvari. Najbrojniji su oni koje najčešće pronalazimo na kioscima, koji nas upućuju u posve pogrešne i nebitne vrijednosti (na primjer, da je izgled najvažniji, da je bitno što u svom životu radi neki preplaćeni glumac i slične gluposti, i tobože nas uče kako bolje i ljepše živjeti, a protkani su malograđanštinom i netolerancijom).

Već je na prvi pogled *Akt* nešto posve drugo. U njemu su zastupljene različite teme, vidljive već u sadržaju: tehnologija, genetika, umjetnost, ekologija, polemike, predstavljanja, globalizacija, kritike i užitek se priprema na daljnje čitanje. Pažnju mi privlači fascinantan naslov "Dan kada ću imati krila ili mama, htio bih ticala za rodendan".

Čini mi se da sam našla isto-mišljenika, ali to je zastrašujući članak o genetskom inženjeringu, a nije jedini u časopisu. Fantastična razmišljanja o današnjem (znanstveno) fantastičnom svijetu i ambicioznim *freakovima* koji će napraviti bilo što samo zato jer im je dopušteno, *Akt* donosi u nekoliko različitih tekstova. Prije petnaestak godina ne bi se uopće shvatilo o čemu je riječ, što je još jedna zastrašujuća činjenica i izgleda da smo na dobrom putu da dezintegriramo sami sebe sa svojim super novim

kompjutorima, oružjem i hranom. Ovakav zaključak se jednostavno može izvući iz svih pe-

simističnih članaka o suvremenoj tehnologiji i genetici.

Hrvoje Jurić u članku "Genetski modificirana poezija" daje razumljive definicije i kratak povijesni pregled eksperimentalne poezije, ali nije odgovorio na pitanje koje me već dugo muči: kako razlikovati književno vrijedna djela eksperimentalne poezije od trabunjanja nadobudnih aspiranata? Jer, ruku na srce, sve to zvuči prilično jednako. Ovisi li to o kritičaru koji ih čita ili o subjektivnoj procjeni, razmislite.

Zaustavljam se na filmsko-kritičkom članku "Bruce i Brad u krevetu", plod autorica Ive Radat i Mime Simić-Radat. Zaista duhovito napisano. Ali, nisam se mogla oteti dojmu da je članak prožet jeftinim izazivačkim tonom i kontraproduktivnim argumentima. Naime, tekst se bavi homoseksualizmom u filmovima holivudske produkcije. Naravno, cure nisu zadovoljne. Slažem se da bi takvi filmovi, s obzirom da su orijentirani na široku publiku, mogli biti malo edukativniji i tolerantniji. Ali, čitatelj bi se mogao osjetiti uvrijeđen jer ga se (ne)izravno trpa u isti koš s ostalim *zlim i okrutnim* heteroseksualcima punim nerazumijevanja, i autorice bi također mogle pokazati malo tolerancije. U svakom slučaju, već dugo se nisam susrela sa časopisom tako odlične opreme i dizajna, zanimljivih ilustracija, dobrih i raznovidnih tekstova i preporučujem ga za čitanje. ☒

karaca surovim, mukotrpnim, grotesknim i pomalo mizernim.

Njihovom ludističkom impulsu suprotstavljaju se pripovijetke Marine Čabrajec, Amira Muzura, Tamare Smith i Graziana Benellija. U svojim tekstovima donose ono unutarnje, ne nagonsko već promišljeno, razgovor o samome sebi. Razlika između poezije i pripovijetke je u stavu prema svijetu. Pjesnici tek konstatiraju stvarnost lučkog središta, a prozni stvaraoci raščlanjuju svoje viđenje stvarnosti. *Novi Kamov* donosi i vrlo zanimljive prikaze izložbi u zemlji i u inozemstvu, kao što su oni Borisa Tomana, Juraja Lokmera i Ivice Župana. Književne kritike i prikazi o književnicima govore o Krleži, Eziji Mestrovichu, Luhmannu a objavljena je i vrlo iscrpna studija Branimira Bošnjaka o riječkom književnom izdavaštvu sedamdesetih

godina. Zanimljiv je prikaz Krleže u očima talijanskog književnika i teatrologa Ruggera Jacobbija, koji se još kao dijete susreće s prvim pjesmama našega pisca, a kasnije ga proučava. Najviše govori o prijevodima i francuskom viđenju stvaralaštva Miroslava Krleže, te o njegovim dramaturškim zamislima. Izgleda da je najvažnija studija ona o Kamovu Darka Gašparovića. Autor govori o Kamovljevim dramama, ponešto o korespondenciji i izdavanju njegovih drama, a najviše o Kamovljevu osjećaju za teatar, njegovoj brzini i strasti za pisanje i preokupacijama. Tematika koja prevladava ovim književnim časopisom nije neaktualna, a nudeći i sve aspekte književnog stvaranja bilo bi šteta kad ovaj riječki časopis ne bi zainteresirao čitateljstvo i u ostalom dijelu Hrvatske. ☒

INFO

lasila kako je riječ o sklopu više izvora pretočenih u jednu osobu, a kao fizički modeli poslužili su: njezin prijatelj i suradnik u prošlosti,

niskog rasta. Na Milesov psihološki profil presudno je utjecao odnos McMaster Bujold s ocem, uglednim sveučilišnim profesorom, pa

ter Bujold. Ono što ga je učinilo toliko slavnim i popularnim njegova je ljudskost, on je pokretačka snaga u svojoj sredini, a "ima i veliko srce, koje se može slomiti". Tim riječima autorica je završila svoju kratku "dekonstrukciju" glavnog junaka. Odgovori na pitanja o ulozi humora u njezinu pisanju, odnosu prema čitateljima i prepoznatljivom poigravanju žanrom znanstvene fantastike, nisu bili ništa manje zanimljivi.

Humor daje prozi stvarni karakter i svugdje je prisutan, upozorila je. Djeluje kao sredstvo psihološkog opuštanja, prisutan je i u bolničkim hodnicima, jedan je od ključnih elemenata realističnosti romana, što i nju na neki način obavezuje da ga uvede u svoja literarna ostvarenja. Komunikaciju sa čitateljima koje susreće smatra intimnijom i kompleksnijom od one koju uspostavlja s osobama koje nisu upoznate s njezinim djelima, jer se prvi susret već odigrao kroz tekst. Roman ima specifičnu moć jer ulazimo u glavu lika, prodiremo do njegova unutarnjeg glasa, imamo izravan pristup onome što se događa u nutrini likova, nego što to, primjerice, omogućava film. McMaster Bujold otkrila je i te-

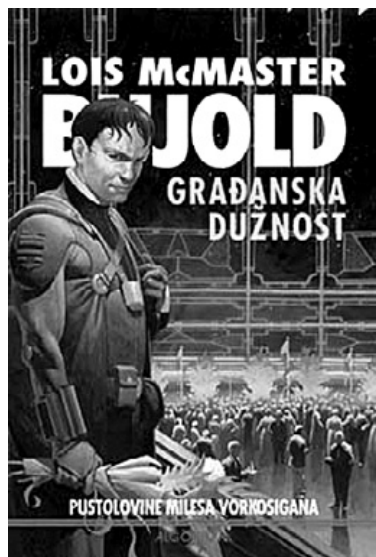
meljni recept s pomoću kojeg se poigrava žanrom. Otac joj je ispričao kako on čita znanstvene radove: tako da uvijek potraži laž u prvom poglavlju. Autorica je kao svoju primjenu ove metode navela redefiniranje pojma klon, razbijanje uvriježenog klišeja likom Marka, Milesova klona-brata. U sklopu posjeta Lois McMaster Bujold, predstavljeni su i novoizšli hrvatski prijevodi romana *Gradanska dužnost* (trenutačno predznadni naslov iz ciklusa o Milesu) i *Krhotine časti* (mladost svih za Milesa bitnih likova). U svibnju ove godine u Americi izlazi *Diplomatski imunitet*, a 2003. u antologiji Chaterine Asaro *Neodoljive sile*, zbirci znanstveno-fantastičnih novela s romantičnom potkom, naći će se *Zimoslavni darovi* (priča specijalno pisana za potrebe antologije), u vezi s vjenčanjem Ekatarine i Milesa. Za kraj treba samo reći da je bilo izuzetno zanimljivo i ugodno družiti se sa svjetski poznatom Lois McMaster Bujold (knjige su joj dosad prevedene na sedamnaest jezika), dobitnicom Huga, Nebule i Locusa (najprestižnijih nagrada u svijetu znanstvene fantastike), koja je matičnom žanru udahnula sasvim novu dimenziju. ☒

Čarobni svijet Lois McMaster Bujold

Povodom gostovanja književnice Lois McMaster Bujold u Hrvatskoj

Miljenko Ugarković

Književnica Lois McMaster Bujold predstavila se 29. travnja u Preporodnoj dvorani u Zagrebu zainteresiranoj domaćoj publici. Ova višestruko nagrađivana autorica znanstveno-fantastičnog ciklusa pripovijetki i romana o pustolovinama Milesa Vorkosigana, izložila je prisutnima kratku kronologiju svoga stvaralačkog puta. Neven Antičević iz Algoritma, organizator višednevnog posjeta McMaster Bujold i njezin izdavač za hrvatsko tržište, zamolio ju je da za prisutne poklonike "secira" osebjuni i složeni lik glavnog junaka Milesa. Autorica je nag-

bolnički farmaceut, kombinacija dobrote i intelektualne britkosti povezane s tjelesnom hendikepnošću, te Lawrence od Arabije, nadmašni pustolov i vojni strateg

tako i njega u romanima muči sindrom "velikog oca", i "osuđen" je na hod trnovitom stazom vječitih usporedbi s grandioznim likom i djelom Arala Vorkosigana. Miles je skup prednosti i nedostataka. Pripadnost staroj vorskoi obitelji (Vorovi su vojno plemstvo, sloj moćnika na planeti Barrayar, iznad kojih je car kao apsolutni vladar) zajamčila mu je financijsku sigurnost i društveni status, ali mu je tjelesni hendikep priskrbio čitav niz neprijatelja i prepreka unutar konzervativnog društva punog predrasuda (smatraju ga privilegiranim "mutantom"). Od samog početka Miles je osuđen na tešku i bespoštednu borbu, sa sobom i drugima. Kao što je istaknula autorica, od onih kojima je puno toga dano, puno se više i traži. Miles je vremenom apsorbirao svoja ishodišta, progovorio vlastitim glasom, postajući ujedno druga priroda Lois McMas-

ukratk

boemsku scenu. Piju ga Vincent Van Gogh, Toulouse Lautrec, Alfred Jarry, Arthur Rimbaud, Paul Verlaine, Edgar De-

Povratak zelene vile

Povodom novopokrenute proizvodnje apsinta u Hrvatskoj

Karlo Nikolić

"Nisu svi pijanci pjesnici, neki ljudi piju zato jer nisu pjesnici", *ispalio* je nedavno preminuli glazbenik i glumac Dudley Moore, glumeći razmaženog alkoholičara Arthura u istoimenom filmu. Dakako, ni svi pjesnici nisu pijanci, no ostaje činjenica da je svijet umjetnika oduvijek bio bar dijelom vezan uz svakovrsne stimulanse. Za francuske boeme s kraja devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća kult(ur)ni je stimulans bio apsint. Taj zloglasni praotac današnjeg pelinkovca kojeg odlikuje vrlo visok postotak alkohola (oko 60 promila) svoje je pikarsko putovanje kroz povijest počeo kao ljekoviti napitak. Dr. Pierre Ordinaire 1792. godine smislio je recepturu i započeo unosan posao s homeopatskim lijekom protiv kostobolje, epilepsije, bubrežnog kamenca, kolika, glavobolje, crijevnih parazita i alkoholizma, nadjenuvši mu "umjetničko" ime La Fee Verte, Zelena vila. Pritom je mislio na dobru vilu koja ozdravljuje unesrećen puk, no kako se krajem 19. stoljeća promijenio kontekst konzumiranja apsinta, vila je poprimila mistična i senzualna svojstva te je prestala biti tako "dobronamjerna".

Slatki zov gorčine

Nakon smrti maštovitog doktora, receptura za apsint prelazi u ruke Henri Louis Pernoda koji počinje proizvodnju u Švicarskoj, a zatim i u Francuskoj. Francuskim trupama u Alžiru taj je napitak dijeljen kao sredstvo za oporavak i liječenje dizenterije, pa vojnici po povratku kućama sa sobom donose i naviku njegova ispijanja. Premda ga konzumiraju i pjesnici ranijih naraštaja, poput Alfreda i Paula de Musseta te čuvenog Baudelairea, zlatna era zelenog likera počinje tek oko 1880. godine. Isprva piće bogatih umjetnika i viših klasa tad postaje dostupno širim društvenim slojevima i zaštitni znak pariških pisaca i slikara koji oživljuju zamrlu

gas, Edouard Manet i mnogi drugi manje poznati umjetnici. Oni, za razliku od građanskoga kancelarijskog posla, velik dio radnog vremena provode u kavanama. Tu bistrre ideje, razmjenjuju iskustva, dogovaraju suradnje i naravno, puno piju. Po zakonu ponude i potražnje, u pariške se kavane uskoro uvode zeleni sati (*l'heure verte*) za konzumiranje apsinta. Izvoze ga i u New Orleans gdje ga kušaju Oscar Wilde i Aleister Crowley. O svom oduševljenju zelenom božicom Crowley piše u eseju *Absinthe: The Green Goddess*, a Jack London spominje je u isповjednom romanu *Kralj alkohol*. I Ernest Hemingway bio je ljubitelj zelene kapljice. S apsintom se Papa družio u Španjolskoj, u vrijeme kad ga je ostatak Europe već zaboranio. U našoj literaturi zelenu vilu naći ćemo kod *viteza crne psovke* Janka Polića Kamova. U romanu *Isušena kaljuža* napisat će: "Ali kad su ispijili i zadnju kap, Arsen poželi apsinta. Mrzak mi je – rekne – ali je grk. Razumiješ?"

Apsint se za konzumiranje originalno pripremao na način da se kocka šećera prelijevala hladnom vodom, a otopina bi kapala u piće. Premda je i način pripreme pridonio kulturnom statusu pića, ritual ispijanja nije postojao samo zbog ekstravaganije. Dodatak šećera bio je nužan upravo zbog *grkosti* apsinta o kojoj piše Kamov, jer je gorak pelin osnovni sastojak ovog mističnog napitka. Napitka kome su pripisivana djelovanja kao što su širenje percepcije, in-spirativnost, ali i izazivanja halucinacija,

epileptičnih napadaja i psihotičnih manifestacija. Te *nezgodne* nuspojave uzrokuje tujon, toksična tvar sadržana u pelinu i što je manje poznato, žalfiji i korijanderu. Štetnost tujona dokazivana je od 1880. do 1905. godine pokusima na životinjama i on u većim dozama doista izaziva grčenje, epileptične napadaje, halucinacije i trajna oštećenja živčanog sustava.

Zašto piješ kad ti škodi?

Prije svega, apsint je bio fenomen tadašnje kontrakulture, sredstvo stvaranja zajedničkog identiteta i ono što je marihuana bila za generaciju beatnika i hipika, ecstasy za raversku kontrakulturu današnjice, apsint je predstavljao boemima na mijeni stoljeća. Zanimljivo, tujon je čak i kemijski srodan THC-u, opojnom svojstvu marihuane. Je li onda apsint droga? Stručnjaci tvrde da ako i jest, nije teška, jer tujona ima i u općeprihvaćenim alkoholnim napicima poput vermuta uz čije se umjerenom ispijanje ne vežu psihička zastrašenja. Sigurno je da za procjenu toksičnosti apsinta boemi ne bi predstavljali reprezentativan uzorak. Naime, i Verlaine i Rimbaud, Baudelaire i Lautrec, Gauguin i Van Gogh prekomjerno su konzumirali razne alkoholne napitke, pa tako i apsint. Bili su, narodski rečeno, cugeri. Lautrecovi deliriji mogli bi se tako pripisati i visokom postotku alkohola u krvi, a Van Goghove psihoze naslijeđenoj sklonosti. No, sve činjenice ipak ne govore u prilog apsintu. Naime, početkom dvadesetog stoljeća u Francuskoj se pojavljuju prvi slučajevi trovanja, sa simptomima istim kao i kod pokusnih životinja. Uz epileptične napadaje i halucinacije apsint se u to vrijeme sve češće povezuje i s agresivnošću.

"Alkohol sigurno nije uzrok, iako mi ne čini dobro", napisao je u pismu svojoj sestri Wilhelmini Vincent Van Gogh objašnjavajući svoje psihotične ispade. Vincenta je ludilo konačno stiglo pod vrelim suncem Arlesa u francuskoj pokrajini Provansi, gdje je dane provodio lutajući poljima sa štafelajem, a noći u društvu prostitutki i Paula Gaugaina. No Gauguin i Van Gogh bili su oprečnih karaktera i njihova simbioza nije dugo trajala. Prijateljstvo je puklo nakon što je pobješnjeli Vincent čašom gadao Paula koji je na to mirno izašao iz kavana. No, Van Gogh ga slijedi s otvorenom britvom u ruci i sustigavši ga ipak odustaje od poriva da se pozabavi vivisekcijom kolege. Vivisecirao je radije sebe. Tu su večer u Cafféu Ginoux obojica pili apsint. I Paul Verlaine je dobro "potegao" zelenog napitka prije nego je nastrijelio Rimbauda, no za

kap koja je prelila čašu nije bila zaslužna slavna već anonimna ispičutura. Izvjesni Jean Lanfray 1905. godine nakon cjelodnevnog je *tretmana* apsintom (baš kao što neki u suvremenoj Hrvatskoj čine nakon rakijaških solo provoda) ustrijelio svoju suprugu pa dijete, i onda pokušao samoubojstvo. *Omne nimium nocet*, rekli bi možda stari Latini, no ne i ondašnji Europejci. Krenula je lavina protesta protiv pića pariških otpadnika i 1908. godine apsint je zabranjen u Švicarskoj, a nedugo zatim u SAD-u nastupa prohibicija. Početkom Prvog svjetskog rata predstavnicima francuske vlade izjavljuju kako apsint "oslabljuje vojsku", zaboravljajući da je prije pedeset godina (u manjim količinama, doduše) istoj preporučan za okrepu. Godine 1915. uslijedila je službena i ekskluzivna zabrana apsinta u Francuskoj. Bio je to ujedno i kraj boeme.

Otad je prošlo gotovo devedeset godina. Početkom dvadesetprvog stoljeća prava boemština je definitivno stvar prošlosti. U neimaštini više nitko ne traži slobodu. I najnadareniji pjesnici danas čekaju redove u bankama i kupuju u Superkonzumu, ne razlikujući se od takozvanog običnog svijeta. No, apsint svejedno počinje nov život. O njemu se pišu knjige, Internet je prepun tekstova, a oni odvahniji mogu ga i sami pokušati pripremiti. Prema tuđem receptu i na vlastiti rizik, naravno. Bez zakonskih reperkusija možete ga uživati u Španjolskoj, Portugalu, Češkoj, Velikoj Britaniji, a nedavno i u nas. Pod nazivom *Zelena čarobnica* apsint po originalnoj recepturi proizvođača splitskog poduzeća Dalmata. Čini se da zelena vila uzvraća udarac. Njezina je povezanost s velikim umjetnicima čini sve zanimljivijim aperitivom (baš kao u citatu s početka teksta) i za mnoge koji to nisu. Je li riječ o velikom povratku ili samo potrošačkom hiru, pitanje je na koje će najbolji odgovor dati vrijeme. ☒

pio prekid od godinu dana, a nakon imenovanja novoga Nacionalnog vijeća, proces je nastavljen. U ovih godinu dana bili

stvari dogovorimo pa da samostalnost odlučivanja o unutarnjoj organizaciji i upravljanju uđe i u zakon. Drugi sloj autonomije je

goistočne Europe: Republika Hrvatska, *naši znanstvenici jednom od najtežih posljedica loše znanstvene politike smatraju «uništenje institucionalnih i funkcionalnih veza između sveučilišta i profesionalnih znanstvenotraživačkih organizacija, pri čemu su ilustrativan primjer istraživački instituti, uklonjeni sa sveučilišta i pretvoreni u javne institute».* *Slazete li se s ovom dijagnozom, tj. smatrate li da bi spomenute veze trebalo obnoviti?*

– Zalažem se za primjenu osnovnog načela jedinstva nastave i znanstvenog rada. Sveučilišta su tradicionalno najsnažnije znanstvene institucije u Hrvatskoj. I one moraju takve ostati. Ako želimo educirati ljude koji će biti znanstvenici, istraživači i sveučilišni nastavnici, onda se to mora raditi kroz istraživanje i nastavu. I zajedno sa studentima. Ali isto tako zalažem se za općenito pojačanje znanstvenog i stručnog te umjetničkog stvaralaštva, za promicanje međunarodnih standarda u sveučilišnoj znanstvenoj aktivnosti. Zalažem se za jačanje suradnje između Sveučilišta i

nja ministar je doista mehanički spojio ta dva zakona i dobio jedan glomazan, od gotovo 200 članaka, i objavio ga na webu. Senat Sveučilišta u Zagrebu nije bio zadovoljan tim prijedlogom, što ne znači, kao što su neke novine prenijele, da je "Senat po četvrti put odbacio verziju prijedloga zakona". Na izvanrednoj sjednici, na kojoj je bio prisutan i ministar, Senat je raspravljao o toj verziji i uputio primjedbe koje su pisali pojedinci, profesori, cijele grupe ili fakultetska vijeća. I u tom smislu, to smatram tek početkom rasprave. Mi nemamo gotovo nijednu primjedbu na ciljeve koje ministar predstavlja u tom zakonu. Znamo da do promjena mora doći, ali ne slažemo se s nekim rješenjima koja dovode do tih ciljeva. Ostala sveučilišta možda nisu protiv tih rješenja, ali ona su drukčija od zagrebačkog sveučilišta.

Možete li konkretno reći na što se odnose primjedbe Senata?

– Između ostalog, Senat Sveučilišta u Zagrebu nije se slagao s dinamikom Bolonjskog procesa. Jer, smatramo – i to je ono što neprestano dogovaramo s ostalim evropskim sveučilištima – da mi ne trebamo trčati pred rudo. Prihvaćamo i oruđe Bolonjskog procesa – to je taj kreditni sustav, tj. prijenos bodova – ali ne slažemo se s dinamikom promjena. Trebamo ih provoditi postupno, kao što to rade ostala evropska sveučilišta, i u suradnji s njima ih optimirati. Nadam se da će predlađač zakona biti spreman na dijalog te da ćemo zajedno izaći s verzijom koja će biti prihvatljiva za akademsku zajednicu. Samo tako će taj zakon i u praksi uspjeti.

Dosad su studenti iz Hrvatske vrlo rijetko imali pravo na participaciju u ozbiljnim međunarodnim sveučilišnim programima. Ima li pomaka na tom planu?

– Hrvatskoj već treću godinu za redom daju *Tempus* projekte. Sveučilište u Zagrebu ima dva globalna projekta. Koordinator sam evropskog projekta *Razvoj sustava osiguravanja kvalitete u visokom školstvu u Hrvatskoj*. Uključena su sva četiri hrvatska sveučilišta te pet prestižnih evropskih sveučilišta, Ministarstvo znanosti, naše Nacionalno vijeće za visoku naobrazbu te još tri nacionalna vijeća iz Evrope. Vrlo veliki konzorcij. Projekt počinje ovih dana i bavi se funkcioniranjem sveučilišta u cijelosti – od organizacije i menadžmenta, preko upisne i sveučilišne politike do nastave. Dobili smo 300 tisuća eura za njega. Riječ je o doista dobrom projektu od kojeg mnogo očekujem. I ići ćemo i dalje. Sredstava nemamo, ali aplicirat ću gdje god to bude moguće, samo da bih pokrenula cijeli taj teški kotač.

Mislim da možemo aplicirati na Sokrates, kao i na tzv. 6. program (*Framework Programme 6*) koji kreće 2003. godine. Inače, sve informacije koje dobijemo putem Senata prosljeđujemo, a one kolaju i Internetom. Preporučam svakom pojedincu da traži i da se javlja gdje god vidi šansu za uključivanje u neku suradnju, jer tako radi cijeli svijet. A što se tiče uvjeta za ulazak u EU, na tome radimo, premda moramo raditi još brže. Evo, baš prije nego što ste vi došli, bili su ovdje ljudi iz Svjetske banke. Oni smatraju,

Helena Jasna Mencer, rektorica Sveučilišta u Zagrebu

Svi za stol!

Neću biti skromna i reći ću da zaista poznajem svaki kutak ovog sveučilišta – i organizaciju, i nastavu, i situaciju u znanstveno istraživačkom radu

Agata Juniku

Možete li za početak ocijeniti stanje na Sveučilištu koje ste zatekli preuzimanjem dužnosti?

– Ono što me najviše veseli u ovom mojem poslu je kontinuitet. Kao što znate, osam godina sam bila prorektor i radila sličan posao. Ciljevi su mi uvijek bili isti – razvoj Sveučilišta i poboljšanje kvalitete djelovanja u svim njegovim segmentima. Nakon što sam godinu dana bila prorektor, napisala sam za *Sveučilišni Vjesnik* esej *Poboljšanje kvalitete stalna nam je zadaća*. Nakon sljedeće dvije ili tri godine, napisala sam nešto kao završni izvještaj i naslovila ga opet tako. Upravo zbog tog kontinuiteta ništa me nije zateklo jer sa svime sam dobro upoznata. Neću biti skromna i reći ću da zaista poznajem svaki kutak ovog Sveučilišta – i organizaciju, i nastavu, i situaciju u znanstveno-istraživačkom radu. Znam kakvi su studenti, kako se mijenjaju kurikulumi, znam odnose između sveučilišnih i stručnih studija. Na temelju svega toga, ne bih rekla ni da je zatečeno stanje katastrofalno ni da je odlično. Nama naprosto, kao i svakom drugom sveučilištu u Evropi, treba kontinuirani napredak, promjena, poboljšanje. Napravili smo prije otprilike dvije godine samoanalizu, metodologijom kakvu u iste svrhe koriste i ostala sveučilišta u Evropi, a bili smo evaluirani i od vanjskih institucija. Sve to bilo nam je važno i potrebno, jer nas je usmjerilo i dalo nam sugestije za daljnje planove. Mislim da je naše sveučilište bolje nego što ga se opisuje u javnosti, ali nije onakvo kakvo bismo željeli da bude. Osim toga, kvaliteta oscilira – postoje bolji i postoje slabiji fakulteti. Ali smatram da je Sveučilište u Zagrebu u rangu evropskih sveučilišta. Ne možda onih najprestižnijih, ali mi niti nemamo njihove uvjete. S obzirom na naše uvjete, prije svega materijalne, dajemo jako mnogo.

Nedostatak zajedništva

Biste li imenovali te «bolje» i «slabije» fakultete?

– Znači, to mnogo ovisi o financiranju, a ono je dosad bilo neselektivno i nepravedno. Ne bih se stoga usudila davati takve ocjene prije nego bude dovršen proces evaluacije što ju radi Nacionalno vijeće za visoku naobrazbu. Dosad su posve obrađeni samo Muzička akademija i biotehničko područje. Sve je počelo još za mandata prethodnog Nacionalnog vijeća, onda je nastu-

predlaganje i ustanovljavanje proračuna unutar ograničenih Vladinih sredstava. Doista smo to radili, ali nas nisu respektirali. Sljedeći element unutar financijske autonomije je raspodjela financijskih sredstava. To, kao što sam rekla, Sveučilište nije imalo. Dakle, nismo sjedili za istim stolom i određivali, nego su se sredstva dijelila neselektivno. Ne krivim ni ministra ni dekane, to im je bilo naprosto bilo omogućeno zakonom. Naravno da dekani nisu mogli tražiti novac od rektora kad novac na Sveučilištu nije niti bio. Sljedeći element je ostvarivanje dodatnih prihoda unutar općih zakonskih odredbi. Tu treba-

Jedan od slojeva sveučilišne autonomije su odluke o sveučilišnoj strategiji i razvoju. Dosad je ministar alocirao sredstva direktno fakultetima, tako da se svaki fakultet mogao razvijati na svoj način. Tu su vladale neke druge sile osim sveučilišnih

smo vrlo aktivni. Imali smo 12 sjednica, dvije izvanredne te nekoliko sastanaka sa saborskim Odborom za obrazovanje, znanost i kulturu. Mnogo smo napravili, upravo priređujemo godišnje izvješće. Inače, u ovom konkretnom slučaju, govorim kao aktualna predsjednica toga vijeća, iako sam zatražila razrješenje.

U kojem smislu je financiranje dosad bilo «neselektivno» i «nepravedno»?

– Financijska autonomija je jedan od elemenata sveučilišne autonomije. Dosad je ministar znanosti alocirao sredstva direktno fakultetima. U takvu sustavu i modelu, međutim, ne mogu biti uključeni strateški planovi jednog sveučilišta. U tom smislu, nismo djelovali integrirano i nismo kao sveučilište imali zajednički nastup. Jedan od ciljeva u mojem rektorskom programu je više zajedništva. Tako 1 + 1 + 1... neće biti 32, već daleko više od toga. Rezultati će sigurno biti bolji kad nastupamo zajedno. Posebice u okruženju u kojem se traži što više suradnje, efikasnosti i interdisciplinarnosti.

U nastupnom govoru rekli ste da Sveučilište u Zagrebu uživa autonomiju u jednom ili, ako je riječ o ograničenoj autonomiji, eventualno dva sloja. Na što konkretno mislite, tj. u kojim elementima Sveučilište nema autonomiju?

– Autonomiju Sveučilišta definirala sam kao nužan stupanj nezavisnosti od vanjskih utjecaja, a oni se odnose na pravo i odgovornost Sveučilišta da samostalno odlučuje o nekim pitanjima. Što se tiče pitanja unutarnje organizacije i upravljanja, tu nismo imali autonomiju, barem ne s obzirom na važeći zakon. Možda se to moglo postići samo dogovorom, ali možda nismo imali dovoljno snage da to učinimo. Htjela bih da se sad konačno oko tih

mo biti oprezniji. Naime, mislim da prihodom koji se ostvaruje nekim drugim djelatnostima, ne samo iz proračuna, treba raspolagati onaj tko ga i ostvaruje. Ali, s druge strane, ako je taj netko dio Sveučilišta, onda jedan dio tih sredstava treba nužno ići za takozvane općerazvojne projekte Sveučilišta. Naravno, ne onako velike iznose kao što je u prijedlogu novog zakona.

Autonomija pojedinca nasuprot autonomije sveučilišta

Treći sloj autonomije čini pitanje izbora nastavnika. Tu smo možda djelomično i imali autonomiju, ali nismo bili zadovoljni kriterijima kojima su se nastavnici birali. Što se tiče pak nastavnih planova i programa te uvjeta i načina njihove izvedbe, rekla bih da smo imali čak i preveliku autonomiju. Što se tiče upisa i izbora studenata, te dodjele zvanja i diploma, opet sukladno propisanim standardima i postupcima, također vlada nesredeno stanje. Kada je u pitanju međunarodna sveučilišna suradnja, imali smo na djelu autonomiju pojedinca, a ne Sveučilišta. Svaki je nastavnik mogao raditi što hoće bez ikakve kontrole. A to nije u redu, jer uz autonomiju uvijek ide i odgovornost. I konačno, jedan od tih slojeva sveučilišne autonomije su odluke o sveučilišnoj strategiji i razvoju. S obzirom na dosadašnji način distribuiranja sredstava, svaki fakultet se mogao razvijati na svoj način, ne obazirući se na zajedništvo, tj. prioritete Sveučilišta. Tu su vladale neke druge sile osim sveučilišnih. Željela bih dakle autonomno i integrirano Sveučilište u kojemu fakulteti poštuju sveučilišnu strategiju i razvijaju se s obzirom na nju.

U studiji Znanstvene politike u tranzicijskim zemljama Ju-

znanstvenih instituta te za povećanje kvalitete i uvjeta istraživanja i znanstvenog rada.

Uravnotežen razvoj

Zalažem se za još nešto što ni u jednom nacrtu zakona do sada nije spomenuto. A to je uravnotežen razvoj znanstvenih polja i grana, s obzirom na postojeći manjak ili višak znanstvenika i stručnjaka u pojedinim područjima. Meni je drago da Hrvatska ima projekt znanstvenih novaka, da je ministar u posljednje vrijeme potpisao 800 rješenja, ali je pitanje jesu li oni dodijeljeni tamo gdje su najpotrebniji. Stoga nam treba ozbiljna analiza. Tu se otvara i pitanje znanstvenih novaka na javnim institutima, koji upisuju poslijediplomske studije na Sveučilištu, a rade na projektima instituta. Oni bi istovremeno trebali raditi u nastavi barem 30%, a to se rijetko doista realizira. Tako zapravo imamo dvije vrste znanstvenih novaka. Dosad se nisam zadubljivala u tu problematiku, ali slušala sam pozorno sve što je bilo dosad rečeno vezano uz strategiju u znanstveno istraživačkom radu te uz prijedlog novoga zakona. Razumijem u tom smislu bojazan pojedinih instituta. U svakom slučaju, mislim da se ne smije generalizirati, već treba naći optimalno rješenje za svaki pojedini institut.

U kojoj mjeri ste zadovoljni nacrtom novoga zakona o visokom obrazovanju i znanosti?

– Dana 30. ožujka izašli su na web stranici Ministarstva znanosti i tehnologije (www.mzt.hr) nacrti Zakona o znanosti i Zakona o visokom obrazovanju. Ministar je tom prigodom napisao jedan esej. U jednoj od zadnjih rečenica rekao je da zapravo nije zadovoljan tim verzijama, posebice nacrtom zakona o znanosti, te da će pokušati na neki način spojiti ta dva zakona. Dana 10. trav-

vezano uz Ugovor o stabilizaciji i pridruženju, da Hrvatsku, čak štoviše hrvatsku vladu, treba potaknuti, da više pozornosti posveti visokom obrazovanju. Došli su vidjeti razmišljati li "eurointegracijski". Mislim da su bili zadovoljni razgovorom.

Ženski i Hrvatski studiji

Za razliku od mnogih, smatrate da zagrebačko sveučilište nije preveliko, inertno i teško upravljivo. Čime branite tu tezu?

– Raspravljali smo na sjednici Senata mnogo o našoj strategiji i razvojnim planovima i donijeli neke važne i odgovorne odluke. Napravili smo dokument koji se zove *Iskorak 2001* u kojem točno piše što bismo i kako željeli, te mjere koje u cilju tih promjena moramo poduzeti. A vjerujem da smo dovoljno razumni da znamo što bi nam trebalo. Ako se želimo razviti u integrirano sveučilište, onda to znači da želimo imati jedinstveni i usklađeni nastup u strateškim radnim i razvojnim odlukama. A to znači da mi imamo zajedničko mišljenje o akademskim pitanjima, financijskoj, znanstvenoj i investicijskoj politici, razvojnim pitanjima, kao i politici prema vanjskim partnerima.

Koji je Vaš stav prema eventualnoj integraciji Ženskih studija u Sveučilište?

– Što se tiče Ženskih studija, o tome jako malo znam. Kada sam izabrana za rektora, dobila sam, čini mi se od voditeljice Ženskih studija, čestitku i molbu da se susretnemo. Zahvalila sam se na čestitki i rekla da mi je drago da ćemo se vidjeti. Ovaj trenutak ne znam je li moja tajnica već sazvala sastanak.

Studiji koji su integrirani u Sveučilište, a čija je integracija od početka sporna, su Hrvatski studiji. Što se trenutačno događa?

– Vlada je zatražila od Nacionalnog vijeća da se očituje o paralelnosti pojedinih studija unutar Hrvatskih studija. Osim njih, navedeni su još neki prirodoslovni i tehnički studiji sa sličnim problemom.

Kod Hrvatskih studija, postavlja se i pitanje potpisivanja diploma. Dosadašnji rektor nije potpisivao diplome, već su studenti samo dobili potvrdu o završetku studija. Hrvatski studiji su sveučilišni studiji i Senat Sveučilišta je izabrao rukovodstvo tih studija. Međutim, na toj diplomu nema ni potpis voditelja tog studija, pa zbog toga ni rektor nije htio potpisivati. Eto, to je sve...

Hoćete li potpisivati te diplome?

– Potpisivat ću ih ako će tamo biti potpis legalnog, od Senata izabranog, voditelja studija. Na smotri Sveučilišta studenti Hrvatskih studija su nedavno pitali tadašnjeg rektora Jerena što je s potpisivanjem, a on je rekao "dođite meni da vam rastumačim o čemu se radi". Mislim da su studenti ušli s jednim mišljenjem, a izašli s drugim.

Pa kako to objašnjavate, tj. kako vidite rasplet priče?

– Ne znam. To dosad nije bio moj resor. Moram prvo proučiti 15 centimetara debeli snop papira da se osobno upoznam s problemom, a onda ću sve strane posjesti za jedan stol. Moja je parola: svi za isti stol, u dijalog. Meni ovdje nedostaje dijalog. ☒

u žarištu

Drugačiji svijet je moguć!

Još jednom, hrvatska vlada se pridružila "svijetu" u onom najgoremu, ovaj put u popustljivosti prema nasilju, samo zbog toga što ono uživa potporu jedine supersile

Srdan Dvornik

Rado bih započeo parafrazom one znamenite "balk kruži..." – balk *utopije* kruži (razvijenim i polurazvijenim) svijetom – kad ne bi bilo već toliko mnogo raznih željno očekivanih a nikad dočekanih, ili dočekanih a neželjenih utopija. Ipak, svojom razoružavajućom jednostavnošću, poruka "Drugačiji svijet je moguć" nam kaže ono najsnažnije, očevidno: *pa zar zaista mora ova-ko?* Kada su deseci grupa i organizacija i stotine aktivistkinja i aktivista sredinom travnja tim riječima obilježili nekoliko dana predavanja, razgovora, kulturnih događaja, uličnih akcija i demonstracija u Zagrebu, zamirisalo je po novome.

Nismo jedine žrtve

I u ovoj zemlji, prokletoj onom Krležinom opservacijom o stalnoj smjeni želje da se nekamo pripada i rogovorenja zbog opet novih – dakako, uvijek vanjskih – gospodara, progovorilo se s različitim gledištima i različitim argumentima o tome što je sporno a što izgledno u procesima svjetske integracije, globalizacije domena moćnih kapitalskih interesa, komunikacijske tehnologije koja uključuje i ratne mašinerije koja isključuje... Dva je dana na zagrebačkom Fakultetu političkih znanosti trajala konferencija s nekoliko desetaka izlagača i stotinama sudionika koji su satima razgovarali. Globalno mišljenje i lokalno djelovanje našli su se zajedno i u akcijama dijeljenja zdrave hrane ("Hrana, a ne oružje") i davanja suvišnih stvari. U društvu koje još liže rane druge obistinjene kletve – dabogda imao pa nismo – našli su se ljudi koje motivira solidarnost i davanje. U naciji kojoj su državu ulvalili pod slobodu, a sirovi kapitalizam pod blagostanje, našle su se bar stotine spremne da vide kako "mi" nismo jedina žrtva i da dignu glas protiv svjetskog poretka koji u najrazvijenije dijelove uvozi profit, a iz njih izvozi bijedu i ratove.

Još jedna ohrabrujuća novost, makar možda iz povjete subjektivne perspektive: to što, pri kraju svoje pete decenije života i ponešto kraćeg razdoblja aktivizma, potpisnik ovih opažanja otkriva da u tom mnoštvu ne poznaje gotovo nikoga od onih koji su manifestirali na središnjem zagrebačkom seoskom trgu, i sam sebi izgleda poput pensionera. Pa makar mu to neočekivano priskrbilo megafon pod nosom i zadaću da, pošto se protestna povorka zaustavila

pred nacionalnom ekspoziturnom MMF-a, improvizira nekoliko rečenica o motivima za ovo

civila, ovo se nije moglo prešutjeti već i zbog toga što ga snažno medijsko pokrivanje (pa makar

okupljanje, nadajući se da zaista govori "samo kao jedan od nas". Prekoračenje individualne privatne egzistencije i glasno petljanje u teme političkih i medijskih autoriteta ne ide baš ruku pod ruku s umornim, sredovječnim zaposlenicima etabliranih nevladinih organizacija, koji moraju smotreno "misliti na [svoje] sutra" i čiji izvorni motivi socijalne odgovornosti teško dišu pod naslagama naporene svakodnevice. Potpisani primjerak potonje vrste veseli se da je, u onim improviziranim rečenicama, pogodio ono što je poslije pročitao i čuo i od drugih: Kad je svijet već postao teren bez zapreka za ulaganja kapitala, izvlačenje profita i isprobavanje ratne mašinerije u živo, treba bez zapreka proširiti i međunarodnu solidarnost sa žrtvama, s onima koji rade za dolar-dva dnevno, nose malo vode za kućanstvo iz desetak kilometara udaljenog mjesta, umiru bez patentom zaštićenih lijekova... Nije riječ o antiglobalizmu, nego o probijanju potisnute globalizacije ljudskih prava, prava na razvoj i socijalne solidarnosti.

Međunarodna solidarnost

Dakako, čaša je i napola prazna: I u najoptimističnijim procjenama, "Drugačiji svijet je moguć" nije okupio više od koje tisuće sudionica i sudionika. I možda je sve to *trendy*, i tko zna čega bi uopće bilo da nema odjeka onoga što je prvo puklo u Seattleu i Genovi... Ali ne zaboravimo odakle dolazimo: cijelo stoljeće, pa i više, u Hrvatskoj se brižljivo njeguje samopredložba kolektivne žrtve, održavana koliko raznim nedemokratskim režimima te agresijom "91.", toliko i narcizmom ideologijskog nacionalizma. A "pravedna" žrtva, pa i kolektivna, daje sebi moralno pravo na svu sebičnost i samoživost te je, uživajući u svojoj depresiji, sposobna samo još za *ressentiment*, a ostaje jalova kada treba nekom djelatnom kritikom produktivno ukinuti postojeće stanje. Svaki akt međunarodne solidarnosti, pa makar i simbolična gesta, u ovakvom društvu ravan je preokretu. Moći vidjeti druge koji pate, iskazati solidarnost ako i ne možeš tvornu pomoći, to znači biti u stanju učiniti nešto i za ovo društvo, barem zauzimajući aktivan kritički stav umjesto kuknjave zbog toga što "su nam učinili". Hoće li se ostati na gesti i simbolici – pokazat će se u daljnjem djelovanju. Mjesta i prigode da se kaže "hic Rhodus, hic salta" nisu udaljena, nalaze se pred zavodima za zapošljavanje i u sličnim sivim zonama. Mladi i veseli ljudi u povorci, čija je najglasnija, najvatrenije izvikivana parola bila "Međunarodna solidarnost!", u najmanju su ruku najavili nešto novo.

Jak lakmus transnacionalne solidarnosti je i odnos prema sistematskom nasilju koje divlja Palestinom. Premda je bilo i većih zločina i brutalnijih ratova protiv

doista više pokriva nego otkriva) čini dijelom svakodnevne slike svijeta i oduzima nam svaku mogućnost bijega od one obične, opće ljudske odgovornosti pod izgovorom da "nismo znali". Mala skupina veteranskih snaga s civilne "scene" sročila je izjavu za javnost u kojoj je pozvala na prekid okupacije i povlačenje izraelske vojske s okupiranih područja na Zapadnoj obali i u Gazi, priznanje države Palestine, prekid samoubilačkih palestinskih napada, puštanje iz zatvora svih zatvorenih zbog prigovora savjesti itd. Istaknuta je podrška svima koji se s izraelske i palestinske strane aktivno suprotstavljaju militantnim "rješenjima". Upozorava se i na to da nakon željenog prekida ratnih nasilja tek slijedi dug i naporan postupak obnove uvjeta za normalan život. Konačno, nije prešućena ni odgovornost, koju smo nastojali odmjeriti prema stvarnom udjelu u sukobu: kao nadmoćna vojna sila u Palestini, država Izrael je najodgovornija, a uz nju i vlada Sjedinjenih Američkih Država, koja tu silu pomaže financijski, vojno i politički. Toliko isticana odgovornost Arafatove "vlasti" zbog terorizma kojim Palestinci sudjeluju u zločinačkom ratu protiv civila stavljena je u realan politički okvir: onoliko koliko joj bude omogućeno da bude vlast, i palestinska uprava će snositi odgovornost za zločine organizirane i lansirane s njenog teritorija.

Mir i oni

Izjavu je potpisalo tridesetak organizacija, pojedinki i pojedina, a javno predstavljanje i objašnjenje izjave organizirano je u sklopu završnih manifestacija "Drugačiji svijet je moguć" na otvorenom prostoru. Tijekom dva sata podijelili smo preko tisuću letaka s izjavom, a da ih nikome nismo gurali u ruku. Mnogi su čitali i cijelim držanjem pokazivali razumijevanje, ali oni koji su reagirali riječima većinom su izricali, bojim se, još uvijek tipične hrvatske stavove. Prvi: a gdje su bili oni (valjda stranci), ili gdje ste bili vi (valjda građanski aktivisti i aktivistkinje), kada su ovdje agresori napadali Hrvatsku? Drugi: imate pravo, ti Židovi su pokazali pravo lice, oni bi sve druge pobili i porobili. I eto nas natrag, na tom sebičnom uživanju u slici hrvatskog naroda kao kolektivne žrtve, uživanju zato što možemo reći da su nam svi krivi i što mislimo da smijemo mrziti i vrijeđati sve oko. Dok sam se u sebi pitao čemu li uopće tim Hrvatima vlastita "nacionalna" etno-država (sjećajući se i nedavnih argumenata kojima su i vladajući socijaldemokrati odbacili prijedlog zakona o pravima etničkih manjina) kad se ni sada nisu kadri držati kao normalan narod koji je bar čuo za osnovne civilizacijske norme, odrađivao sam skupa s ostalima zadaću otvorenoga građanskog dijaloga: "A kaj bi vi, gospon, ak je njima onda bilo svejedno za Vukovar,

kaj nama danas treba isto tak bit svejedno za Jenin?" Tu nije bilo odgovora. Onima, pak, kojima su svi Židovi (a začulo se i po koje "Čifut") isti, nije bilo uvijek lako suspregnuti odgovor primjeren njihovom prostaštvu, ali nakon pristojnih replika:

– Pa nemojte tako, gospon, i vi sada vrijeđate. Nikada nisu svi ljudi iz jednog naroda isti.

– Ma kak nisu isti, znam ja njih, pa kaj ne vidite kaj tam delaju?

– Ja vidim samo da neki maltretiraju i ubijaju civile, a znam da ih ima puno koji neće u izraelsku vojsku i koji skupa s Palestincima demonstriraju za mir.

– Ma nemojte bit naivni, sve su vam to židovske finte.

... najučinkovitijim se pokazao odgovor:

– Pa ne bismo ni mi htjeli da nas sve sude po onome što su činile ustaše.

Na to poštenu i moralno zapjenjeni Hrvati zastaju da uhvate dah, jer nekako nisu sigurni bi li se ipak trebalo identificirati s ustašama ili tu čučti neka kvaka. Čast građanskom odgoju, ali ne pomažu razlozi baš uvijek, bar ne u par minuta.

Popustljivost prema nasilju

Ali šećer, kako je i red, ipak dolazi na kraju: Tijekom posljednjih priprema za završne akcije usput smo u novinama primjećivali kratke, stidljive vijesti o nekom hrvatskom suzdržavanju od glasanja o nekoj rezoluciji o Bliskom Istoku. Tek je potom izašlo u javnost da je za našu Vladu bila previše "neuravnotežena" rezolucija kojom Komisija Ujedinjenih Naroda za ljudska prava osuđuje izraelsko odbijanje posjeta visoke povjerenice UN-a i njenog tima, te široko i flagrantno kršenje ljudskih prava palestinskog naroda, dok izraelske snage ignoriraju međunarodno humanitarno pravo. Ako Hrvatska uopće ima vanjsku politiku, za javnost ostaje zagonetka po kojim se kriterijima ta politika ravna. Je li možda smetalo priznanje legitimnog prava palestinskog naroda na otpor okupaciji? Da, da, sigurno je opet, ravnoteže radi, trebalo osuditi i palestinske samoubilačke terorističke napade protiv izraelskih civila. Ali kome uputiti osudu? Arafatu, koji je negiranjem upravnih ovlaštenja i na teritorijalnim ostacima ostataka oslobođen i zapovjedne odgovornosti nad vojnim i paravojnim palestinskim postrojbama? Ili Izraelu, koji sebi prisvaja sve ovlasti i kontrolu na tom teritoriju, i koji i bez međunarodnih apela istjeruje teroriste, žareći i paleći sve živo i neživo što se nađe u blizini? Je li ravnoteža u tome da se svakoj strani dađe jednak broj pozitivnih i negativnih bodova, ili u tome da se na sve podjednako primjenjuju mjerila međunarodnog prava? Još jednom, hrvatska vlada se pridružila "svijetu" u onom najgoremu, ovaj put u popustljivosti prema nasilju, samo zbog toga što ono uživa potporu jedine supersile. Nakon hrvatskoga suzdržanog glasa u jednoj komisiji UN-a, i sam generalni sekretar je polizao odluku o upućivanju istražne komisije na mjesto vjerojatnog zločina – samo stoga što se Izraelu nije svidjelo da netko istražuje njegova djela na teritoriju koji uopće nije njegov. ☒

u žarištu

dalje pod čvrstom opsadom, s patrolama i snajperima koji pucaju po ulicama. No možemo reći da je sva infrastruktura života

potrebe nekažnjenim uništavanjem civilnog života palestinskog naroda. Iz sjećanja su nestali događaji kao što je uništava-

njegove autobiografije i uvodnikom *Financial Timesa* o tome kako je «on to napisao s ponosom zbog uvjerenja svojih roditelja da Židovi i Arapi mogu živjeti zajedno». Zatim slijedi važan citat iz Sharonove knjige: «Ali oni su neupitno vjerovali da samo oni imaju pravo na zemlju. I nitko ih ne može istjerati, bez obzira na teror ili bilo što drugo. Kada ti zemlja fizički pripada... odnosno, kada imaš moć, ne samo fizičku moć, nego spiritualnu moć».

Godine 1998. PLO je napravio ustupak pristavši na podjelu povijesne Palestine na dvije države. To je potvrđeno u brojnim prilikama i ponovno u dokumentima iz Osla. No samo su Palestinci jasno prepoznali značenje podjele. Izrael nikada nije. Zato oni danas imaju više od 170 naselja na palestinskoj zemlji, zato postoji 500 kilometara mreže cesta koje ih povezuju i potpuno sprečavaju opstanak palestinskog pokreta (prema Jeffu Halperu iz Izraelskog komiteta protiv uništavanja kuća, izgradnja je koštala tri milijarde dolara što je financirao SAD), zato nijedan izraelski premijer, od Ra-

zemljom i suverenitet. Nijedna izraelska vlada nikada nije učinila taj ustupak i, ako sam u pravu, nijedna ni neće u blizjoj budućnosti. Potrebno je podsjetiti da je Izrael danas jedina država na svijetu koja nikada nije imala međunarodno priznate granice; jedina država koja nije država svojih građana, nego je država cijelog izraelskog naroda; jedina država u kojoj je 90 posto zemlje namijenjeno isključivo židovskom narodu. To je također jedina država na svijetu koja nikada nije priznala nijednu od glavnih odredbi međunarodnog prava što ukazuje na dubinu i težinu apsolutnog odbijanja s kojim su se morali suočiti Palestinci.

Zato sam skeptičan prema diskusijama i sastancima o miru, koji je ljupka riječ, ali u današnjem kontekstu jednostavno znači da će se Palestinci morati prestati odupirati izraelskoj kontroli nad njihovom zemljom. To je samo jedna od mnogih manjkavosti Arafatova groznog vodstva (da ne spominjemo još jačanje arapsko vodstvo) što nikada nije desetljeće duge pregovore u Oslu usmjerio na vlasništvo nad zemljom. Arafat nikada nije prebacio odgovornost na Izrael sa zahtjevom da u Ustav uvrsti spremnost da se odrekne vlasništva nad palestinskom zemljom; niti je ikada zatražio da se od Izraela zahtijeva da snosi bilo kakvu odgovornost za patnje njegova naroda. Zabrinut sam da će on jednostavno pokušati ponovno spasiti sebe, s obzirom da je ono što zapravo trebamo međunarodni monitoring koji bi nas zaštitio, jednako kao i izbore koji bi osigurali pravu političku budućnost palestinskom narodu.

Najvažnije pitanje s kojim se suočava Izrael i njegov narod jest: jesu li spremni pravno pretpostaviti prava i obaveze postojanja kao bilo koja druga zemlja, i odreći se takve vrste nemogućih zahtjeva za vlasništvom nad zemljom za koje se Sharon, njegovi roditelji i njegovi vojnici bore od samog početka? Godine 1948. Palestinci su izgubili 78 posto Palestine. Godine 1967. izgubili su preostalih 22 posto, oba puta u korist Izraela. Danas međunarodna zajednica mora Izraelu nametnuti obavezu prihvatanja principa stvarne podjele, nasuprot fikcionalnoj, kao i prihvaćanje principa ograničavanja neodrživih ekstrateritorijalnih zahtjeva, to jest, apsurdnih biblijskih pretenzija, i zakona koji su im do sada omogućavali da potpuno nadjačaju drugi narod. Zašto je takva vrsta fundamentalizma bezuvjetno prihvaćena? No do sada sve što čujemo jest da se Palestinci moraju odreći nasilja i osuditi teror. Zar se nikada ništa važno ne zahtijeva od Izraela? Može li i dalje činiti ono što je činio do sada bez ijedne pomisli na posljedice? To je pravo pitanje njegova opstanka: može li opstati kao država kao poput ostalih, ili mora uvijek biti iznad ograničenja i obaveza svih ostalih država na svijetu. Dosađna događanja nisu ohrabrujuća. ■

Odabrala i s engleskog prevela Lovorka Kozole

* Tekst je objavljen u *Al-Abram Weekly Online*, 18. travnja 2002.

Što je učinio Izrael?

Nijedna druga država na svijetu ne bi mogla učiniti ono što je učinio Izrael s toliko odobravanja i podrške koliko je Izraelu pružio SAD

Edward Said

Unatoč izraelskim naporima da ograniče medijsko izvještavanje o izuzetno rušilačkoj invaziji na palestinske gradove i izbjegličke logore na Zapadnoj obali, informacije i slike ipak su procurile. Internet donosi stotine pisanih i slikovnih izvještaja svjedoka, kao i arapske i europske televizije, no većina toga nedostupna je ili su je blokirali ili izvrnuli američki mainstream mediji. Ti materijali pružaju zapanjujuće dokaze o čemu je riječ (a oduvijek je tako bilo) u izraelskoj kampanji: nepovratnom osvajanju palestinske zemlje i društva. Službena je verzija (koju SAD zajedno s gotovo svakim američkim medijskim komentatorom zapravo podržava) da se Izrael brani osvećujući se za samoubilačke bombaške napade koji podrivaju njegovu sigurnost i čak prijete njegovoj egzistenciji. Ta je tvrdnja dobila status apsolutne istine koju ne dovodi u pitanje ni ono što je Izrael učinio, ni ono što je zapravo učinjeno njemu. Razbijanje terorističke mreže, uništavanje terorističke infrastrukture, napadnje terorističkih gnijezda (obratite pažnju na totalnu dehumanizaciju koja je sastavni dio svake od ovih fraza): te su riječi ponavljane toliko često i toliko nepromišljeno da su pružile Izraelu pravo da čini ono što želi, a to je zapravo uništavanje palestinskih civila, onoliko objesno razaranja, ubijanje, ponižavanje, vandalizam, besmisleno, ali nadmoćno tehnološko nasilje koliko je god to moguće. Nijedna druga država na svijetu ne bi mogla učiniti ono što je učinio Izrael s toliko odobravanja i podrške koliko je Izraelu pružio SAD. Nitko nije tako nepopustljiv ni destruktivan, ni toliko udaljen od vlastite stvarnosti kao Izrael.

Izraelska samoubilačka politika

Ima naznaka, međutim, da nevjerojatno, da ne kažemo groteskno, prirodu ovih zahtjeva («borbe za opstanak») polako nagrizava gruba i gotovo nezamisliva devastacija koju čini židovska država i njezin ubilački premijer Ariel Sharon. Uzmimo na primjer tekst s naslovnice «Napadi pretvaraju palestinska naselja u hrpe polomljenog metala i prašine» novinara *New York Timesa* Sergeja Schmemanna (koji nije palestinski propagandist) od 11. travnja u kojemu stoji: «Nitko ne može procijeniti ukupne štete u gradovima Ramallahi, Betlehemu, Tulkarmu, Qalqilyai, Nablusu i Jeninu, dok su oni i

samog i bilo kakve buduće palestinske države – ceste, škole, električni stupovi, vodovodne cijevi, telefonske linije – uništena». Kakvom neljudskom računom izraelska vojska, koristeći 50 tenkova, 250 projektila dnevno, i desetine borbenih napada avionima F-16, opsjeda izbjegličko naselje Jenin više od tjedan dana, jedan kvadratni kilometar pretrpan stračarama koje udomljuju petnaest tisuća izbjeglica i nekoliko desetaka muškaraca naoružanih automatskim puškama bez ikakve obrane, bez vođa, bez projektila, bez tenkova, bez ičega, i naziva to odgovorom na terorističke napade i prijetnjom opstanku Izraela? Govori se o stotinama ljudi zakopanih u ruševinama koje izraelski buldožeri sada pokušavaju skupiti iz razrušenih logora.

Zar palestinski civili, muškarci, žene, djeca nisu više od štakora ili žohara koje možemo napadati i ubijati u tisućama bez ijedne riječi sućuti ili njihove obrane? A što je sa zarobljavanjem tisuća palestinskih muškaraca koje su izraelski vojnici odveli bez traga, što je s oskudicom i beskućništvom tolikih običnih ljudi koji pokušavaju preživjeti u ruševinama koje ostaju nakon izraelskih buldožera po cijeloj Zapadnoj obali, što je s opsadom koja sada traje već mjesecima, isključivanjem struje i vode u svim palestinskim gradovima, dugim danima potpunoga policijskog sata, oskudicom hrane i lijekova, ranjenima koji krvare do smrti, sustavnim napadima na ambulante i humanitarce koje je i blagi Kofi Annan osudio kao grozote. Ove postupke neće biti tako lako potisnuti u rupu sjećanja. Prijatelji moraju zapitati Izrael kako njegova samoubilačka politika ikako može ostvariti mir, prihvaćanje i sigurnost.

Monstruozna transformacija čitavoga jednog naroda u ništa više od *ratnika i terorista* koju je počinila najmoćnija zastrašujuća propagandna mašina na svijetu, dopustila je ne samo izraelskoj vojsci, nego i skupini njezinih pisaca i branitelja da izbrišu stravičnu povijest stradanja i zlou-

nje palestinskog društva 1948. godine i stvaranje naroda bez imovine; osvajanje Zapadne obale i Gaze i njihova vojna okupacija od 1967. godine; invazija 1982. godine sa 17.500 mrtvih Libanonaca i Palestinaca kao i masakri u Sabri i Shatili; stalni napadi na palestinske škole, izbjegličke logore, bolnice, civilne institucije bilo koje vrste. Koji je antiteroristički cilj ispunjen uništavanjem zgrade i odnošenjem arhive ministarstva prosvjete, gradske uprave Ramallaha, centralnoga statističkog ureda, raznih institucija specijaliziranih za ljudska prava, zdravstvo i ekonomski razvoj, bolnica, radio i televizijskih postaja? Nije li jasno da Sharon ne želi samo «slomiti» Palestince, nego ih pokušava eliminirati kao narod s nacionalnim institucijama?

Prikriiveni rasizam

U tom kontekstu nejednakosti i asimetrije moći, čini se poremećenim nastavljati tražiti od Palestinaca, koji nemaju ni vojske, ni značne snage, ni tenkova, ni bilo kakvu obranu, ni vodstvo koje funkcionira, da «se okane» nasilja, i da zahtijevaju ograničenu izraelskih akcija koje se ne mogu uspoređivati. Čak i pitanje samoubilačkih napada, čemu sam se uvijek protivio, ne može se promatrati sa stajališta koje dopušta prikrivene rasističke standarde vrednovanja izraelskih života u odnosu na mnogo više Palestinaca koji su ubijeni, ranjeni, osakaćeni, zakinuti dugotrajnom izraelskom vojnom okupacijom i sustavnim barbarstvom koje Sharon otvoreno koristi protiv Palestinaca od početka svoje karijere od pedesetih godina do danas.

Ne može biti prihvatljivog mira, po mom mišljenju, koji ne dotiče pravo pitanje: potpuno odbijanje Izraela da prihvati suverenu egzistenciju palestinskog naroda koji ima pravo na ono što Sharon i većina ljudi koja ga podržava smatra ekskluzivno zemljom Većeg Izraela, Zapadnu obalu i Gazu. Profil Sharonu u *Financial Timesu* od 6. i 7. travnja završava s izuzetno izdajničkim dijelom

bina nadalje, nije nikada priznao bilo kakav stvaran palestinski suverenitet Palestincima, i zato, naravno, naselja rastu svake godine. I površan pogled na suvremene karte teritorija otkriva što je Izrael radio tijekom mirovnog procesa, i koje su posljedice geografskog diskontinuiteta i stalnog smanjivanja teritorija za život Palestinaca. U stvarnosti se Izrael i židovski narod smatraju vlasnicima čitave države Izrael: postoje zakoni o vlasništvu u Izraelu koji to garantiraju, ali na Zapadnoj obali i u Gazi mreža naselja, cesta kao i nikakvi ustupci Palestincima o suverenom pravu na zemlju služe istoj svrsi.

«Vizija» palestinske države

Zapanjujuće je da nijedan političar – američki, palestinski, arapski, UN-ov, europski ili bilo koji drugi – nije poduzeo ništa u vezi s tim pitanjem, koje se ponavlja u svim dokumentima iz Osla, u svim strategijama i sporazumima. Upravo zato, nakon deset godina «mirovnih pregovora», Izrael još uvijek kontrolira Zapadnu obalu i Gazu. Danas ih još bolje kontrolira više od 1000 izraelskih tenkova i tisuće vojnika, ali osnovni princip je isti. Nijedan izraelski vođa (a pogotovo ne Sharon i njegovi pristaše Zemlje Izrael koji čine većinu njegove vlade) nije ni službeno priznao okupirana područja kao okupirana područja ni učinio korak dalje i priznao da Palestinci imaju pravo na suverenost – to jest, život bez izraelske kontrole granica, voda, zraka, sigurnosti na onome što većina svijeta smatra palestinskom zemljom. Zato priče o «viziji» palestinske države, koje su danas postale moderne, nažalost ostaju ipak samo vizija, sve dok izraelska vlada otvoreno i službeno ne prizna pitanje vlasništva nad

u žarištu

SAD-Izrael-Palestina

Kada su im ugroženi planovi za napad na Irak, SAD je dopustio donošenje rezolucije UN-a koja poziva Izrael na povlačenje s novoosvojenih područja «bez odgode» – što znači «što je prije moguće», kako je odmah objasnio državni tajnik Colin Powell

Noam Chomsky

Prije godinu dana, sociolog Baruch Kimmerling s Hebrew Universityja primijetio je da se «dogodilo ono čega smo se bojali». Židovi i Palestinci «nazaduju k praznovjermnom plemenskom... Rat izgleda kao neizbježna sudbina», «okrutni kolonijalni» rat. Nakon izraelske invazije na izbjeglička naselja tijekom ove godine, njegov kolega Ze'ev Sternhell napisao je da «u kolonijalnom Izraelu... ljudski život malo vrijedi.» Vlada se «više ne ustručava govoriti o ratu dok je zapravo riječ o kolonijalnoj politici, koja podsjeća na vremena kada je bjelačka policija zauzimala siromašne crnačke četvrti u južnoj Africi tijekom aparthejda.» Obojica ističu očit: nema simetrije između «etničko-nacionalnih grupa» sklonih plemenskom sukobu. On se događa na područjima koja su pod žestokom vojnom okupacijom 35 godina. Osvajač je snažna vojna sila koja djeluje zajedno s masovnom vojnom, ekonomskom i diplomatskom podrškom svjetske velesile. Njezine su žrtve same i bez mogućnosti da se brane, mnogi od njih jedva preživljavaju u bijednim logorima, podnoseći čak i gori teror sličan onom u «okrutnim kolonijalnim ratovima» i izvršavajući strašne grozote iz osвете.

Neokolonijalistički koncept

«Mirovni proces» u Oslu promijenio je modalitete okupacije, ali ne i njezin osnovni koncept. Malo prije nego je postao dio vlade Ehuda Baraka, povjesničar Shlomo Ben-Ami zapisao je da su «dogovori u Oslu utemeljeni na neokolonijalističkim temeljima, na trajnoj ovisnosti jednoga o drugome.» Ubrzo je postao tvorac američko-izraelskih prijedloga u Camp Davidu u ljeto 2000. godine, koji su zadržali isti uvjet. Prijedloga koji su toliko hvaljeni u američkim komentarima. Palestinci i njihovo zlo vodstvo okrivljavani su za njegov neuspjeh i nasilje koje je iz njega proizašlo. To je otvorena «prijevarena», kako je izvijestio Kimmerling zajedno s drugim ozbiljnim komentatorima.

Istina, dogovor Clinton-Barak napredovao je nekoliko koraka prema dogovorima tipa Bantustan. Neposredno prije Camp Davida, Palestinci sa Zapadne obale bili su ograničeni na

više od 200 raštrkanih područja, i dogovorom Clinton-Barak predloženo je poboljšanje: konsolidacija triju kantona pod iz-

važan. Suprotstavio mu se samo Izrael, a veto je stavio SAD. Rezolucija je pozivala na politički dogovor o međunarodno prizna-

raelskom kontrolom, doslovno odvojenih međusobno i od četvrte enklave, malog područja istočnog Jeruzalema, centra palestinskog života i komunikacije regije. U petom kantonu, Gazi, ishod je ostao nejasan, osim što je populacija također ostala stvarno zarobljena. Razumljivo da te karte nije moguće pronaći u američkom mainstream tisku, kao ni detalje dogovora.

Nitko ne može ozbiljno sumnjati u to da će uloga SAD i dalje biti presudna. Zato je važno razumjeti kakva je ta uloga bila, i kako je ona iznutra shvaćena. Verzija golubica koju su predstavili urednici *New York Timesa* (7. travnja), hvaleći Predsjednikov govor kojim će «utrti put» i njegovu «novonastalu viziju». Njezin prvi element je «trenutačni prestanak palestinskog terorizma». Nešto kasnije dolazi «zamrzavanje, pa napuštanje židovskih naselja i pregovori o novim granicama» koji bi priveli kraju okupaciju i omogućili uspostavu palestinske države. Ako prestane palestinski teror, Izraelci će biti ohrabreni da «ozbiljnije razmotre povijesnu ponudu Arapske lige o općem miru i priznavanju u zamjenu za izraelsko povlačenje.» No najprije palestinski vođe moraju dokazati da su «legitimni diplomatski partneri».

Izbjegavanje mira

Stvarnost ima vrlo malo veze s ovim samodopadnim prikazom – doslovno prepisanim iz osamdesetih godina, kada su SAD i Izrael očajnički pokušavali izbjeći ponude PLO-a za pregovore i politički dogovor dok su ustrajali u zahtjevima da ne može biti pregovora s PLO-om, da ne može biti «još jedne palestinske države...» («jer je Jordan palestinska država»), ni «promjena statusa Judeje, Samarije i Gaze osim u skladu s temeljnim načelima (izraelske) vlade» (svibanj 1989. godine, koalicijski plan Peres-Shamir, koji je podržao Bush senior u Bakerovu planu iz prosinca 1989.). Sve je to ostalo neobjavljeno u američkom mainstream tisku, kao i redovito prije, dok su komentari denuncirali Palestince zbog njihove jednosmjerne odanosti terororu, jer podrijavaju humanistička nastojanja SAD-a i saveznika.

U stvarnom svijetu, osnovna prepreka «novonastaloj viziji» bila je, i ostaje unilateralna američka politika odricanja prava. Malo je toga novoga u «povijesnoj ponudi Arapske lige.» Ona ponavlja temelje rezolucije Vijeća sigurnosti iz siječnja 1976, koju je podržao gotovo cijeli svijet, uključujući i vodeće arapske države, PLO, Europu, sovjetski blok – zapravo, svatko tko je bio

tim granicama «s odgovarajućim dogovorima... koji bi osigurali... suverenitet, teritorijalni integritet i političku nezavisnost svih država regije i njihovih prava na život u miru unutar sigurnih i priznatih granica» – zapravo, modifikacija rezolucije UN-a 242 (kako je to službeno tumačio i SAD), proširene da uključi i Palestinu. Slične inicijative arapskih država, PLO-a i Europe SAD je otad uvijek blokirao i uglavnom potiskivao ili poricao u javnim istupima.

Politika odricanja prava SAD-a javlja se i nekoliko godina prije toga, u veljači 1971, kada je egipatski predsjednik Sadat ponudio Izraelu mir u zamjenu za izraelsko povlačenje s egipatskog teritorija, bez spomena palestinskih nacionalnih prava ili sudbine drugih okupiranih područja. Izraelska laburistička vlada prepoznala je to kao pravu mirovnu ponudu, ali ju je odbila, s namjerom proširivanja svojih naselja na sjeveroistočnom Sinaju; to je uskoro i učinila, krajnje brutalno, što je bio neposredni povod ratu 1973. godine. Izrael i SAD smatrali su da je mir moguć samo ako je u skladu sa službenom američkom politikom. Ali kako je laburistički vođa Ezer Weizmann (kasnije predsjednik) objasnio, ishod ne bi omogućio Izraelu da «opstane u skladu sa stupnjem, duhom i kvalitetom koje on utjelovljuje.» Izraelski komentator Amos Elon napisao je da je Sadat izazvao «paniku» među izraelskim političkim vodstvom objavivši volju «da sklopi mirovni sporazum s Izraelom te da poštuje njegovu nezavisnost i suverenitet unutar sigurnih i priznatih granica».

Kissinger je uspio spriječiti mir uspostavom onoga što je nazivao «mrtvom točkom», a čemu je bio najskloniji: nema pregovora, samo sila. Jordanske mirovne ponude također su odbijene. Otada, službena politika UN-a držala se međunarodna konsenzusa o povlačenju – sve do Clinton, koji je efikasno dokinuo rezolucije UN-a i odredbe međunarodnog prava. No u praksi, politika je slijedila Kissingerove smjernice, prihvaćajući pregovore samo kada su bili prisiljeni na njih, kao što je to bio Kissinger nakon gotovo potpune propasti rata 1973. godine za koji on snosi najveću odgovornost, a pod uvjetima Ben-Amija.

Američka podrška

Ne iznenađuje što je vodeći princip okupacije bilo neprestano ponižavanje, zajedno s torturom, terorom, uništavanjem imovine, raseljavanjem i naseljavanjem, zauzimanjem osnovnih resursa, posebice vode. To je, naravno, zahtijevalo odlučnu podršku SAD-a, koja je bila sve jača tijekom godina Clintona i Baraka. «Barakova je vlada ostavila Sharonovoj iznenađujuće naslijeđe», izraelski je tisak izvijestio nakon promjene vlasti: «najveći broj gradnji na palestinskim područjima započeo je u vrijeme kada je Ariel Sharon bio ministar graditeljstva i naseljavanja

nja godine 1992. prije dogovora u Oslu» – financije su osigurali američki porezni obveznici, zavarani maštovitim pričama o «vizijama» i «velikodušnosti» američkih vođa, frustrirani teroristima kao što je Arafat koji je iznevjerio «naše povjerenje», možda također i zbog izraelskih ekstremista koji su pretjerano reagirali na njihove zločine.

Kako Arafat mora opet zadobiti naše povjerenje, objasnio je jezgrovit Edward Walker, dužnosnik State Departmenta Clintonove administracije zadužen za tu regiju. Zabludjeli Arafat mora nedvosmisleno objaviti: «Mi stavljamo svoju budućnost i svoju sudbinu u ruke SAD-a», koje vode kampanju ugrožavanja palestinskih prava 30 godina.

Ozbiljniji komentari prepoznali su da «povijesna ponuda» uvelike ponavlja saudijski plan iz 1981. godine – upropašten, kako je redovito isticano, arapskim odbijanjem da prizna izraelsku državu. Činjenice su ponovno sasvim drukčije. Plan iz 1981. godine upropastila je izraelska reakcija koju je čak i njihov mainstream tisak osudio kao «histeričnu». Shimon Peres upozorio je da plan «prijeti samom opstanku Izraela.» Predsjednik Haim Herzog iznio je optužbe na račun PLO-a kao glavnog autora plana koji je po njemu ekstremniji od rezolucije UN-a iz siječnja 1976. godine koju je «pripremio» PLO dok je bio predstavnik Izraela u UN-u. Ove tvrdnje teško mogu biti istinite (premda je PLO javno podržao oba plana), ali one ukazuju na očajnički strah od političkog dogovora, uz ustrajnu i presudnu podršku SAD-a.

Osnovni je problem bio tada, kao i danas, u Washingtonu, koji je uporno podupirao izraelsko odbijanje političkog dogovora u smislu šireg međunarodnog konsenzusa, ponavljano u osnovama «povijesne ponude arapske lige».

Nepoštovanje međunarodnih konvencija

Današnje promjene u američkoj politici odricanja prava su taktičke i zasad minimalne. Kada su im ugroženi planovi za napad na Irak, SAD je dopustio donošenje rezolucije UN-a koja poziva Izrael na povlačenje s novoosvojenih područja «bez odgode» – što znači «što je prije moguće», kako je odmah objasnio državni tajnik Colin Powell. Palestinski teror mora prestati «odmah», ali puno ekstremniji izraelski teror, koji traje 35 godina, ima vremena. Izrael je odmah pojačao napade, navodeći Powella da rekne «zadovoljan sam što čujem da premijer kaže da požuruje svoje operacije». Mnogi sumnjaju da je Powellov put u Izrael odgođen kako bi one mogle biti još više «ubrzane». No stav SAD-a može se promijeniti, opet iz taktičkih razloga.

U međuvremenu SAD nastavlja «poboljšavati teror», da posudim Predsjednikove riječi, osiguravajući Izraelu sredstva za teror i destrukciju, uključujući i novu pošiljku najnaprednijih helikoptera iz američkog arsenala. To su standardne reakcije pokroviteljskog režima. Da navedem jedan poučan primjer iz prvih dana sadašnje Intifade, Izrael je američkim helikopterima napao civilne ciljeve, usmrтивši deset Palestinaca i ranjavajući njih trideset i pet,

što teško da je bila «samoobrana». Clinton je odgovorio ugovorom o «najvećoj kupovini vojnih helikoptera Izraelske vojske u deset godina», zajedno s rezervnim dijelovima za *appache* helikoptere. Tisak je pomogao odbijajući objaviti činjenice. Nekoliko tjedana kasnije, Izrael je počeo koristiti američke helikoptere i za ubojstva. Jedno od prvih djela Bushove administracije bilo je slanje *appache* helikoptera, najubojitijih. To je bila marginalna vijest ispod gospodarske rubrike. Predanost Washingtona «poboljšanju terora» ponovno se pokazala u prosincu, kada su stavili veto na rezoluciju Vijeća sigurnosti koja poziva na implementaciju Mitchellova plana i ubrzavanje međunarodnih promatrača u nadgledanju redukcije nasilja, po općem mišljenju najefikasnijeg sredstva, čemu se Izrael usprotivio i redovito blokirao Washington. To se dogodilo tijekom dvadesetjednogodnevog primirja – što znači da je poginuo samo jedan izraelski vojnik, zajedno s dvadeset i jednim Palestincem uključujući jedanaestero djece, i šesnaest izraelskih upada na područja pod palestinskom kontrolom. Deset dana prije veta, SAD je bojkotirao – a time i potkopao – međunarodnu konferenciju u Ženevi koja je još jednom naglasila da se Četvrta ženevska konvencija odnosi i na okupirana područja, tako da je gotovo sve što SAD i Izrael tamo rade «kopanje grobova», jednostavno «ratni zločin». Konferencija je jasno nazvala izraelska naselja koja su Amerikanci financirali nelegalnim, i osudila praksu «namjernih ubijanja, mučenja, nelegalnih izručenja, namjernih kršenja prava na pošteno suđenje, sve žešćih razaranja i oduzimanja imovine... koje se provode nezakonito i neopravdano.» Kao potpisnik ženevskih konvencija, SAD je dužan, i po formalnim sporazumima, goniti one koji su odgovorni za takve zločine, uključujući i vlastito vodstvo. Zato sve to prolazi u tišini.

SAD nije službeno povukao priznavanje primjenjivosti ženevskih konvencija na okupiranim područjima, ili cenzure izraelskog nasilja kao «okupatorske sile» (što je, primjerice, prihvatio i Bush senior kada je bio ambasador u UN-u). U listopadu 2000. godine Vijeće sigurnosti ponovno je potvrdilo konsenzus u vezi s tim «pozivajući Izrael, okupatorsku silu, da moralno prizna svoje zakonske obaveze prema ženevskoj konvenciji». Rezultat glasanja bio je 14:0. Clinton je bio sudržan, vjerojatno ne želeći staviti veto na jedan od osnovnih principa međunarodnog humanitarnog prava, osobito u svijetlu okolnosti u kojima je nastao: s ciljem formalne osude nacističkih zločina.

Sve dok ove činjenice ne postanu dio pregovora, i dok ne budu shvaćene sve njihove implikacije, besmisleno je pozivati na «sudjelovanje SAD-a u mirovnom procesu», a mogućnosti za konstruktivno djelovanje ostaju slabe. ☐

Odabrala i prevela s engleskog Lovorka Kozole

* Tekst je objavljen u nezavisnom časopisu radikalne i zelene ljevice *Red Pepper*, 11. travnja 2002.

Vjerujem kako se još sjećate da nam se ispričao Ivo Sanader. Poručio nam je da se, eto, ispričava ako je bilo nespretnosti u pretvorbi u vrijeme desetogodišnje vladavine HDZ-a. Žao mu je i ako je netko imao neke probleme. Taj žalosni i ponizni čovjek zbog toga traži prijevremene izbore, jer on hoće vlast pa je red da je stoga i dobije. Kako bi tu svoju želju realizirao u praksi, tj. kako bi vladao – nije smatrao potrebnim objasniti. Jer to već znamo. A znamo i kad slijedi isprička. Prema tome, ostaje samo da mu se ispune želje, uostalom ovaj narod zbog toga i postoji, a ostali detalji su mu poznati. Samouvjeren kakav jest, svoju je žarku želju pojasnio višestruko. Ipak, najdojmljivije ju je podcrtao porukom koju je lako i otpjevati prema jednoj staroj ITe-Deovskoj predstavi u kojoj je grupa mladih komedijasa uz hrvatske žičane instrumente popevala: *Na tom svijetu važna je lova, važna je lova, lova do krova*. Kako znatniju stranačku lovicu zasad u vlastitom interesu čuvaju doktor i trovač štakora, teško je povjerovati da će biti jako voljni predati je. Jer trovač jednostavno ima najviše povjerenja u sebe. A i s doktorom je isto. Što je razumljivo po sebi, po njemu, razumljivo je uopće pa i posebno. Uopće, jedno razumijevanje bez granica.

Deratizacija love

Oni koji su pobijedili hoće deratizaciju love unutar stranke i pokreta, smatrajući to nužnim da bi se vladalo po želji polovice u stranci. U drugoj polovici su oni koji tom istom lovom moraju kupiti još pedesetak duša. Počinje zanimljiva resorna i stranačka trka za jedini put koji svi slijede, ali na kojem neki zasad imaju ovce, a drugi nešto manje ovaca, ali nešto više novaca. I jedni i drugi imaju uredno raspoređen HIP jer Veliki brat je opće dobro i umješšan pastir za sve vrste dobro/biti pa i kolegijalne. A nije nebitno da je upravo tamo tarifni sustav precizno doraden, pa svaka strana može dobiti usluge za odgovore na bitna pitanja o broju ovaca i novaca kao i o cijeni pojedine kože. Samo vlasnicima viška novaca manjak duša *predstavlja pravu sitnicu*. Rekao bi to sir Oliver i prepoznao pravu priliku, a nešto drukčije formulirao bi ono što se kaže: *Ljudi smo, dogovorit ćemo se*.

Uz sve detalje u načinu na koji je sa scene odlepršao gospodin Ortyński čini se da svaki dokazan i zajamčen duh u sebi nosi i svoju faustovsku sudbinu. A otišao je radnik i gospodin koji je strašno ljut na novinare jer su ga oni stalno nešto pitali, nadgledali, pa mu i zamjerali. I napokon ga skinuli. Ako čovjek tako prepoznaje, treba mu vjerovati. Jer on odlazi s radnog mjes-

ta. Privremenoga. Ali za razliku od većine građana ove zemlje on će to privremeno zamijeniti stalnim radnim mjestom. Ili možda s *radnim poslom*, kako se nedavno izrazio jedan sindikalni čelnik. Međutim, gospodin Ortyński je učinio sve da dokaže da je sjedio na jednom vrlo neradnom poslu. Bilo je to mjesto na kojem se uspio, čini se, obavijestiti o svemu, i neintervenerirati u bilo čemu. Štreberu su dugo govorili *Sjed-*

kolege sjetili sličnih priredbi iz proteklih godina među kojima se najdojmljivijom učinila ona koja je predsjednika Račana prikazala u trenutku dok izjavljuje: *Ova vlada će nastojati štiti radnike koji ostaju bez posla*. U tom smislu Vlada je ispunila sve što je Račan tada obećao: ljudi ostaju bez posla i Vlada ih nastoji štiti. S naglaskom na nastojanju. Ako vam se čini da je u spomenutoj izjavi još nešto rečeno ili da je

vanje na prvomajskim prosvjedno-slavljeničkim skupovima teško je naknadno znati, ali su sindikalni vođe očito našli način na koji će sami uzurpirati govornice i blistati pred vlastitim članstvom. To je poznati demokratski način djelovanja u javnom prostoru, a što je poslije svega zbrojio premijer teško je znati. Ako je točna sumnja da je sam isprovocirao prvomajska događanja, pa bili oni prosvjed ili proslava, pitanje je koliko ga je skup u Maksimiru uvjerio u snagu sindikata. Uglavnom, omogućio je svim želučano osjetljivim članovima Vlade da se ne muče teškom hranom u kakvu spada i grah, a gdje im uz to svaku pojedenu žlicu nadgledaju mediji, potepuhi i sretnici radnog posla.

Predstava s tajkunima i žičcima

Oni koji se razumiju u najjeftiniju hranu (nije pristojno reći *oni koji imaju najmanje* jer to sugerira neimaštinu) nastojali su vidjeti ima li u grahu žičaka kao što ih ima u jeftinom grahu što ih prodaju trgovine čiji su vlasnici donirali grah pojeđen u Maksimiru. Vjerojatno zahvaljujući dobroj suradnji sindikalnih vođe i tajkuna, njihovim vizijama estetskih i prehrambenih potreba prosjeka u Hrvata, mnogi su ostali bez graha kao što su proteklih godina ostajali bez posla. A da je sve bila dobra predstava dalo se zaključiti iz izjave potpredsjednika Linića, čijoj glumi uvijek pomalo smeta višak ljutnje. U sasvim neodgovarajućem, artistski suviše povišenom tonu, gospodin su izjavili: *Sindikati su snažni, ali razgovarat će se za stolom*. A odgovor na pitanje tko je komu pomogao napraviti priredbu (kako je sasvim nepolitički i istinski vrlo precizno izlanuo Goran Granić) krije se u činjenici: komu je ona potrebija. Demokratski običaji poručuju da je to potreba onih čiji se izbori prije održavaju. Najmučnija u cijeloj režiji je podjela uloga. Prema toj podjeli tragični junaci u predstavi s grahom i eventualno žičcima još je jednom kolektivni gubitnik dostojanstva. U masovnim scenama hrvatskoga političkog teatra honorar glumcima i dalje plaćaju tajkuni uz odobravanje sindikalnih čelnika. Tko god režirao, a tko potpisivao režiju.

Toga je itekako bio svjestan gospodin Mesić, predsjednik s ovlastima fikusa i jedan od rijetkih hrvatskih političara koji zna gdje mu je mjesto čak i kad je na njemu nepoželjan. Zato je za prigodu parade izveo solo točku: otišao je u Maksimir prije svih, pa se mirno mogao prvi i udaljiti ne susrećući nikoga. Osim novinara, što je bio cilj Predsjednikova druženja. Ili njegove savjetničke kapele. Dva dana kasnije novinari su gromoglasno šutjeli u borbi za svoja ljudska i profesionalna prava. ☒

Daljinski upravljač Radni i neradni posao

U masovnim scenama hrvatskoga političkog teatra honorar glumcima i dalje plaćaju tajkuni uz odobravanje sindikalnih čelnika

Grozdana Cvitan

ni, pet. Išlo je to tako sve do trenutka u kojem se nekom učinilo da bi onaj koji je vrlo zanimljiv novinarima zbog mnogih znanja, ali i mnogo slobodnog vremena, uskoro mogao promijeniti stil. Mogao bi početi pričati ili, božesačuvaj, neradni posao promijeniti u radni. Nove dimenzije faustovskih ugovora u slučaju državnog odvjetnika naučile su nas još nešto: posao je ugovor, a ne rad – odnosno nerad. Do koje mjere su to utrenirali saborski zastupnici pokazalo se u trenutku kad su bili totalno imuni na bačene udice i nisu se dali izmanipulirati i slučajno postaviti neko pitanje onom koji je tvrdio da zna svašta. Jer što ako zna? Možda je to bolje i ne znati ili barem ostaviti dojam neznanja. Uostalom, bila je to borba spretnih upravo u onom što je sindikalni čelnik identificirao kao radni posao govoreći o onima manje sretnima i nimalo spretnima. Za razliku od radnog posla postoji očito i ona druga vrsta, tj. neradni posao na kojem su se zastupnici pokazali daleko spretniji. I nikad ne bi priznali ono što se omaklo gospodinu državnom odvjetniku.

Grah umjesto posla

Oni koji nemaju sreće da se od spoznaja do kojih su došli na svom neradnom poslu nekima tresu stolice, da upravo svojim neradnim poslom budu zaštićeni od besposlenosti – sastali su se u Maksimiru. I još ponegdje. Bilo je za to više razloga: bio je Praznik rada, bio je lijep dan usred tjedna, pa je bilo teško otputovati na neki produženi vikend, a šuška se da su i sindikalni izbori na pomolu. Tim povodom neki su se

promaklo analizi, onda imate problema sa sobom. Precizni premijer za to nije kriv.

Isti je premijer živa slika suprotnosti onog o čemu govori jedan od sindikalnih čelnika izbornoj bazi, tj. vlasnicima nesigurnog ili izgubljenog posla. Zato ostaje pitanje na koga je mislio estetski raspoložen Boris Kunst koji se u žaru vlastite pretplate na blagdanske i predizborne izjave u Maksimiru sjetio masnih podbradaka političara. A ti neestetski podbraci su, reče, na račun radničkih plaća, a on i sindikalni vođe njima (radnicima) kao vraćaju dostojanstvo. Čoravi kakvi jesu, radni radnici (bez obzira posjeduju li ili ne vlastiti radni posao) uglavnom teško mogu zamijetiti neku razliku između Kunsta i nekih vrlo dobro plaćenih političara. Ipak, prvomajski grah zasad je uskraćen samo jednima.

Trgovina prosvjedima

Bilo je zanimljivo gledati kako sindikalni vođe govore štošta i u bijesu nekim zamišljenim likovima u Vladi kao da su upravo pred njima. Jer govorili su vladajućima, a naročito nekima, koji su prije toga proglašeni nepoželjnima u Maksimiru. Još zanimljivije bilo je čuti kako sindikalni vođa čiji nikakav drugi osim ideološkog i sindikalnog rada nije zapamćen, uzvikuje: *Žele trgovati s našim radom*. Čovjek vjerojatno zna što govori. I to nosi sasvim određene konotacije. Jer taj rad nije isti kao oni članova sindikata, a vjerojatno je i trgovina malo drukčija ili kako bi rekli (što vidljiv što nevidljiv) ugovor o radu.

Jesu li sindikalni vođe ili radnici došli na ideju da zabrane političarima pojavljiva-

Postoji uzrečica koja kaže, prilično točno, da su Hrvati "očajni organizatori i genijalni improvizatori". Primjera za ovu tvrdnju ima na pretek, a poruka je jasna: uvijek se iznenadimo kad se počne događati nešto o čemu uopće nismo vodili računa, ali kad se to nešto već ne može izbjeći, onda se snalazimo kako znamo i umijemo. Jedna od onih stvari koje nas redovito zateknu kao da je riječ o nečem s čim nikad nismo imali posla je i takozvana *turistička sezona*. Najranije krajem svibnja, no puno češće u lipnju, ili čak srpnju, zaključimo da nam valja *pofriškati* hotele, pobrinuti se za *kulturnu ponudu*, a ne bi nam škodio ni neki novi *kanader*, jer, eto, požari nam se nekako uvijek dogode pred očima stranih turista. I dobro, što je tu je – hotele nekako pokrpano, dovedemo u njih par KUD-ova, a što se vatre tiče, nju se i dosad gasilo uglavnom šmrkovima i kantama.

Imperativ za imperativom

Sva je sreća, međutim, da ima u lijepoj našoj Hrvatskoj ljudi koji znaju misliti i unaprijediti. Turističke se sezone tako sjetila, vjerovali ili ne, Hrvatska turistička zajednica. Njezina je dalekovidnost za svaku pohvalu, a posebice njihova briga da mnogobrojne goste iz inozemstva dočekamo u što ljepšoj Hrvatskoj. Sve je počelo još prije par godina s kampanjom simpatičnog naziva *Više cvijeća manje smeća*. Poruka je jasna i hvalevrijedna, no u

Hrvatskoj su turističkoj zajednici vjerojatno smatrali da im akcija nije bila osobito učinkovita, pa su se odlučili za nadogradnju. Akcija se sad zove *Volim Hrvatsku*, a njezina je perjanica reklamni spot koji nam nacionalna televizijska kuća u svojim programima podastire u obilatom količinama.

Forma je jednostavna i naizgled učinkovi-

vo more"). Tekstualna je razina i inače puna osebnih, gotovo baroknih rješenja – u pjesmici se nižu pridjevi i imenice (uz pokoji veznik ili zamjenicu), ali bez ijednog jedinoga glagola. Sve to pak kompenzira na kraju glas spikerice, koji niže imperativ za imperativom ("Očisti! Uredi!..."), podsjetivši nas na kraju i na najsvetiju dužnost: "Voli Hrvatsku!"

Između redaka Volite li Hrvatsku?

Aladinu je trebao čudesni leteći ćilim, no našim je mladim uzdanicama dovoljna pokoja u plavo obojena metla

Trpimir Matasović

ta: draga dječica pjevuše nekakav slatki pjesmuljak, a sve to skupa prate spektakularne snimke prirodnih ljepota Hrvatske. Moglo bi se, doduše, nešto reći o zloupotrebljavanju djece u propagandne svrhe (od deterdženata do mirovinskih fondova), ali na to smo se nekako i navikli. No, ozbiljnije je pitanje kakve nam poruke odašilje ovaj televizijski uradak. Već na samom početku pitamo se jesu li jadranska obala i more Hrvatska ili nisu ("Lijepa naša Hrvatska, i obala jadranska, i divno pla-

Plava metla

Naravno, umiljata dječurlija vole Hrvatsku, no kad ta djeca odrastu počnu misliti na druge stvari (i druge ljubavi). Njihovu pak trenutačnu iskrenost podcrtava stupidna glazba songa, zbog koje ionako postaje nebitno što draga dječica ne pokazuju znakove većih količina sluha – o nekoj muzikalnosti da i ne govorimo. Djeci nitko nije rekao da bi trebala gledati u kameru, nije ih nitko poučio scenskom pokretu iole suvislijem od njihanja

u mjestu lijevo-desno i mahanja nekakvim transparentima, ali nisu djeca kriva – kriv je netko drugi.

Taj netko drugi stavio je sirotu djecu da lebde nad hrvatskim pejzažima – Aladinu je trebao čudesni leteći ćilim, no našim je mladim uzdanicama dovoljna pokoja u plavo obojena metla (teško da bi se njome išta moglo pomesti!) i transparenti s puno dražesnih srčeka za najdražu nam domovinu. Taj netko nije uvijek imao sreće ni s montažom – pjevaju tako klinici o "poljima slavonskim", no slika pokazuje nešto što ni po kojoj definiciji ne može biti polje, a ni Trakošćan nije baš u Slavoniji.

Sve su te lijepe sličice uglavnom snimane iz zraka, sa sigurne razdaljine, pa tako nije moguće vidjeti što se to ima za počistiti i tko bi to trebao napraviti. Možda se time šalje poruka da bi zarad stranih gostiju Hrvatsku trebalo potpuno očistiti i od – Hrvata. A gdje bi to trebalo posaditi svo to silno cvijeće? Na Kornate? Ili možda Plitvička jezera? Možda bi se trebalo pobrinuti i za *cvjetanje mora*? Zaista je nevjerojatno koliko je daleko Hrvatska turistička zajednica spremna ići u svojoj ljubavi prema Hrvatskoj. Kud li su samo nes-tala ona divna vremena kad je u propagandnim spotovima bilo jasno što se od nas očekuje – na primjer, onaj u kojem Đuro Utješanović smeće baca u kontejner i kaže kratko i jasno: "I to je to!" ☒

Potaknuta novom javnom blamažom vlastite cenzorne politike, inače strukovno anonimna osoba koja je spletom kaotičnih okolnosti stekla status glavne urednice HRT-a, imenom Jasna Ulaga Valić, odlučila je sprati sa sebe lجامu homofobnog izbjegavanja teme homoseksualnosti, prebacivši je iz dnevnopolitičkog programa Aleksandra Stankovića u noćnoznanstveni, pak je u tu svrhu za voditelja emisije *Znanstveno sučeljavanje* 25. travnja 2002. angažirala i istaknutog domaćeg seksologa (šire – sociologa), kao i čovjeka *bez* televizijskonovinarskog iskustva: Aleksandra Štulhofer. Nejasnim ostaje zašto se Štulhofer odazvao pozivu za posao koji ne odgovara njegovim kvalifikacijama, tim više što se u emisiji nije ponašao kao doktorirani predstavnik socioloških znanosti, nego kao klasični TV voditelj, ograničen na postavljanje općenitih pitanja sugovornicima i poziciju medijski (i etički) krajnje upitne “kvazineutralnosti”. Potezom ustupanja vođenja TV emisije *znanstveniku*, stalno zaposlenom na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, dakle oduzimanjem emisije *od novinara* znanstvenog (ili bilo kojeg drugog) HRT-ova programa, ili čak ma kojeg čovjeka s medijskim iskustvom, još se dublje i strmoglavije urušila urednička kompetencija same gospođe Ulaga Valić.

Struka novinara

Konkretnije, Jasna Ulaga Valić uspjela je razoriti i samu ideju novinarstva kao profesije. Odluka da emisiju o sportu trebaju voditi *sportaši* (još zadihani od trčanja po sportskim terminima), emisiju o politici *političari* (valjda zbog “poželjne pristranosti” veličanja vlastite stranke), pa onda i emisiju o znanosti *znanstvenici*, ravna je ideji ukidanja novinarske profesije, što su doduše pokušali različiti totalitarni sustavi, ali srećom im nije (bar ne zadugo) pošlo za rukom. Razmotrimo komparativni uzorak: sveučilište na kojem ne predaju profesori, nego recimo svaka osoba koja se malo pripremi za razgovor o određenoj znanstvenoj temi, ili možda odlazak liječniku koji je inače astronaut, ali danas se baš osjeća kao da bi nekome malo zdravstveno pomogao (ipak je završio tečaj prve pomoći). Novinar ni u kom slučaju nije “osoba koja su postavi pred kamere”. Koliki je stupanj neprofesionalizacije dosegla Hrvatska televizija svjedoče upravo emisije u kojima ljudi bez stečenih (ne baš laganih) medijskih vještina dobivaju ulogu TV voditelja, dobivaju čak i urednička mjesta, jednostavno zato što *tako hoće* glavna urednica. Njezino se skandaliziranje temom homoseksualnosti, usput budi rečeno, izgleda ne može mjeriti s *naklonošću* kojom blagoslivlja pornoprimitivizam pevaljki tipa Severina u udarnim TV terminima (usp. dodjelu *Porina*). Ima li eklatantnijeg primjera moralnog licemjera?

Svi urednički ljudi

Nepoznavanje, pa i nepriznavanje novinarskih ovlasti i specijalizacija, očito se pod vodstvom Jasne Ulaga Valić ponavlja i na razini organizacije čitavog HRT-ova programa, koncipiranog protiv instance profesionalnih novinara u korist stvaranja lobija “vlastitih ljudi”, nespretno rasutih po *nekim drugim profesijama* ili redakcijama, ali zato *preseljivih* upravo onamo odakle ih naumi za uzvratne usluge potezati Velika Sestra. Indikativan je i lažno skrbenički njezin odnos prema znanstvenom programu (u kojem je i sama radila), ali čije emisije uredno *prve* skida s TV programa u slučajevima neplaniranih medijskih incidenata odavanja posljednje počasti preminulim kardinalima ili drugim uglednicima. Kao i mnogi drugi aparatčički urednici prije nje, Ulaga Valić u prvom će redu iz programa eliminirati *glasove propitivanja znanja*, a ne glasove zabave, sporta ili drugih isplativih TV djelatnosti. Još je turobnije što je za čelnike nečega što podrazumijeva pod znanstvenim programom postavila dvoje povjesničara (istaknimo: oboje *bez iskustva* rada u znanstve-

nom programu!), vjerojatno kao spomen Tuđmanovu duhu njegovanja nacionalne historiografije kao NADO-MJESTKA svih ostalih znanstvenih disciplina društvenohumanističkog i prirodnoznanstvenog spektra. Što nas ponovno dovodi do zaključka kako je iznevjerila izbornu politiku navodnog njegovanja i razvijanja civilnog društva (utemeljenog i na stručnoj kompetenciji i na kritičkim disciplinama znanosti plus kulture, a ne na utilitarnosti sporta, baštine i teologije) s kojom se i natjecala za mjesto glavne urednice (usp. intervju *Vjesniku*, prilog *Antena*, od 16. veljače 2002).

Mediji mlijeko

Homo homini amor

Mrtvački ritam emisije, s prilogima koji su problematici homoseksualnosti poklonili štih retrospektivnih općih mjesta, uvjerio me kako HRT naprosto ne razumije što je to *znanost*, posebno u svom istraživačkom aspektu

Uz znanstveno-homoseksualnu TV politiku Jasne Ulaga Valić

Nataša Govedić

Jasna Ulaga Valić afirmirala se kao drugo ime za razoran Galićev status quo, s kojim ćemo se očito morati nositi mnogo oštrije i glasnije (ako nam je do demokratske televizije); i to BEZ OBZIRA na našu seksualnu orijentaciju

Homoseksualci na psihijatriji

Vratimo se konkretnom primjeru znanosti po evanđelju Ulage Valić. Porazna činjenica Štulhoferove emisije o homoseksualnosti vezana je za izbor psihijatra Vladimira Grudena kao gosta koji je “relevantan” po temu homoseksualnosti. Grudenove su se, naime, staromodne, znanstveno nepotkrijepljene, mjestimično homofobne i k tome *ad hominem* izjave pokazale sasvim deplasiranima u emisiji koja je (po riječima voditelja) sebi stavila u “cilj i namjeru ponuditi znanstveno objašnjenje fenomena s kojima živimo svaki dan”; primjerice homoseksualnosti. Gruden, predstavljen kao znanstvenik u znanstvenoj emisiji, homoseksualnost je (kontra suvremene psihijatrijske prakse) definirao kao *perverziju*, dok je heteroseksualnost definirao kao *normu*. Naravno da su nam u prilogima prezentirane i rigidno konzervativne izjave *poznatog seksologa* & pape Ivana Pavla II., u kojima s vatikanskog prozora najoštrije osuđuje “kontracepciju i homoseksualnost”. U takvom kontekstu, čak i zanimljivi te *uistinu kompetentni* gosti, kao psihologinja Maja Mamula i filozof Nenad Mišćević, ostali su na razini edukativnog nabiranja općepoznatih podataka iz POVIJESTI homoseksualnosti, medijski postavljene unutar okvira religiozne, psihijatrijske i populističke osude (čuli smo i žal za *tradicionalnom obitelji* pravnik Nene Hlačea), umjesto da razviju dublju diskusiju o filozofskim, užezpravnim ili psihološkim izazovima slobode izbora (i prava na izbor) seksualnih orijentacija. Mrtvački ritam emisije, s prilogima koji su prob-

lematici poklonili štih retrospektivnih općih mjesta, uvjerio me kako HRT naprosto ne razumije što je to ZNANOST, posebno u svom istraživačkom aspektu, zamijenivši je s elementarnim srednjoškolskim obrazovanjem. Premda u “Znanstvenom sučeljavanju”, *elitistički* koncipiranom kao *skup eksperata*, nije bio prisutan nijedan deklarirani homoseksualac ili nedajbože član udruge ISKORAK, nijedna studentica ili kakva predstavica *queer* aktivizma (epistemologija se posljednjih tridesetak godina nadasve demokratizirala, uvaživši i takozvano “iskustveno znanje”), imali smo čast u *offu* čuti nekoliko

ikonu domaće homoseksualne revolucije. Čak i ako tome *jest* tako (osobno se doduše sjećam još nekih *gay* aktivista iz kasnih sedamdesetih i osamdesetih godina), ne bi li bilo pristojnije nekome drugome prepustiti hvalospjeve o *vlastitoj* zaslužnosti...?

Medijski rudnici inkvizicije

Aleksandru Štulhoferu mora se priznati da je imao nekoliko dobrih šlagvorta, koje međutim nije (s obzirom da ih je koristio u obliku postavljenih pitanja iz svoje kvazinovinarske uloge) prihvatio nijedan od sugovornika u studiju. Štulhofer je povukao paralelu između patrijarhata i homofobije, ali nije je dalje razvio. Upozorio je na paradokse vojnog tretiranja homoseksualnosti u Hrvatskoj, ali i tu se radilo samo o nabačenoj asocijaciji. U odjavnim nas je riječima pozvao da zamislimo hipotetski homoseksualni svijet u kome heteroseksualci ne bi imali prava na intimnost, ali time je stvar okončana. Činjenicom stoga ostaje da je dobra društvena tema prokockana na njezinu DEPOLITIZACIJU i edukativnu *abeceđu*, a ne na stručnu razradu ili bar plodnu raspravu o reprezentacijskim pravima homoseksualaca *danas i ovdje* (čime se recimo zaista i bave društvenohumanističke znanosti). U vremenu kojeg *nema*, s novcima koji se *bacaju*, uvijek je “oportuno” snimiti emisiju koja nikoga neće zainteresirati, pa onda ni uznemiriti ili potaknuti na razmišljanje i djelovanje. Jasna Ulaga Valić afirmirala se kao drugo ime za razoran Galićev *status quo*, s kojim ćemo se očito morati nositi mnogo oštrije i glasnije (ako nam je do demokratske televizije); i to BEZ OBZIRA na našu seksualnu orijentaciju. Naravno, samo ako u nekoj od sljedećih emisija “znanstvenog” programa ne namjeravamo ugledati sekularne intelektualce snimljene na *prozorima s rešetkama*; kao “nadvladanu” prijetnju spoznajnoj “biotehnologiji” Vatikana. ☐

gay and lesbian glasova, ali i njih nam je televizija predstavila *bez lica* i drugih prepoznatljivih obilježja – valjda u silnom strahu od njihove “prevelike vidljivosti” ili “monstruoznosti”. Ako su pak *sami izlagači* odbili govoriti otkrivenih lica pred kamerom, na to nas je trebao upozoriti tekst novinara. Lijepo da je čak dva od četiri loša priloga potpisao deklarirani homoseksualac Toni Marošević, ali deplasirano je da u vlastitu prilogu pusti rečenicu: *Toni Marošević ležerno je i dubovito pokrenuo “Frigidnu utičnicu...; u nastavku predstavljajući samog sebe kao centralnu*

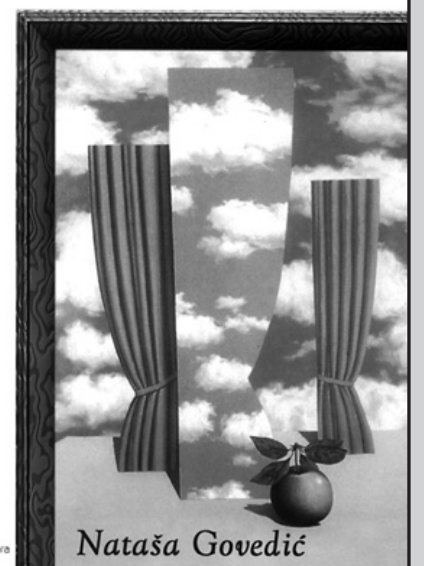
VARANJE VREMENA

Nataše Govedić

na 373 stranice velikog formata otvara teme:

- * Shakespeare kroz epohe
- * Shakespeare u suvremenim medijima
- * filmska čitanja *Oluje* i *Macbetha*
- * povezanost antičke retorike i teorije medija
- * prostor i vrijeme figurativne izvedbe
- * što je Shakespeare (na)učio od Cicerona
- * može li renesansa biti radikalnija od današnjice

VARANJE VREMENA

Potražite knjigu u svim knjižarama ili naručite od izdavača (Sveučilišna naklada, Trnjanska 64, 10 000 Zagreb) po cijeni od 120 kn.

Nataša Govedić

standard, imanentna je samo delu Hrvata.

– Nikola Vizin: Mi isključivo koristimo ikavicu. Mi ne kažemo

ta, oni, dakle, nemaju većinu i potrebni su im južnoslovenski saveznici. To mogu biti samo Bunjevci. I tada počinje priča da Bunjevci nisu Hrvati, odnosno da Hrvati prisvajaju Bunjevce. Molim vas, ne može se prisvajati

prihvaćeno. Imamo popis iz 1948. godine, zatim popis iz 1953. godine, pa iz 1961. i 1971. godine, kada su se Bunjevci izjašnjavali kao Hrvati. Prema tome, ne može se govoriti o prisvajanju, već samo o ponovnom odvajanju ljudi koji su se do tada izjašnjavali kao Hrvati.

je sve do devedesetih godina. Tek smo se na popisu iz 1991. godine mogli slobodno izjašnjavati i prema tom popisu u Subotici je bilo 17.439 Bunjevaca. Više ćemo koliko nas sada ima, kad se objave rezultati ovog najnovijeg popisa iz 2002. godine.

Tvrdite da se u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, Titovoj Jugoslaviji, Bunjevci nisu smjeli izjašnjavati kao Bunjevci, nego su morali da se izjašnjavaju kao Hrvati.

– Nikola Vizin: Oni su se izjašnjavali kao Bunjevci, ali su automatski upisivani kao Hrvati.

– Kalman Kuntić: Činjenica je da 30. decembra 1944. godine general Ivan Rukavina u tadašnjim novinama *Radio vesti* kaže da će se ubuduće Bunjevci izjašnjavati kao Hrvati. Ali ja ne znam da je u ondašnjoj Jugoslaviji postojao neki ukaz u kome je bilo rečeno da se Bunjevci moraju izjašnjavati kao Hrvati. Istina je i to da se prilikom popisa 1971. godine oko 2000 ljudi izjasnilo kao Bunjevci, ali su oni upisani kao Hrvati, što po meni nije bilo u redu. Što se tiče popisa iz 1981. godini, tada već dolazi do relativizacije tog pitanja, jer je nekome bilo u interesu da se relativizuje pitanje Hrvata koji žive na ovim prostorima. Prilikom popisa 1991. godine, uvođenjem šifre 028, čini se otvoreni pritisak da se ljudi ne izjašnjavaju kao Hrvati. Nemojmo zaboraviti da je to vreme pred sam rat, kada rastu tenzije između Srba i Hrvata, pa su mnogi smatrali da je pametnije i oportunije da se izjašnjavaju kao Bunjevci nego kao Hrvati.

Šifra 028

Šifra 028 je značila izjašnjavanje kao Bunjevac?

– Kalman Kuntić: Da.

– Nikola Vizin: To je bilo 1971. godine.

– Kalman Kuntić: Šifra 028, gospodine Vizin, uvedena je nakon što je Margit Savović rekla da ne znaju šta da rade s Bunjevcima i s Romima. Nakon toga su uvedene šifre, a jedna od tih šifara je bila 028.

– Nikola Vizin: Mi smo se slobodno izjašnjavali na popisu iz 1991. godine.

– Kalman Kuntić: Ne radi se o tome da li ste se vi slobodno izjašnjavali ili niste, nego nisu znali kako da vas klasifikuju, pa su onda izmislili šifru 028 za klasifikaciju nove narodnosne grupe koju je stvorila Miloševićeva Socijalistička partija Srbije.

– Nikola Vizin: Gospodine Kuntiću, naša istorija na ovim prostorima stara je četiri-pet vekova. Ja nisam znao da Socijalistička partija Srbije postoji četiri-pet vekova. Koliko znam nije postojao ni 1600. ni 1800. godine, a mi smo i onda bili Bunjevci i sada smo Bunjevci.

Kako komentarišete tvrdnju gospodina Kuntića da je interes Socijalističke partije Srbije bio da se Bunjevci izjašnjavaju kao Bunjevci?

– Nikola Vizin: Interes Socijalističke partije Srbije uopšte nije bio da se Bunjevci izjašnjavaju kao Bunjevci. Oni su samo dali pravo Bunjevcima da se izjašnjavaju onako kako su se nekada izjašnjavali. Uostalom, i sadašnje savezno ministarstvo za nacionalne i etničke zajednice dozvolilo nam je da se izjašnjavamo kao Bunjevci.

Nikola Vizin i Kalman Kuntić

Narodnost - Bunjevac?

Omer Karabeg

U emisiji Radija Slobodna Europa o tome jesu li vojvodanski Bunjevci autohtona nacionalna zajednica ili su Hrvati, razgovarali su Nikola Vizin, potpredsjednik Bunjevačko-šokačke stranke i Kalman Kuntić, član Vijeća Hrvatskog narodnog saveza i predsjednik Odbora za međunacionalne odnose Skupštine Vojvodine.

U vrijeme nedavno završenog popisa stanovništva u Saveznoj Republici Jugoslaviji ponovo je bilo aktuelizovano pitanje porijekla Bunjevaca. Među vojvodanskim Hrvatima dosta je rašireno mišljenje da Bunjevci nisu posebna nacionalna zajednica, već da su oni dio hrvatske nacije. Dijelite li to mišljenje gospodine Kuntiću?

– Kalman Kuntić: Apsolutno. Jer, da bi se neka grupa mogla smatrati posebnom nacionalnom zajednicom ona mora da ispunjava neke uslove. To važi i za Bunjevce. Da bi bili posebna nacionalna grupa Bunjevci bi morali da se u jezičkom, konfesionalnom i nacionalnom smislu značajno razlikuju od Hrvata. Međutim, to nije tako. Ja, naravno, ne sporim pravo pojedincima da se osećaju kao Bunjevci, jer je ustavno pravo svakog građanina da se izjašnjava kako on to želi, ali kada govorimo o klasifikaciji, oni svakako spadaju u nacionalnu grupu Hrvata.

– Nikola Vizin: Kada bismo kriterijume gospodina Kuntića primenili i na druge narode, onda bi Crnogorci i Srbi bili jedan narod. Imaju sličan jezik, kulturu i veru. Po tom shvatanju Amerikanci i Australijanci bi bili Englezi, jer govore engleski jezik, a stanovnici Latinske Amerike, koji govore španski, bili bi Španci. Ne mogu se stvari tako posmatrati. Postojanje Bunjevaca na ovim prostorima dugo je četiri-pet vekova. Mi imamo svoju istoriju koja mora da se poštuje i koja ne može da se izbriše gumicom, mi imamo svoj jezik, svoju kulturu, svoje običaje.

Vi smatrate da Bunjevci nisu Hrvati, već autohton narod?

– Nikola Vizin: Da.

Ni hrvatski ni srpski

Evo, da raščistimo pitanje jezika. Gospodine Vizin, kojim jezikom, po vama, govore Bunjevci?

– Nikola Vizin: Mi govorimo ikavicom.

– Kalman Kuntić: Naravno, da Bunjevci govore ikavicom, ali to je jedan od dijalekata hrvatskog jezika. Poznato je da sem Hrvata, naravno ne svih, ja govorim o delu Hrvata, ne postoji nijedan slovenski narod koji govori ikavski. Element ikavice u svom jeziku imaju Česi, a naročito Ukrajinci, i to oni zapadni – Ruteni, ali ikavica kao čisti narodni govor, ne kao književni

ni žlica, ni odvetnik, ni glasnogovornik. To su reči koje za Bunjevce ne postoje. Mi imamo svoj jezik, on nije standardizovan, ali to je jezik koji Bunjevci koriste od svog postojanja. Za nas to nije ni hrvatski ni srpski jezik, to je ikavica u kojoj ima i turcizama i mađarskih reči. Govorim o jeziku kojim se služe Bunjevci u Potisju.

Imaju li Bunjevci svoju književnost na ikavici, gospodine Vizin?

– Nikola Vizin: Imaju. Naša Bunjevačka matica koja se nalazi u Subotici bavi se negovanjem naše kulturne baštine. Izdaju se knjige naših pisaca na ikavici, nedavno smo izdali i rečnik.

Smatrate da vaša književnost nije deo hrvatske književnosti?

– Nikola Vizin: Ne.

– Kalman Kuntić: Gospodin Vizin je pomenuo Bunjevce u Hrvatskoj, to su lički i primorski Bunjevci, Bunjevaca ima i u jugozapadnoj Bosni. Svi oni se izjašnjavaju kao Hrvati. Oni nemaju problema sa svojom nacionalnom identifikacijom. Taj problem se javlja ovde u Bačkoj.

Zašto se, po vama, javlja samo u Bačkoj?

– Kalman Kuntić: Treba se vratiti malo u istoriju. Kada je 1918. godine Velika narodna skupština u Novom Sadu proglasila ujedinjenje sa Srbijom u sastav nove države ulazi područje tadašnje Vojvodine, bez Srema, jer je Srem bio hrvatski. Ulaže, dakle, Bačka, Baranja i Banat. Međutim, ne treba zaboraviti da Srba, koji nose tu državu, na ovom području ima 35 procena-

Vizin: Neko izgleda želi da Bunjevce premesti iz ove države u drugu državu, da im ta druga država ubuduće bude matična država. Neko želi da nam nametne svoju istoriju koju mi Bunjevci nećemo jer imamo vlastitu istoriju

nešto što već od samog početka te države, od 1918. godine, nastoji, makar u jednom delu, da se izjasni kao Hrvat. Govori se takođe o prisvajanju Bunjevaca od strane Hrvata u drugoj Jugoslaviji. Kaže se da su se Bunjevci morali izjašnjavati kao Hrvati, ali, molim vas, niko se tome nije suprotstavljao, niko nije otvoreno rekao: "Ja ne želim biti Hrvat", niti bi, da je to rekao, završio u zatvoru ili imao nekih drugih posledica. To je, dakle, bilo

Kuntić: Međutim, ne treba zaboraviti da Srba, koji nose tu državu, na ovom području ima 35 procenata, oni, dakle, nemaju većinu i potrebni su im južnoslovenski saveznici. To mogu biti samo Bunjevci. I tada počinje priča da Bunjevci nisu Hrvati, odnosno da Hrvati prisvajaju Bunjevce

ne. Od 100.000 stanovnika Subotice 43.832 su se izjasnili kao Bunjevci, a samo 880 kao Hrvati. Evo još jednog podatka. Na Velikoj narodnoj skupštini 1918. godine, kada je doneta odluka o otcepljenju od Ugarske i pripajanje Kraljevini Srbiji, bilo je prisutno 578 Srba i 84 Bunjevca, Rusina, Slovaka. Bila su samo dvojica Hrvata. Oni u to doba još nisu bili politički organizovani. Prisvajanje Bunjevaca počinje s pojavom Komunističke partije. Gospodin Kuntić kaže da se Bunjevci nisu bunili, pa nisu ni mogli da se bune kad je bio jednopartijski sistem, a iza svega je stajao Titov autoritet. Evo šta je Josip Broz Tito rekao na osnivačkom kongresu KP Srbije 8. maja 1945. godine: "Uzmimo, na primer, Vojvodinu. Mi gradimo jedinstvo i bratstvo, ali srpski šovinisti u Vojvodini neće da priznaju Hrvatima da je Hrvat, već ga zovu Bunjevac. On traži propusnicu za Beograd, a ovaj mu piše: narodnost – Bunjevac". Generali Božidar Maslarić i Ivan Rukavina preneli su stav Politbiroa Centralnog komiteta da se Bunjevci ubuduće imaju tretirati kao Hrvati. Tih godina počinje strahoviti pritisak na Bunjevce koji tra-

– **Kalman Kuntić:** Meni je žao što su moji sugrađani, moji rođaci koji se izjašnjavaju kao Bunjevci, uleteli u jednu vrlo opasnu igru, jer se upravo preko njih želelo doći do Srba katolika. Nemojmo zaboraviti na projekat države čije bi granice išle linijom Karlobag, Ogulin, Karlovac, Virovitica, kojim se želelo pokazati da i na tim prostorima živi srpsko katoličko stanovništvo. To

Kuntić: Meni je žao što su moji sugrađani, moji rođaci koji se izjašnjavaju kao Bunjevci, uleteli u jednu vrlo opasnu igru, jer se upravo preko njih želelo doći do Srba katolika

Vizin: Postojanje Bunjevaca na ovim prostorima dugo je četiri-pet vekova. Mi imamo svoju istoriju koja mora da se poštuje i koja ne može da se izbriše gumicom, mi imamo svoj jezik, svoju kulturu, svoje običaje

je vrlo opasan politički projekat koji su Slobodan Milošević i Srpska akademija nauka i umetnosti zloupotrebili. Naravno, taj projekat nije nov, on je formulisan 1844. godine u *Načertaniju Ilije Garašanina* i kasnije je elaboriran i dopunjavano.

Vrijeme svojatanja

Znači, vi mislite da je nastojanje da se Bunjevci izdvoje iz hrvatske nacije dio projekta velike Srbije?

– **Kalman Kuntić:** Apsolutno.
– **Nikola Vizin:** Hrvati pokušavaju da nam nadevaju imena, pa nas zovu podunavski Hrvati, bački Hrvati, Hrvati-Bunjevci i tako dalje, samo da bi nas pridobili. Neki Bunjevci su, inače, odlazili u Hrvate, u Mađare, u Ju-

goslovene, pa i u Srbe, iz lične želje ili iz straha, ali Bunjevci čvrsto žele da očuvaju svoj identitet i ništa ih u tome ne može pokolebati. Da to nije tako, oni ne bi ostali ovoliko vekova na ovim prostorima. Neko izgleda želi da Bunjevce premesti iz ove države u drugu državu, da im ta druga država ubuduće bude matična država. Neko želi da nam nametne svoju istoriju koju mi Bunjevci nećemo jer imajmo vlastitu istoriju. Neko želi da nam nametne svoje običaje, kulturu, jezik, da nam nametne svoju zastavu i svoju himnu, da kaže da smo mi Hrvati. To, međutim, nije izvodljivo. Vreme svojatanja je prošlo.

– **Kalman Kuntić:** Nikome ne pada na pamet da naše sugrađane vuče za rukav i govori im da su Hrvati, konačno mi nemamo ni mehanizme prisile sve kada bismo to i hteli, ali govoriti o tome da su Bunjevci i Hrvati udaljeni sedam milja ili da ih, ne daj bože, razdvaja čitav okean, to je jednostavno van pameti.

– **Nikola Vizin:** Mi nemamo ništa protiv toga da se neko od Bunjevaca, ako želi, izjasni kao Hrvat ili kao pripadnik nekog drugog naroda, da prihvati jezik, kulturu, običaje i istoriju tog naroda. Ali on to mora da radi sam, bez svojatanja ostalih Bunjevaca. Mi smo protiv svake prisile. Moram vam reći da na onim prostorima u Hrvatskoj, gde su živeli Bunjevci, sada nema ni traga od njihovog postojanja, oni su jednostavno pretvoreni u Hrvate. Mi Bunjevci nikada nismo rekli da su Hrvati, koji žive na ovim prostorima, Bunjevci. Mi na to nemamo pravo, dok suprotna strana to ipak radi, kad je o nama reč.

Pravo na određenje

Kako biste vi, gospodine Kuntiću, odgovorili na ove tvrdnje da Hrvati rade pritisak na Bunjevce da se izjašnjavaju kao Hrvati?

– **Kalman Kuntić:** Ja mislim da je to jednostavno van pameti. Koje mehanizme prisile imaju Hrvati? Hrvati nisu većina ni u jednoj opštini. Dakle, svi oni koji žele da se izjasne kao Bunjevci imaju na to pravo. Što se mene tiče, ja sam po rođenju Hrvat, a pored toga sam i subetnički Bunjevac. U sebi nosim i jedno i drugo. Jedno je pitanje etniciteta, a drugo je pitanje subetniciteta.

I na kraju, vaš zaključak, gospodine Vizin?

– **Nikola Vizin:** Bunjevci nisu Hrvati, Bunjevci ostaju Bunjevci. A svi oni Bunjevci, koji žele da se identifikuju s drugim narodima, mogu to slobodno da urade.

Vaš zaključak, gospodine Kuntiću?

– **Kalman Kuntić:** Svako ima pravo da se izjašnjava kako hoće. Naravno, jedna je stvar izjašnjavanje, a druga realna pripadnost jednoj naciji i ja ostajem pri tvrdnji da su Bunjevci Hrvati. Na kraju bih hteo da skrenem pažnju na činjenicu da je osnivač moderne hrvatske političke ideje bio lički Bunjevac Ante Starčević. Kod njega se, dakle, nije javljala dilema o nacionalnoj pripadnosti. Dilema se javlja na periferiji hrvatskog nacionalnog korpusa, gde nije bilo hrvatske uprave, pa ni mogućnosti da se preko te uprave razvija nacionalna kultura. ☒

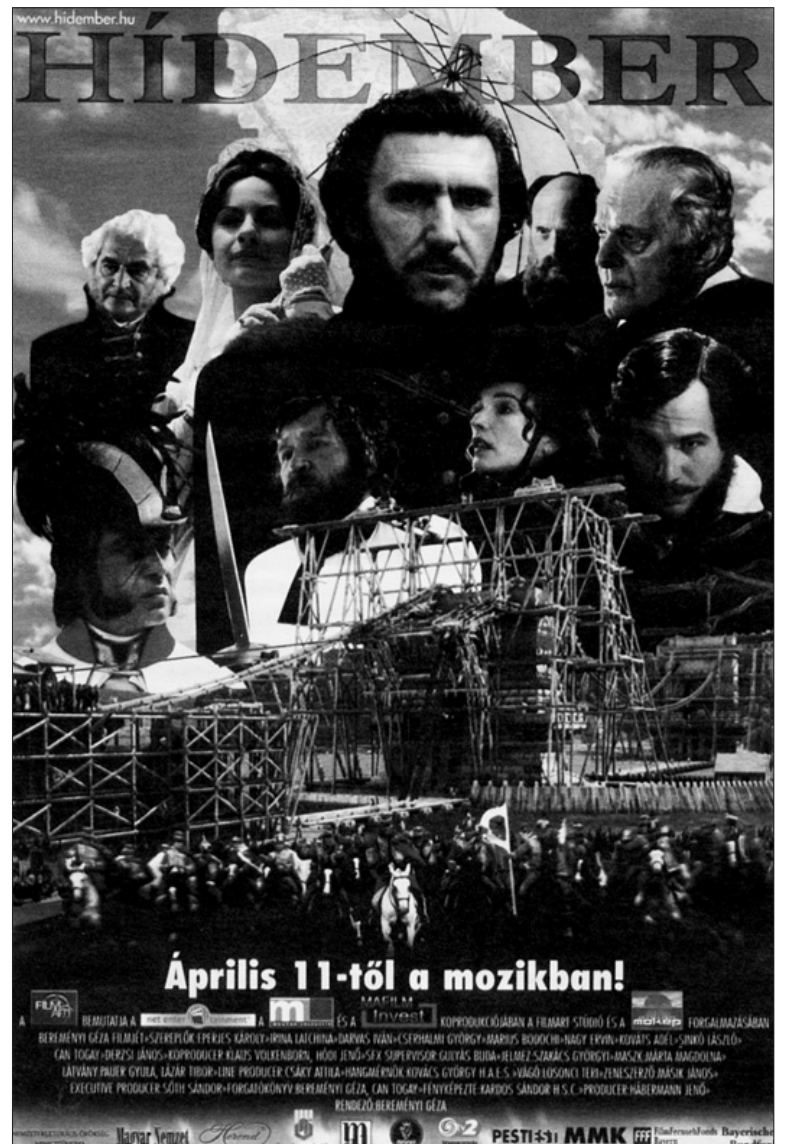
Komentar

Svijet preko granice

Nije li već pomalo vrijeme da nam voditelji i diplomanti odnedavna postojeće zagrebačke hungaristike počnu, prikazima i prijevodima, otvarati prozore u to susjedno dvorište, koje nam, kulturnopovijesno gledano, mora biti blisko

Stanko Andrić

sim vlakova bez voznog reda, povijest željeznica poznaje i obrnut slučaj, naime vlakove što postoje jedino u voznom redu. Jedan takav je međunarodni vlak što povezuje Budimpeštu – preko Pečuha i Osijeka – sa Sarajevom i Pločama na Jadranu. Već ga dvije-tri godine nalazimo u voznom redu naših željeznica (dođuše uz sitno tiskanu fusnoticu *ne vozi do daljnijega*), ali unatoč višekratnim najavama još uvijek nije postalo moguće stvarno putovati njime. I tako sam se na svoj uobičajeni knjižnički izlet u Budimpeštu otputio najprije pokrajnjim baranjskim vlakom od Osijeka do Pečuha, a zatim mađarskim *inter-cityjem* do budimskog Južnoga kolodvora. U moderno opremljenom poslovnom vlaku od Pečuha do Budimpešte s obveznim rezervacijama sjedi uglavnom mlađi svijet, studenti i novopečeni biznismeni, koji odmah po polasku vlaka, gotovo bez iznimke, počinju iz svojih torbi i ruksaka vaditi sendviče, voće i napitke, da bi poslije te male putne užine otvorili *notebook* kompjutore ili se udučili u ilustrirane časopise i knjige, obično istodobno sa slušalicama walkmana na ušima. To disciplinirano iskorištavanje vremena provedenog u vlaku, i naročito to savjesno hranjenje što, nesumnjivo, otkriva samopouzdan, građanski uredan i optimističan svijet kojem je stalo do vlastita zdravlja i kako umne tako i tjelesne snage, uvijek me pomalo iznenadi. Istodobno, kroz prozore vlaka možemo vidjeti i predstavnike neke druge

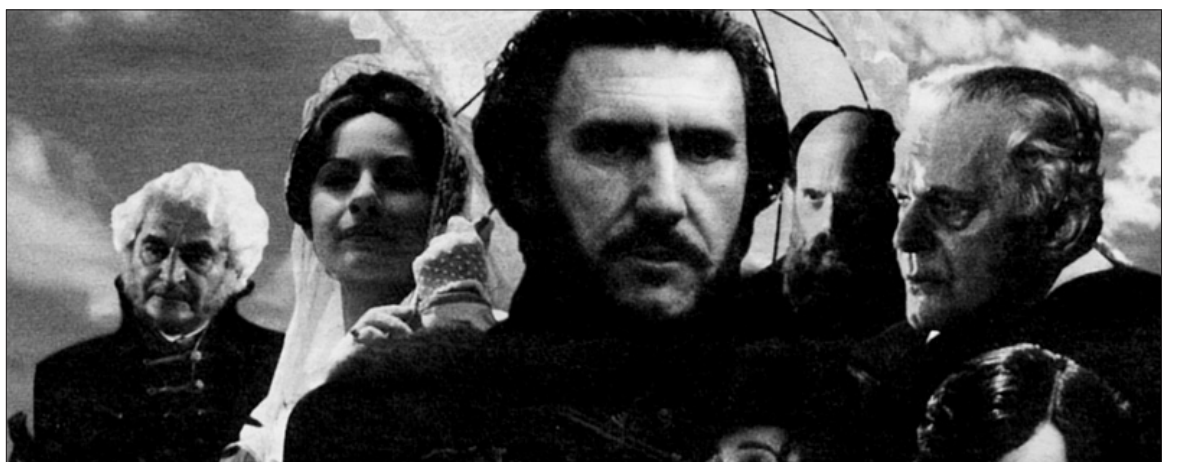

Mađarske kako se, ne hajući za proljetnu kišu, s najlonskim vrećicama u rukama vrzmaju kroz zelenilo polja i šipražja, po svoj prilici tragajući za puževima, kojima je ovo doba godine, ako se ne varam, vrhunac sezone.

Budimpešta živi u svom sada već uobičajenom, posljednjih godina zahuktalom ritmu metropolitanske potrošnje, turizma i biznisa, sada još i začimjenom uzbuđenjima oko parlamentarnih izbora u kojima su tijesnu pobjedu upravo odnijeli udruženi socijalisti. Iz tekuće kulturne ponude za sebe sam izdvojio jedino izložbu *Az avarok aranya* ili *Zlato Avara* u Nacionalnom muzeju, kojoj je središnji izložak nezaobilazno *blago iz Nagyszentmiklósa* (današnjeg Sínnicolau Marea u rumunjskom Banatu), inače u posjedu bečkog Kunsthistorisches Museuma. Naveliko se posvuda reklamira novi domaći film pod naslovom *Hidember*, ili *Čovjek most*, koji je nedavno predstavljen u kinima. Taj "najskuplji ikada napravljeni mađarski film", koji je režirao Géza Bereményi, 140-minutna je kvaziholivudski grandiozna povijesna, politička i, dakako, ljubavna "saga" u kojoj se prikazuje život mađarskoga nacionalnog velikana iz 19. stoljeća, Istvána Szechenyija, zaslužnog između ostalog i za gradnju velebnog mosta na Dunavu što povezuje Budim i Peštu, i to

ništa manje nego kao "simbol spone između Istoka i Zapada"...

U knjižarama je, čini se, od domaćih naslova još uvijek glavna atrakcija prije dvije godine objavljeni pozamašni roman međunarodno poznatog Pétera Esterházyja, naslovljen *Harmonia caelestis*. O njemu je, primjerice, rječiti budimpeštanski profesor i kolumnist András Török ustvrdio da je ustvari najveći mađarski spomenik smjeni tisućljeća, veći od svih ostalih prigodnih izložbenih, graditeljski i inih projekata, s obzirom da "roman što smjera ništa manjemu od toga da tragikomični karakter mađarske povijesti sažme u priču o piščevu ocu, koji je rođen 1919. i odrastao kao baštinik najvećeg zemljoposjeda u Mađarskoj, a kojeg su zatim komunisti lišili svega osim obitelji..." Prema Töröku se Esterházy, poznat dosad kao "tipičan postmoderni pisac i majstor minijaturnih formata na pola puta između pjesnika i prozaika", ovdje otkriva u bitno drukčijem, još bogatijem izdanju. Nije li već pomalo vrijeme da nam voditelji i diplomanti odnedavna postojeće zagrebačke hungaristike počnu, prikazima i prijevodima, otvarati prozore u to susjedno dvorište, koje nam, kulturnopovijesno gledano, mora biti blisko, ali koje nas uglavnom ne zanima upravo zato što o njemu tako malo znamo? ☒

ESEj

tipom – državnim terorom, a sigurno je da u svim društvenim znanostima upravo dramatično nedostaje, krivnjom vječnog antropocentrizma društvene misli, spoj-

Human animal

Pređimo sada na uzročne i aksiološke aspekte rata i mira.

Naime, dosad je bilo riječi o ratu/miru kao pukim činjenicama, tj. stanjima sa ili bez određene vrste nasilja koje nismo vrijednosno kvalificirali. Ali ta stanja se u zbilji neizbježno vrednuju – jer ona nikome i nikada nisu ravnodušna, već uvijek nekoje poželjna ili nepoželjna, *dobra* ili *zla*,

Protivno tradicionalnom teološkom i humanističkim prešućivanju i podcjenjivanju bioloških osnova ljudskog ponašanja, uključujući predrasude koje se ignorantski hrane strahom od nekadašnjih neodarvinističkih iskrivljavanja evolucionizma, ispravno je poći od dvojne biološke i antropološke uzročnosti u odgovoru na pitanje: zašto je i među životinjama i među ljudima stanje mira toliko oskudno i stanje rata toliko učestalo?

Na biološkoj razini, nema dvojbe da su život, sloboda i mir primarne potrebe svakog razvijenijeg bića, koje onda naša svijest kvalificira kao primarna dobra ili vrijednosti, a da su smrt, nesloboda i nasilja (rat) primarna zla ili bezvrijednosti. To su elementarna stanja biološkog postojanja svih razvijenijih životinja, pa stoga i pretpostavke za sve druge njihove potrebe – na što jasno ukazuje prisilnost ponašanja kojima se takva dobra traže i brane odnosno takva zla izbjegavaju. Ujedno, sva razvijenija bića hoće i brane život, slobodu i mir u pravilu baš tim redom prvenstva, žrtvujući niže dobro da bi postiglo više dobro. Tako ona ponekad žrtvuju slobodu da bi preživjele, što je jedan od izvora pripitomljavanja i domestikacije, a uvijek žrtvuju mir da bi preživjela i sačuvala slobodu.

No zar je drukčije s čovjekom, koji se od Darwina i osobito u engleskoj literaturi naziva *human animal* (a ostale se životinje nazivaju *non-human animals*)? Zar i on prvenstveno ne želi i ne brani ta primarna dobra, koja su kod njega uistinu već uveliko kulturom preobražena, te u pravilu istim redom povlašćuje jedne drugima?

Ljudski ratovi – unutarvrnsni i međuvrnsni

Ipak, kod životinja je kauzalnost rata/mira jednostavnija: među njima vlada nasilje lova i borbe toliko dugo dok one ne zadovolje svoje potrebe preživljavanja (hranjenja i reprodukcije) i slobode kretanja koje su im vrsno prirodene. Ali kada te dvije najviše potrebe zadovolje, životinje ulaze u stanje privremenog mira – kad se npr. događa da antilopa bez straha pase blizu sitoga i drijemajućeg lava, sve dok ovaj opet ne ogladni.

U ljudskom svijetu je uzročnost rata/mira mnogo složenija – i to s toliko mnogo i s tako nekontrolabilnim izvorima sukoba da ima osnova za pesimistički zaključak o nemogućnosti čovječanstva da postigne onaj trajni ili vječni mir o kojemu su često možda odviše naivni racionalisti umovali. Naime, i za čovjeka vrijedi isti odgovor na biološkoj razini, tj. da on ratuje i ne miruje sve dotle dok ne podmiri svoje elementarne potrebe preživljavanja i slobode, ali to je tek dio istine o uzrocima rata među ljudima. Prvo, već i te njegove biološke potrebe nisu više onako *objektivne* i ograničene kao u animalnom svijetu, jer ih kultiviranje čini značenjski znatno *subjektivnim*, možemo reći i ideološkim, pa samim tim vrlo oštrim i nepredvidljivim. I drugo, čovjek ratuje ne samo zbog biološko/kulturnih potreba preživljavanja i slobode, što postaju osobito važni uzroci rata u teškim oskudicama i posljedičnom divljaštvu, već također i zbog mnogih drugih i samo njemu svojstvenih kulturnih interesa i vrijednosti (bogatstva, vlasti, taštine, dostojanstva, vjere, političkih ideologija, političkih prava i sloboda itd.), koje se redovito izražavaju u sporovima oko pravednosti kao raspodijelne vrijednosti.

Upravo ovi sukobi s područja kulture i ideologija tvore veliku razliku između mira/rata u životinjskom i u ljudskom svijetu. Zbog njih je moguće čak i ovako preformulirati naše početno pitanje: zašto je među ljudima mir još oskudniji i rat još češći nego li među životinjama, osobito ako imamo u vidu da su ljudski ratovi i unutarvrnsni i međuvrnsni, dok je među životinjama teško nasilje gotovo isključivo međuvrnsno (jer je unutar vrste uglavnom simboličko, ne ubojito i samo radi uspostavljanja prvenstva)?

Mir s prirodom

U civilizaciji moderne tehnologije čovjek može i sebi zaista postaviti cilj da osvoji i podčini prirodu, pa je toliko izrabljuje i razara da u njoj sada već dnevno nestaje nekoliko biljnih i životinjskih vrsta i brojni biotopi diljem Zemlje. To nije više ograničeno međuvrnsno nasilje, koje je svakom biću nužno i dovoljno za preživljavanje, već pravi, totalni, neprekidni i istrebljujući rat jedne prepotentne vrste protiv svih drugih zajednica života na svijetu

Predavanje održano na Mirovnim studijama i za ekološke aktiviste u tjednu Dana zemlje 19. travnja 2002.

Nikola Visković

Ne pripada svako fizičko nasilje značenjima mira i rata. Dva njegova vida isključujemo iz tih značenja: svakodnevno nasilje među pripadnicima zajednice koje ne prelazi određenu granicu intenziteta i ne ugrožava političko-pravni poredak – delinkvencija, ali koje s organiziranim kriminalom, mafijom i terorizmom može prelaziti u ne-mir ili rat, i državno nasilje u granicama zakonitosti i izvršenja pravnih sankcija, koje je štoviše (kao monopolizirano legalno nasilje) jedan od bitnih uvjeta mira.

Kad isključimo delinkvenciju i državno zakonito nasilje, kakvo je to nasilje koje nazivamo *rat* i kakvo je to stanje bez nasilja koje nazivamo *mir*?

Ratna stanja

Rat je stanje snažnog, masovnog i uglavnom organiziranog nasilja u jednoj zajednici ili između zajednica, koje neposredno ugrožava poredak te (tih) zajednice, a mir je stanje bez takva nasilja.

Polazeći od ovih definicija, možemo reći da moderno doba ima četiri tipa ratnog stanja, uz isto toliko suprotnih stanja mira: Snažno, masovno i organizirano političko nasilje između dijelova društvene zajednice i prema državi. To je unutrašnji rat kao pobuna, revolucija i građanski rat. Zatim takvo nasilje države prema dijelovima društvene zajednice, odnosno unutrašnji rat kao državni teror. Kao treće, takvo nasilje među državama odnosno njihovim zajednicama – međudržavni rat. I na kraju, snažno, masovno i organizirano nasilje čovječanstva nad zajednicom biosfere – rat s prirodom.

Ova tipologija može izgledati neobična i preširoka, no ona je teorijski zasnovana, jer se drži elemenata opće definicije rata/mira i odgovara strukturi nasilja modernog doba, i jer u svim tim tipovima djeluju istovrsni uzroci i mehanizmi rata/mira. Uz to, spomenute vrste rata se međusobno uvjetuju: međunarodni rat je najpovoljniji uvjet za uspjeh pobuna i revolucija; državni teror je redoviti uzrok pobuna i revolucija; velike revolucije teže da se ratom prošire na susjedne države; rat s prirodom može postati uzrokom međunarodnih ratova itd., a jednako se međusobno uvjetuju, u suprotnim pravcima, stanja mira. Zato bi sve te oblike rata i mira trebalo povezano izučavati u Mirovnim studijama i općenito u politologiji. No izgleda da se to ne događa s drugim

naja četvrtog tipa – rata s prirodom.

Dobar je primjer povezanosti svih tih tipova rata polustoljetni konflikt Palestina i Izraelaca: samo od 1967. godine ovi su narodi prošli kroz jedan međudržavni rat, kroz razdoblja palestinskih pobuna protiv Izraelaca, kroz razdoblja izraelskoga državnog terorizma nad Palestincima s okupiranog teritorija, a vjekovna devastacija prirode i oskudica vode na Bliskom istoku izazivaju i još će izazivati političke sukobe na tom području.

Jedna od razlika unutrašnjeg mira/rata i međudržavnog mira/rata jest mjera njihove institucionalizacije i juridizacije. Unutrašnji mir je kroz povijest bio nešto stabilniji i unutrašnji ratovi lakše savladivi, u mjeri koliko je na teritorijima država bio čvrst monopol legalne prisile i snažnija pravna kontrola društvenih sukoba. Međudržavni mir je nešto nestabilniji, a ratovi duži i neizvjesnijih ishoda, zbog mnoštvenosti i neravnoteža državnih sila i niskog stupnja juridizacije međudržavnih odnosa. Naravno, ima i odstupanja od tih tipičkih pravilnosti, npr. u društvima nestabilnijeg unutrašnjeg mira kakva su feudalna društva, i u vremenima stabilnijeg međudržavnog mira kakav je postojao pod imperijalnoj prevlasti Rima (pax romana).

U vezi s tim, vrijedi još spomenuti da se međudržavni mir oduvijek pokušava učvrstiti međudržavnim sporazumima i organizacijama, kakve su danas OUN i regionalne organizacije; i imperijalnom dominacijom jedne ili više velesila. Prvi mehanizam je vrijednosno viši, *demokratski*, drugi vrijednosno niži, *autokratski*. Idemo li danas, barem na Zapadu, k imperijalnom stanju pax americana ili pax atlantica?

Vladajuće elite još misle i odlučuju prema modernoj ideologiji osvajanja i izrabljivanja prirode, uz zaista idiotsko vjerovanje da su prirodna dobra neiscrpna i da prirodna bića nisu vrijednosti za sebe nego instrumentalne vrijednosti s kojima čovjek smije raditi što god mu se prohtije

vrijedna ili bezvrijedna, i to tako što je mir prvenstveno vrijednost, a rat prvenstveno bezvrijednost. Kažem *prvenstveno*, jer u određenim okolnostima, vidjet ćemo, može biti i obratno: da nekome rat bude vrijednost, a mir bezvrijednost; ili, možda potpunije rečeno, da je mir načelno vrijednost, osim ako zbog nekih razloga ne postane bezvrijednost, a rat obratno.

Sve to vodi spoznaji o nedovoljnosti pojedinih vrijednosti u ljudskoj egzistenciji. Jer, najprije, neke su vrijednosti, koje smatramo nižim, općenito podređene drugim vrijednostima, koje smatramo višim, pa se zato niže redovito i u određenoj mjeri žrtvuju višima – sloboda se donekle ograničava radi preživljavanja, mir se prekida i vodi rat radi preživljavanja i oslobođenja, a zahtjevi pravednosti se donekle žrtvuju radi mira. Dakle, mir je prije svega nedostatan (i rat učestao) u uvjetima ugroženosti života i slobode čitave zajednice ili dijela zajednice. Ali, i dalje, u suprotnom pravcu, ni naše najviše vrijednosti, pa ni one elementarne biološke, nisu apsolutne i dovoljne u odnosu na ostale vrijednosti. Čovjek izlazi iz puke animalnosti i tako što svoja biološka dobra (život, sloboda, mir) dograđuje mnogim kulturnim dobrima koje sam stvara, a ona su mu toliko dragocjena da im on u slučaju njihove krajnje ugroženosti često daje prednost i nad najvišim biološkim vrijednostima. Na primjer, kada pojedincima i društvenim skupinama egzistencija postane odviše bijedna i nepodnošljiva zbog preteških nepravdi, oni će u borbi za svoje shvaćanje pravednosti (ili za dostojanstvo, za istinu, za prava itd.) uložiti svoj mir, život i slobodu.

(Ne)opravdanost rata

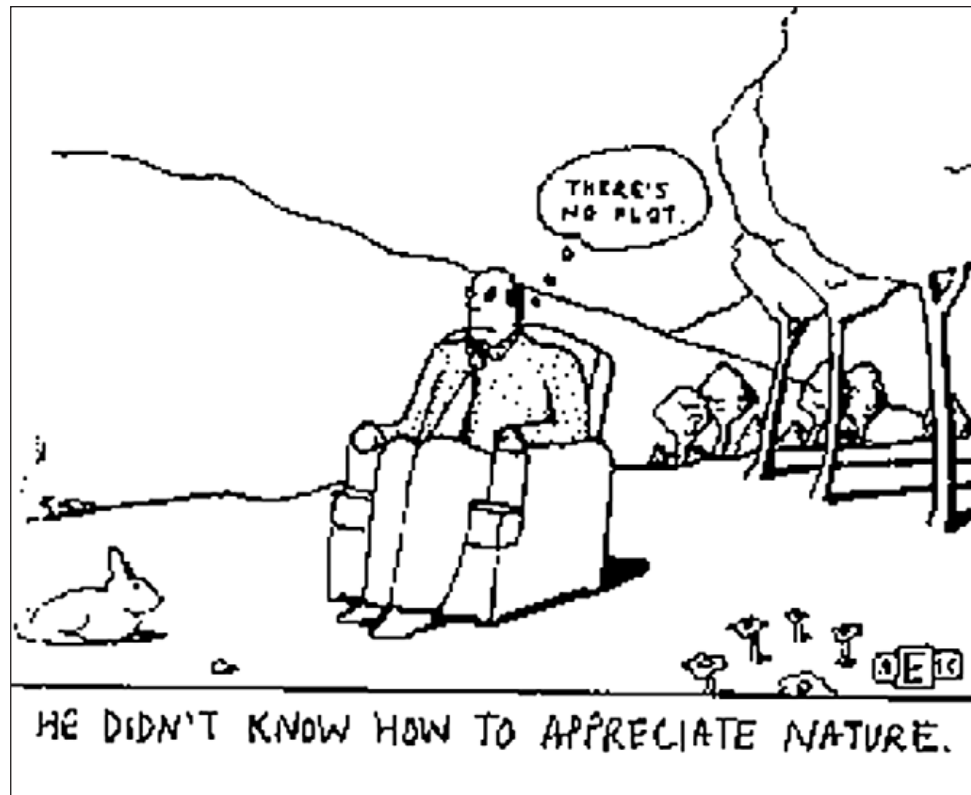
To je izrazito važno za našu temu. Naime, mir je nesumnjivo jedno od elementarnih egzistencijalnih stanja i jedna od najviših vrijednost, te nužna pretpostavka za punije ostvarenje svih drugih vrijednosti. Utoliko nema dvojbe da je mir principijelno poželjan i da je među prvim zadacima etičkoga djelovanja, a da je rat naprotiv principijelno nepoželjan i njegovo sprečavanje među prvim zadacima etičkog djelovanja. Međutim, uza sve to, moramo imati u vidu spomenute dvije vrste situacija kada i u civiliziranom svijetu konkretno stanje mira gubi svoje značenje vrednote i izuzetno dobiva značenje bezvrijednosti: prvo, kada mir treba napustiti da bi se obranile najviše vrednote života i slobode, npr. u obrambenom i oslobodilačkom ratu, i drugo, kada mir treba napustiti da bi se obranila teško povrijeđena pravednost, npr. u političkoj pobuni i revoluciji. Dakako, i tada je sačuvana principijelna vrijednost mira – jer i obrambeni rat, oslobodilački rat, pobuna i revolucija prekidaju jedan situacijski bezvrijedan mir s ciljem da same uspostave jedan vrijedan mir! (Još više, svakom ratu je svrha uspostava novog mira, ali pri tome novi mir može biti i bezvrijedan, tlačiteljski i nepravedan za dio ili čak za većinu zajednice).

Ta bivalentnost stanja mira, njegova principijelna vrijednost i njegova moguća bezvrijednost u navedenim situacijama, tj. činjenica da je mir vrijedan dok omogućuje dovoljno sigurnosti, slobode, pravednosti, dostojanstva itd., ali da je nakazan kad postane sredstvo tlačenje i nepravde, vodi zaključku da su etički neopravdani i bezuvjetan kult mira i bezuvjetna osuda rata. A to znači da Mirovni studiji, uz to što imaju znanstveni zadatak objašnjenja stanja rata i mira, na normativnoj razini moraju istraživati i kako se ostvaruje pravedan mir i kako se vodi pravedan rat.

Stavove o etičkoj nedovoljnosti mira nalazimo u raznim doktrinama o aktivnom otporu tiraniji i o pravednom ratu od antičkih do suvremenih vremena. U političkoj praksi je iskazuju pregnantne parole buntovnika "bolje grob nego rob" i "sloboda ili smrt". Teorijska misao, od Sofoklove *Antigone*, pa preko skolastike i građanskog prosvjetiteljstva, i sve do novovjekovne ljevičarske subverzije, uvijek priznaje nekim političkim subjektima pravo na aktivan otpor, tj. na prekid mira i na započinjanje rata, ali tek u izuzetnim situacijama najtežih povreda temeljnih društvenih vrijednosti iz repertoara pojedinih ideologija – pa onda i takva restriktivna shvaćanja djelovanja protiv mira i za rat opet potvrđuju načelnu aksiološku vrhovnost mira. Ograničeno opravdanje ak-

tivnog otpora zastupaju i suvremeni mirotvorni pokreti. U unutardržavnim odnosima poriče ga jedino radikalni politički apsolutizam, kakav je izložio Thomas Hobbes, kojemu je državni poredak mira nepovrediva vrijednost, a pravednost samo proizvod vladareva zakona.

Ovu aksiološku analizu treba završiti priznanjem jedne goleme teškoće koja pogađa svaku ocjenu o vrijednosti i bezvrijednosti mira i rata u konkretnim situacijama. Riječ je o tome da se te ocjene redovito daju polazeći od načela i vrijednos-

nih sudova pravednosti, a ta načela i sudovi su uvijek ideološka i snažno subjektivna, tako da između zainteresiranih subjekata neizbježno postoje značajna neslaganja oko (ne)pravednosti mira i rata u konkretnim okolnostima. Određeno stanje mira uvijek je nekome pravedno, dok je drugima po nečemu nepravedno, pa i objekt opravdanog aktivnog otpora, a određeno stanje rata uvijek je nekome nepravedno, dok je drugima pravedan način otpora. Takve nepodudarnosti su slabije u ocjenama mira, a veće u ocjenama rata, pri čemu suprotstavljena vrednovanja mogu zastupati većina ili manjina stanovništva, pretežno ove ili one klase, slojevi, političke stranke, vjerske i etničke skupine itd. Dobar su primjer danas vrijednosne ocjene Palestinaca i Izraelaca, pa i pojedinih njihovih frakcija, o spomenutim tipovima rata što se među njima vode.

To dakako ne znači da živimo u nerazrješivom relativizmu sudova o (ne)opravdanosti mira i rata, jer ipak ima načina da se analizom i argumentima dođe do objektivnijih stavova o tome – npr. visokom suglasnošću o nekim etičkim načelima ili o razini ekstremnih ideoloških polazišta, ili pak pouzdanim vaganjem žrtvovanih interesa u pojedinim ocjenama. To su ujedno mogućnosti kompromisa i dogovora u interesno-vrijednosnim sukobima.

Svi su ljudi nacisti

Tako stižemo do posljednje teme: rat i mir s prirodom. Polazište nam je opet biološka istina, koja se dakako odnosi i na čovjeka, da su i nasilje i mir prirodna stanja svakog živog bića. Jer nijedno biće ne može opstati ako nasilno ne konzumira i ne potiskuje neka druga bića, biljna i/ili životinjska, a ujedno svako biće živi uz druga bića u određenim razdobljima nenasilja, mira – kada su njihove osnovne potrebe *podmirene*.

U tehnološki nerazvijenijim kulturama, kroz tisuće godina i zapravo sve do modernoga doba, Homo sapiens je konzumirao i potiskivao druga bića na bitno isti način kako to čine životinje: lovom i iskorištavanjem uništavao je manju ili veću količinu flore i faune, no uvijek samo jedinke, a nikada ili vrlo rijetko čitave biljne i životinjske vrste i njihova staništa. Takvo animalno i ljudsko konzumiranje

prirode bilo je, dakle, jedno ograničeno međuvrsto nasilje, ili, ako to nije zloupotreba termina, ograničeni međuvrstni rat – koji nije imao za učinak (ne prvenstveno zbog etičkih obzira, već zbog slabosti tehnike) ni istrebljenje bilo kojeg dijela ekosistema ni sprečavanje trajne reprodukcije vrsta i zajednica života. Drukčije je ljudsko konzumiranje prirode u civilizaciji moderne tehnologije, gdje čovjek odjednom može i sebi zaista postavljati cilj da "osvoji" i "podčini" prirodu, pa je onda toliko izrabljuje i razara da u

njoj sada već dnevno nestaje nekoliko biljnih i životinjskih vrsta i brojni biotopi diljem Zemlje. To nije više ono ograničeno međuvrsto nasilje, koje je svakom biću nužno i dovoljno za preživljavanje i za njegovu mjeru prirodne slobode, već pravi, štoviše totalni, neprekidni i istrebljujući rat jedne prepotentne vrste, kojoj zacijelo nedostaje ravnoteža između moći i etičke samokontrole, protiv svih drugih zajednica života na svijetu. Zato će Isaac Beshevis Singer reći u jednoj svojoj priči, misleći na životinje, ali to se može proširiti na sve dijelove prirode, da su "u ponašanju prema drugim stvorenjima svi ljudi nacisti". Osobina je tog totalnog rata da u njemu zapravo nema više ni privremenoga mira, primirja, jer hipertrofirane potrebe prepotentnog Homo sapiensa pritišću bez predaha ekosistem koji objektivno te potrebe više ne može *podmiriti*. Taj rat se vodi sa svim financijskim i tehnološkim moćima, mobilizacijom svih znanosti i profesija i stotina milijuna radnika, sa strateškim i taktičkim štabovima, s propagandnim lažima i prešućivanjima. K tome čak i znanstvene ekoteorije o *održivom razvoju* i o *zaštiti ljudske okoline*, pa i dobar dio bioetičkih razmišljanja, još ne izlaze iz općevladajućeg antropocentriзма koji je suodgovoran za ekološku krizu: jer tu još uvijek djeluje samo ili uglavnom briga za takvu zaštitu "okoliša" koja bi omogućila trajniju dobrobit čovječanstva, ali ne istodobno poštena i pravedna briga za dobrobit svih prirodnih bića kao vrijednosti za sebe i s kojima bismo trebali razumno uskladiti naše ljudske potrebe.

Ideologija osvajanja i izrabljivanja

Glavni su frontovi tog totalnog rata čovječanstva s prirodom:

– zatiranje posljednjih tropskih i sjevernih prašuma, najbogatijih kopnenih biotopa, zbog industrijskog i poljodjel-

skog iskorištavanja, te pretvaranje velikog dijela svjetskih šuma u plantaže drveća s isključivo profitnim funkcijama i ispražnjene od biljnih i životinjskih stanovnika;

– zatiranje i drugih biotopa, močvarnih, riječnih, jezerskih, prerijskih, brdsko-planinskih itd., o kojima također ovisi biodiverzitet na Zemlji, i opet najčešće po diktatu kratkoročnih ekonomskih interesa;

– teška kemijska i druga onečišćenja svih vodâ, zemlje i zraka, s još neprocjenjivim posljedicama u klimatskim poremećajima i prijetnjama cjelokupnom životu;

– početci opće manipulacije genskim sastavom biljnih, životinjskih i ljudskih organizama, također s neprocjenjivim rizicima za svijet života, a čime rat s prirodom prelazi iz vanjskih agresija na organizme u unutrašnju agresiju iz samih organizama.

Bolje obaviješteni dio javnosti zna za pojedine pojavne oblike tog istrebljujućeg rata, ali ni on još ne shvaća bitne aspekte problema: eksponencijalnu brzinu i ireverzibilnost takva uništavanja prirode, veličinu bioloških, etičkih, ekonomskih i estetskih vrijednosti koje se tako uništavaju, neracionalnost i kratkotrajnost većine ekonomskih koristi koje čovječanstvo ima od tolikog razaranja; i tragičnu materijalnu i duhovnu cijenu koju će u tom neuračunljivom odnosu s vlastitim prirodnim zavičajem, na kraju i čovječanstvo platiti. No najgore je što to ne shvaćaju ni današnje vladajuće elite, i to posve neovisno o njihovim svjetonazorima: i konzervativne i progresističke, i liberalne i socijalističke, i vjerske i nevjerske, sve one još misle i odlučuju prema modernoj ideologiji osvajanja i izrabljivanja prirode, uz zaista idiotsko vjerovanje, s jedne strane, da su prirodna dobra neiscrpna i neuništiva, i s druge strane, da prirodna bića nisu vrijednosti za sebe nego samo instrumentalne vrijednosti s kojima čovjek smije raditi što-god mu se prohtije.

Alternativne snage

Danas se ipak oblikuju neki novi društveni akteri, koji nose i znanja o totalnom ratu čovječanstva s prirodom i etičku volju da mu suprotstave jedan (istina, još nedovoljno definiran) projekt za podnošljivo iskorištavanje prirode i za naš mir s njom. Možda smo čak na početku jednog šireg, a za mogućnost mijenjanja postojećih stanja zaista neophodnog okupljanja snaga emancipatorskog otpora: jednog saveza mirotvornih, zelenih, ženskih, anarhističkih, antiglobalističkih pokreta, kao i drugih marginaliziranih društvenih skupina, koji bi se temeljio i na spoznaji o bitnoj istovrsnosti uzroka i posljedica nepravednih ratova u društvu i nepravednog rata protiv prirode. Spajanje svih tih sadašnjem svjetskom poretku alternativnih snaga bilo bi optimalno ne samo za otpor ratovima u društvu i ratu s prirodom, već i za solidarno postizanje posebnih ciljeva feminizma, anarhizma, antiglobalizma i drugih pokreta kojima je zajednički otpor protiv društveno strukturiranog (fizičkog, psihičkog, institucionalnog, simboličkog) nasilja.

Oblikovanje svijesti o tim zajedničkim interesima ostvario bi se najpotpunije u procesu koji je Pierre Bourdieu prepoznao u mogućnosti jednog međunarodnog (europskog) socijalnog pokreta. No možda je i takvom procesu potreban odlučujući poticaj nekih dramatičnih događaja, kao što i inače etička sazrijevanja i djelovanja ubrzavaju neke odsudne krize – a to bi uskoro mogli biti međudržavni ratovi i imperijalne globalne vojne intervencije za podjelu preostalih dobara opljačkane prirode. Tada će biti mnogo jasnije ne samo mirovnjacima i zelenima, nego također ženama, anarhistima i antiglobalistima, koji su već sada snažno angažirani u mirovnim i/ili ekološkim akcijama, koliko je zbiljsko jedinstvo bezumlja i razornosti međuljudskih ratnih agresija i ljudske ratne agresije na prirodu. ☐

ESEj

Laguna

Predrag Matvejević

Prilazi Laguni označeni su drvenim stupcima zabitim u dno, po dva, tri ili čak četiri i više zajedno, opasani željeznim obručima. Na jednim je broj, na drugima i broj i svjetiljka, na nekima ni jedno ni drugo. Pokazuju kuda se može proći i gdje treba skrenuti da se izbjegnju plićaci i zaobiđu sprudovi. Okolni otočići, obrasli trskom i algama, nazivaju se *canneti* i *barene*. Naplavine i nanosi, prekriti glibom i šašom, zovu se *velme*, a prolazi među njima *ghebi* – imena im padaju u zaborav, zapisujem ih ne bi li se sačuvala. Stupovi se razlikuju i po tome gdje su ukopani, kraj nevažna mjesta, udaljena od središta, ili pak u Velikom kanalu, pred starim palačama ili vilama na Lidu. I oni nose razna imena: *palina* je od jednog trupca, *dama* od dva ili tri, *bricola* od više njih povezanih poput snopa. Izdvajaju se oni koji imaju na vrhu šiljast nadjevak nalik na turban, ispod kojeg su bijele, plave ili crvene pruge i drugi znaci koji potvrđuju pripadnost uglednoj lozi ili poznatom vlasniku. Jednako trunu oni koje su obojeni i oni koji nisu. Vijek ni jednim ni drugim nije dug: malo više negoli život psa, manje od dvadesetak godina. Izgrizu ih crvi, školjke i račići, razni paraziti, rastvore ih sol i bočata voda, zaguši alga, travulja. Valja ih stalno nadzirati i redovito mijenjati – zabiti nov i jak stup od zdrava i mlada drveta, izbaciti onaj rasklimani i natruli, kojem je vrijeme prošlo. Ptice su njihovi gosti, slijeću na njih i na njima počivaju. Najčešće galebovi, ponekad i kormorani – izdaleka se lako zamjenjuju jedni s drugima. Ta «stabla bez krošnje i korijena» krasi ponegdje drvena niša i u njoj ikona Majke Božje, s vazom od muranskog stakla i cvijećem ili svijećom. Ponekad je uz nju i *ex voto* ili neki drugi ukras – da Gospa bude i lijepa, ne samo blažena.

***

Pošao sam s lovcima da razgledam dijelove Lagune koji su manje poznati i teže pristupačni. Krenuli smo sa Zattera prema otočićima Sacca Sessola, koji je bio gotovo pust, i Sveti Klement, na kojem je ostao samo čuvar. Zastali smo uz mol *San Giorgio in Alga* te proizveli zapadnom stranom, prema zonama zvanim *Forte di Sotto* i *Valleselle Sopra Vento*. Vozio nas je ribar Zanni, jednom od onih laganih barki s plosnatim dnom koje ovdje zovu *puparin* i *s'ciopon*, pogodnih za plovidbu po plićacima. On stanuje nedaleko, na jednom od onih mjesta kojima jedino njihovi stanovnici znaju imena, u maloj bajti ili *casonu* napola od drva, napola od opeke, s dva kržljava stabla pred ulazom i štenarom. Dok su ostali pucali po raznim vrstama šljuka, pataka i prepelica, mi smo ostali među kanalima i promatrali zalazak sunca. Ovdje je najljepše krajem ljeta – kazivao je Zanni – «procvjetaju neobične biljke, navikle na slankastu vodu – omakalj, jasenjak, limonij, morska zvijezda, lanilist – te pokriju sve unaokolo ružičastim, plavim i ljubičastim laticama, koje sunce na zalasku pozlati». Kroz ljetne izmaglice «čini se da sve te boje drhture, zibaju se i prelijevaju jedna u drugu». Od vjetrova tu je najviše široka koji, kad se udruži s plimom, donese mnogo slane vode s pučine; bura je slabija nego kraj Trsta; lebić se jedva razlikuje od garbina. I široko i bura kadri su razbiti barku o tvrdo i oštro dno, nasukati je na skamenjeni pijesak koji sa školjkama tvori *marogne*, s koraljima *solere*. Mnogo je ptica unaokolo, onih koje sele i onih koje stalno ostaju

Caneletto, Klesarovo dvorište, Platno, London, Nacionalna galerija

Caneletto, Kapričo sa mostom Rialto Reli, Muzej sjeverne Karoline

ovdje. Imena su im «slična njihovu obliku, perju, krik»: *pittima*, *pettegola*, *piro-piro*, *pantana*, *totano*, *tarabuso*, *tuffetto*, *svasso*, *chiurlo* – ostala nisam upamtio, a ne znam bi li ih itko mogao prevesti.

Veslajući kraticama, Zanni me na kraju poveo da vidim mjesta gdje umiru galebovi. Umorni, umrljani od blata, lepeću krlima koja ih više ne uspijevaju podignuti. Prepleću se jedan preko drugoga, padaju, pokušavaju poletjeti i ponovo padaju. Perje im se prorijedilo, nožice istanjile, vratovi ogoljeli. Krici su im piskavi, kriještanje promuklo. Dva su takva spruda u ovom dijelu Lagune, na koja dolaze i s kojih se ne vraćaju. Neki biraju jedan, neki drugi. Ponekad se posljednjim snagama

sele s ovoga na onaj prije kraja. Tko zna se zašto. Tu gotovo nitko ne zalazi, osim čudaka kakav je moj vodič Zanni, a možda i oni koji mu se pridružuju. Vratili smo se lovcima. Nosili su ptice vezane za noge, one iste koje sam maločas gledao, kojih sam zapisivao imena. Ponosili su se što su ih ustrijelili. Nisam slušao njihove priče. Bio sam još s galebovima, na njihovu grobištu, u mrtvačnici.

***

Na otočiću San Servolo nekoć je bila duševna bolnica. Preseljena je na drugo mjesto. Tu više nema bolesnika, ali su ostali njihovi tragovi. Ovom je stazom šetao gnjevni Anzolo, zvani *ciabatta*, onom je

prolazio gordi Zorzi – na malom raskršću, kraj bunara obrubljena *verom*, zastajali su i dugo raspravljali gledajući unaokolo prema Svetoj Eleni i Giudocchi. Samo je vjetroć bio svjedokom njihovih razgovora. Nikoga drugog nisu uspjeli privući premda su to željeli. Stanovnici ovoga doma, bilježe kroničari, predbacivali bi jedni drugima da nisu pri zdravoj pameti, izrugujući se međusobno. Svaki bi bolesnik tražio bolesnijeg od sebe, lud još ludog. U povijesti Venecije bilo je takvih scena i izvan otočića Servolo. Ostarjeli galebovi, koji s mukom dolepršaju do svoga groblja na zapadnoj strani Lagune, negdje kraj močvara prozvanih po Sedmorici Mrtvih (*Fondi dei Sette Morti*), ponašaju se drukčije. Puštaju jedni druge da u miru trpe i umiru.

***

U vrtu palače, u kojoj je danas muzej moderne umjetnosti, nalazi se malo groblje pasa. Tu ih je pokapala njihova gospodarica. Voljela ih je i žalila za njima. Na mramornoj ploči uklesana su njihova imena i nadimci, dani rođenja i smrti. Nepoznat netko ostavlja tu ruže i uklanja ih kad počnu venuti. Muzej je javni, a groblje privatno. Mnogi prođu pokraj njega a da ga i ne primijete. Nisam uspio otkriti gdje sami Venecijanci pokapaju svoje pse i je li to uopće njihov običaj. U Starom Lazaretu, na mjestu gdje je nekoć bila crkva Svete Marije Nazarećanke, utočište je pala lualica, izgubljenih ili napuštenih, ali tu nema ni grobova ni ploča s imenima. Vlasnica Palače Guggenheim, tvrdila je da «za stanovnike ovoga grada sprovodi bez suza nisu pravi». Došla je iz daleka. Pokopana je na groblju koje se nalazi dalje od palače u kojoj je živjela sa svojim psima, koji su joj bili odani.

***

Zalasci sunca u Veneciji opisani su perom i oslikani kičicom najvećih umjetnika. Predstavljani su često jarkim bojama: žutom, zlatnom, ružičastom, crvenom, plameno-crvenom. Sveti Marko, bazilika i trg koji nose njegovo ime, golemi zvonik na tome trgu, Duždeva Palača, *Canal Grande*, *Santa Maria della Salute*, *Ca' d'Oro* itd. bezbroj su puta bili izloženi strasti majstora i diletanata. Naviknuti na vlastiti grad i njegov izgled, venecijanski su slikari ispraćali sunce diskretnije negoli stranci. Ovi posljednji su često pretvarali svoju naglu i neobuzdanu ljubav u orgiju, predajući se svjetlu i zanemarujući sjene. Teško je nakon jednih i drugih slikati suton Venecije, gotovo je nemoguće opisati ga. Onaj tko se na to ipak odluči, preuzima golem rizik.

Tražio sam mjesto i kut odakle bih mogao, bez sjećanja i usporedbe, promatrati sunčev zalazak. Jednoga dana, na početku jeseni, u kasno popodne nadvila se izmaglica nad vodama. Našao sam se na brodu i otkrio neobičan prizor između dvaju otočića: Svetoga Lazara Armenskoga i Svetoga Servola. Na prvom se nalazi samostan s bibliotekom, koji brižno čuvaju potomci izbjeglih Armenaca, na drugom je nekoć bilo lječilište duha. Između njih, kroz koprane izmaglice, vidio sam najljepši suton, tih i svečan poput smrti u Veneciji.

***

Kasno uvečer čuju se glasovi uz mostove i kanale. Gondolijeri se oprastaju s proteklom danom, dozivaju se noćobdije kojima dan tek počinje, pekari žure da preteknu sutrašnji dan. Oglašavaju se izbliza i izdaleka istodobno. Siluete su im bez sjene, riječi bez jeke. Šumovi koji su unaokolo zaostali njihova su pratnja. Predigra noći traje kratko, a i sama noć ovdje nije duga. Slični se glasovi ponovo čuju sutradan ujutro, započinju tamo gdje su sinoć stali, vraćaju se obrnutim redom na istu pozornicu. Ponašaju se kroz četiri godišnja doba, poput glazbe. ▣

* Odlomci iz rukopisa *Jadranski portulan*

Mjesta teorijske i pravne legitimacije

Tematski raspon ženskih studija je velik, uključujući sadržaje društvenih i humanističkih znanosti i umjetnosti, a u posljednjem desetljeću i akademskih disciplina poput matematike, fizike te ekologije

Valerija Barada,
Juliette Janušić, Biljana Kašić,
Jasminka Pešut

Ženski studiji su interdisciplinarno (sveučilišno) područje u kojemu se p(r)oučavaju i posreduju spoznaje o spolu/rodu, ženskosti, seksualnosti, identitetima i odnosima moći. Što je patrijarhat, tko proizvodi nasilje, kakav je znanstveni stav spram seksizma, šovinizma, rasizma i je li usustavljen u akademsko znanje, kako se nositi s rodno/spolnim *imageima*, isto su tako nosiva pitanja ženskih studija i mjesta različitih protuslovlja.

Tematski raspon ženskih studija je velik, uključujući sadržaje društvenih i humanističkih znanosti i umjetnosti, a u posljednjem desetljeću i akademskih disciplina poput matematike, fizike te ekologije, a usustavljeni su kao posebni studiji ili "novi pogled" na određenu znanstvenu disciplinu.

Iako su danas u svijetu ženski studiji posve različiti programski koncipirani, činjenica je da teorijsko iskustvo o ženskom/ženskosti postaje ne samo etablirano znanje nego štoviše ono koje promiče posve nova znanja te izravno utječe na orijentaciju u znanosti.

Programi koji se u najširem smislu odnose na ženskostudijske sadržaje danas se na sveučilištu imenuju kao "ženski studiji", "ženska istraživanja", "studiji o ženama", "rodni studiji" ili "studiji roda", te "feministički studiji". Ako feministički studiji u samom naslovu oglašavaju i svoju političku i metodičku orijentaciju upućujući i na teorijski format, odnos ženskih studija prema rodnom studijima sadrži načelni problem.

Rodni ili ženski studiji

Riječ je o preklopivosti pojmova jer, primjerice, mnogi rodni studiji danas sadržajno pokrivaju program ženskih studija, ali i o semantičkoj razlikovnosti. Posrijedi su studiji koji bi se temeljem svog semantičkog polazišta imali baviti p(r)oučavanjem "roda" ili rodova, što najčešće ne odgovara sveučilišnoj praksi. Iako se razlogom pojavljivanja rodni studija smatraju i feministički doprinosi oko zasebnog definiranja roda, posebno oko feminističkih dekonstrukcija roda u posljednjem desetljeću, ne da se previdjeti utjecaj komercijalne izdavačke industrije te njezina probitka i tendencije da se ideološki neutralizira orijentacija ženskih studija.¹

Ženski studiji su ujedno krovni pojam koji pretpostavlja implicitnu vezu između p(r)oučavanja, istraživanja i subjektivnog udjela u spoznavanju.

Dok s jedne strane predstavljaju kritiku i preobrazbu tradicionalnih patrijarhalnih modela znanja, s druge, umetanjem ženske perspektive, inzistiraju na njihovu orodačvanju (ili "seksualizaciji") znanja, termin Elisabeth Grosz), odnosno zahtijevaju da se modeli i ciljevi spoznaje primjere specifičnim rodno/spolnim područjima/tijelima (Grosz 1993:188).

Pitanja koja se iz obzora ženskih studija postavljaju su:

- je li znanje po sebi neutralno i nerazlikovno u odnosu na spol/rod i, posljedično,
- predmnijeva li i prikriva univerzalni status spoznaje posebne interese roda (muškog) koji ih proizvode,

- što je spoznajna legitimacija ženskog spola/roda: novo znanje, ženska perspektiva ili intervencija u proces dosegnutih spoznaja,

- kako oglašiti vlastitu razliku a izbjeći napetost feminističke epistemologije iskazivu unutar esencijalističke, odnosno konstruktivističke pozicije.

Ženski studiji: integracija ili autonomija

Ključno pitanje koje se postavlja svim ženskim studijima pitanje je integracije ili autonomije, odnosno krhkosti svake od pozicija ili modela.

Prihvatiti integracijski model, što znači biti inkorporiran unutar drugih disciplina i time eventualno dovesti u pitanje vjerodostojnost i moć ženskih studija kao zasebne, ovjerene discipline ili inzistirati na autonomnosti ženskih studija?

Dok zastupnice integracijskog pristupa, koje zahtijevaju da ženskostudijski sadržaji budu u kurikulumima drugih disciplina, polaze od stajališta da su činovi informiranja i rodnog osvještavanja tek putovi k transformaciji cjelovitog obrazovnog sustava, zagovornice autonomnih ženskih studija uvjerenja su da je strukturu znanja i spoznaje moguće promijeniti jedino radikalnim i inovativnim obrazovnim sustavom koji omogućuje feminističkim predavačicama da imaju kontinuiranu kontrolu nad proizvodnjom znanja i značenja (Bowles 1989:2).

Zašto ženski/rodni studiji na sveučilištu?

Centar za ženske studije u Zagrebu već šest godina djeluje kao jedinstveni interdisciplinarni studij o ženskoj tematici. Potičući preplete i mjesta susreta teorije, aktivizma i umjetnosti u autonomnosti vlastita prostora, nastoji novim znanjima i uporabom suvremenih metoda u nastavnom procesu motivirati studentice u kritičkom mišljenju i istraživanju tema ženskih/rodni studija.

Ženski/rodni studiji u svijetu su više od tri desetljeća na različite načine integrirani u sveučilišne sustave i kurikulume sveučilišnih predmeta, prepoznati i ovjereni ne samo kao akademska disciplina nego i kao izvor kritičkih spoznaja za druge znanstvene discipline te suvremene teorije i studije: kulturalne, postkolo-

nice autonomnih ženskih studija uvjerenja su da je strukturu znanja i spoznaje moguće promijeniti jedino radikalnim i inovativnim obrazovnim sustavom koji omogućuje feminističkim predavačicama da imaju kontinuiranu kontrolu nad proizvodnjom znanja i značenja (Bowles 1989:2).

Dilema je u bitnom epistemologijska, iako dotiče i pitanje strategije ulaza u sveučilišne programe, odnosno kurikulume. Feminističke teoretičarke, svjesne svih opreka i opasnosti koje se pritom javljaju, uglavnom su koristile "dvojni strategiju", kombinirajući pristup autonomije i integracije.

Pitanje autonomije i integracije ženskih studija postavlja se na dvije razine: na razini tipova modela koji osiguravaju veći ili manji stupanj autonomije i na razini identificiranja i oblikovanja ženskih studija kao akademske discipline, odnosno omjeravanja i suodnošenja prema tradicionalnim, već integriranim znanstvenim disciplinama.

Jedno od identitetskih mjesta važnih za analizu jest interdisciplinarnost. Najveći broj ženskostudijskih programa po svojoj su nosivoj strukturi interdisciplinarni, što u praksi najčešće znači da koordiniraju kolegije i fakultetske programe preuzete iz različitih tradicionalnih disciplina.

Problem s interdisciplinarnošću je dvojak: s jedne strane nejasnoća pri uporabi pojma, a s druge operacionalizacija interdisciplinarnosti u sveučilišni sustav. Prijepor nastaje ne samo oko dvojbi što interdisciplinarnost znači s polazišta jedne discipline ili teme, nego kako stvoriti institucionalni sustav unutar kojega će spoznaja koja polazi iz pozicije suradnje različitih disciplina biti

afirmirana kao neosporno kvalitetna ili nova. Ženski studiji suradnja su prije svega oko pristupa spoznavanju, odnosno novi način motrenja svijeta i istraživanja.

U ženskostudijskom istraživanju interdisciplinarnost je fokusirana na temu i/ili problem, što nije povlašteno mjesto ni jedne od disciplina. To model ženskih studija čini atraktivnim, dok s druge strane "otima" spoznajnu vrijednost studija s pozicije jasnih disciplinarnih razgraničenja. U mjeri u kojoj je upravo interdisciplinarnost, odnosno neovisnost od tradicionalnih modela davala moć ženskim studijima i utjecala na promjene u postojećim disciplinama, u toj je mjeri, na drugi način, usporavala proces stvaranja ženskih studija kao zasebne sveobuhvatne sveučilišne jedinice/discipline.

Ženski studiji: znanstvena disciplina ili polje spoznaje

Pitanje koje korelira s prvim, a smatra se najvažnijim epistemologijskim pitanjem jest: u kojoj mjeri spoznajna priroda ženskih studija njima može osigurati status znanstvene discipline ili je primjerenije govoriti

nijalne, multietničke.

Kako Hrvatska započinje s temeljitom reformom sveučilišta te, uz to, mora zadovoljiti europske norme koje se tiču demokratizacije i promoviranja politike rodne/spolne ravnopravnosti, vjerujemo da se tako otvara prostor i za ženske teme, ženske teoretičarke, žensku perspektivu u spoznaji, te feministička istraživanja unutar akademske proizvodnje znanja. U namjeri poticanja kritičke rasprave i dijaloga o ženskim/rodni studijima kao specifičnoj znanstvenoj disciplini i/ili polju spoznaje, a u sklopu projekta *Ženski/rodni studiji – integracija u hrvatski sveučilišni sustav*, Centar za ženske studije organizirao je i okrugli stol *Ženski studiji na sveučilištu – spoznaje i metodologijske perspektive*.²

o polju spoznaje.²

Ženski studiji su kao "disciplina" različiti u sadržaju, obliku i ciljevima od tradicionalnih disciplina. Oni nisu koherentni zbroj različitih znanstvenih disciplina, a ni njihov "višak" ili "kozmetičko preslagivanje", kao što se ne daju podvesti pod pitanja i izazove koje im postavlja ženski pokret (Coynor 1989:61). No, izvjesno je da struktura proizvodnje njihova kurikuluma uz sadržaj uključuje prije svega načine pristupa procesu spoznavanja, što otvara načelna pitanja oko kriterija što je ili bi imala biti znanstvena disciplina.³

Već sam naziv studija jasno upućuje na njihovu pluralnost i interdisciplinarnost, dakle, na sadržaje koji idu preko uskodenirane disciplinarnosti; s druge strane, discipline unutar suvremenog spoznavanja sadrže različite sustave mišljenja, uključujući i koncepte, teorije, metode i druge činitele.

Sažeto, epistemologijska potreba za disciplinarnim identificiranjem nije jednostavna, a pitanje je li i moguća unutar tzv. klasičnih obrazaca i starinskih razdjelnica među disciplinama ili tek unutar sveučilišnog nagovora za nove, otvorene i kritičke modele znanosti. Stoga je na djelu "procjep legitimeta" između ženskih studija i tradicionalnih disciplina, vrlo često u korist ovih drugih.

Ženski studiji: "akademizam" i "aktivizam"

Dok s jedne strane, teorijska legitimacija ženskih/rodni studija, a to znači priznanje i ovjeru ženskih studija kao znanstvene dis-

RAVNOPRAVNOST ZNANJA

cipline, polja spoznaje i/ili diskursa, podrazumijeva rasprave o modelima ženskih studija kao implicitno spoznajnom pitanju, s druge strane, otvara rasprave o političnosti spoznaje. U doslovnom smislu to znači raspravu o tome u kojoj mjeri oni daju interpretacijske modele za opresiju prema ženama na svim razinama, nude kritičku perspektivu ili kako integriraju i održavaju vezu s pokretom.

Stav da ženski studiji nisu samo program već "obrazovanje za promjene" sadrži epistemologijsku dvoznačnost i često je mjesto teorijsko-aktivističkih prijepora i nesporazuma.

Naime, on upućuje na zahtjev da su ženski studiji mjesto gdje žene stvaraju epistemologijske modele znanja umjesto da su njegove pasivne primateljice, ali isto tako on je i tvrdoglavi podsjetnik o odgovornosti ženskih studija za širu feminističku zajednicu, pokret, njezine ciljeve. Izrasli na predlošku feminističkog aktivizma čija su immanentna sastavnica, oni afirmiraju stav "osobno je političko", aktivističko znanje i subjektivni pristup spoznaji. No, dvojbe koje uvijek iznova stvaraju napetosti tiču se pozicioniranja žena unutar sveučilišta kao ustanova muški strukturiranih znanja, odnosno graničnih mjesta prilagodbe i otpora.⁴

Ženski studiji: pitanja oko znanosti

Epistemologijska pitanja ne tiču se samo pitanja ovjeravanja ženskih studija kao discipline već smještanja ženskih studija u cjelinu epistemologijskih pitanja.

Ženski studiji su u suvremenim znanstvenim diskursima u svijetu danas prisutni i kao tradicionalno (dakle, integrirano), i ono propitujuće mjesto, mjesto koje uvijek izmješta govor i mjesto znanosti. Propitujući ono oko čega se smješta ženska perspektiva u znanosti predavačice ženskih studija zagovaraju: usustavljanje kategorije roda u koncept znanosti i kulture, drukčije motreno poimanje svijeta, kritičke i dinamičke načine spoznavanja te odgovornost za politiku znanja preko granica/kućica posebnih znanosti.

Pitanja koja se pritom postavljaju, uz ona tko pronosi spoznaje, ili proučava i komunicira znanje jesu i: tko su ovjerovitelji/ce znanja te što su izvori spoznaje, "kako spoznajemo", odnosno kontekstualiziramo li uopće spoznaju.

Ženski studiji: epistemologijske strategije

- inzistirati na integracijskom spoznavanju i kontekstualnosti spoznaje, a to znači ne samo da se znanost temelji na raznorodnim izvorima spoznavanja već da "svijest o sebi ili znanje o sebi" bude kontekstualizirano, uvedeno u samu spoznaju⁵;

- raditi na dekonstrukciji spoznajnih stereotipa kao i stereotipa koje pronose različite znanosti;

- demistificirati često apstraktne i samozadovoljne teorije, navodnu objektivnost teorije/znanosti kao i modele teorija i spoznavanja, stila rada u spoznaji, otvorenog

seksizma u znanju;

– djelovati na obratu prioriteta u spoznaji: ženskost, ženska kultura, ženska povijest, seksualnost, holističke vrijednosti, nasilje, pornografija, novi koncept društvenosti, novo definiranje moći;

– *orođavati* ili uvoditi rod kao analitičku kategoriju u povijesti, kulturi, ekonomiji, pravu, pri čemu rodno osjetljiva praksa ulazi u model procesa spoznavanja;

– otvarati mogućnosti da žene kontroliraju vlastito znanje, da ga osvještavaju, da budu vlasnice i oglasiteljice svojih znanja.

Izvori:

Brook, Barbara. "Gender Studies". U: *Routledge International Encyclopedia of Women. Global Women's Issues and Knowledge*. Volume 2. Routledge. New York i London, 2000.

Bowles, Gloria (u suradnji s: Renate Duelli Klein). "Introduction: Theories of Women's Studies and the Autonomy/Integration Debate". U: *Theories of Women's Studies*, Routledge. London i New York, 1989.

Coyner, Sandra. "Women's Studies as an Academic Discipline. Why and How to Do It". U: *Theories of Women's Studies*. Routledge. London i New York, 1989.

Grosz, Elisabeth. "Bodies and Knowledges. Feminism and the Crisis of Reason". U: *Feminist Epistemologies*. Routledge. New York i London, 1993.

Gunew, Sneja (ur.). *A Reader in Feminist Knowledge*. Routledge. New York i London, 1991.

Hervé, Florence, Steinmann, Elly i Wurms, Renate (ur.). *Das Weiber-Lexikon*. Taschenbuchausgabe i Wilhelm Heyne Verlag GmbH etc. München, 1995.

Jaggar, Alison M. i Bordo, Susan R. (ur.). *Gender/Body/Knowledge Feminist Reconstructions of Being and Knowing*. Rutgers University Press. New Jersey, 1992.

Mjesta pravne legitimacije

Nova vizija visokoga obrazovanja ne poznaje diskriminaciju spola/roda, rase, jezika, religije i dr. Tako *Svjetska deklaracija o visokome obrazovanju za 21. stoljeće* [World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: Vision and Action]⁶ naglašava upravo poboljšanje statusa žena u visokom obrazovanju kao ključno za osiguranje jednakosti i nediskriminacijskog sustava. Njome se preporuča dokidanje rodni stereotipa u visokome obrazovanju, uvažavanje rodni aspekata u različitim znanstvenim disciplinama te aktivno uključivanje žena u rad visokoga obrazovanja na svim razinama i u svim disciplinama, posebice pri donošenju odluka. Zbog svega toga "rodne studije (ženske studije) treba popularizirati kao polje učenosti strateški važno za preobrazbu visokoga obrazovanja i samoga društva".⁷

Inovativni obrazovni pristup traži kritičko mišljenje i kreativnost, preinake u kurikulumu koje idu u korist rodne dimenzije jer se u njemu moraju odražavati standardi za ljudska prava. Jedna od prioritarnih aktivnosti na nacionalnoj razini koju su države, njezine vlade, parlamenti i drugi donositelji odluka dužni provesti je sljedeće: "definirati i provoditi politiku koja će odstraniti sve rodne stereotipnosti u visokome školstvu te učvrstiti sudjelovanje žena na svim stupnjevima i u svim područjima gdje su žene nedovoljno zastupljene i prisutne, kao i, posebice, uzdići njihovu aktivnu uključenost u donošenje odluka" te "ukloniti rodne nejednakosti i predrasude u kurikulumu i istraživanju, i poduzeti sve odgovarajuće mjere za osiguravanje ujednačene zastupljenosti muškaraca i žena među studentima/icama i predavačima/icama, na svim razinama upravljanja".⁸

Europsko poticanje žena na sveučilištu

Rezolucija Vijeća Europske unije na temu "Žene i znanost" [Council of the European Union – Council Resolution of: on "Women and Science"]⁹ pak posebno specificira nedovoljnu zastupljenost žena na području znanstvenih i tehničkih istraživanja kao zajedničku brigu njezinih zemalja članica. Stoga su ustanovljena tijela za nadzor rodne jednakopravnosti, a žene se potiče stipendijama i otvaranjem "ženskih" katedri na fakultetima. Upravo zbog toga "u većini zemalja članica, ženski studiji i rodna istraživa-

vanja dobivaju sve veću važnost"¹⁰, jer je cilj "unaprijediti istraživanje od strane žena, za žene i na temu žena", pri čemu "...istraživanje na temu žena znači da istraživanje pridonosi našoj spoznaji o tome što znači biti žena, što znače rod i rodni odnosi, te u kolikoj su mjeri ti koncepti prisutni u europskom društvu"¹¹. Naime, neophodno je integrirati ženske i rodne sadržaje u obrazovne programe, jer treba znati da "...govoriti ozbiljno o pitanjima roda i znanosti znači mnogo više od postavljanja većeg broja žena na pozicije u visokom obrazovanju, što i dalje jest neophodno. Stvarna integracija roda u aktivnosti europskog istraživanja imat će snažne učinke na načine proizvodnje znanja, na metodologije koje se rabe te na teorijska razmišljanja kojima takav novi model znanja teži (...)."¹²

Mnoge države ističu kako su ženski studiji imali značajan utjecaj i na životni okoliš izvan obrazovnog sustava, na odnose moći u dotičnim sredinama, napose na politiku i zakonodavstvo. Zahvaljujući njima izmijenjeni su ili doneseni zakoni o spolnoj/rodnoj jednakopravnosti, djelomičnom dokidanju seksizama, a poticala se ujednačena zastupljenost spolova kako u zapošljavanju tako i u školovanju.¹³

Jugoistočna Europa

Afirmacija ženskih studija dio je politike suvremenih tendencija visokoga obrazovanja u Europi što je posebice važno za jugoistočnu Europu koja se tek uključuje u reformske procese. Ključan za te procese je pravni format dokumenta *Europski prostor visokoga obrazovanja* zacrtan u *Bolonjskoj deklaraciji – zajedničkoj deklaraciji dvadesetidevet europskih ministara obrazovanja* ["The European Higher Education Area" – Joint Declaration of the European Ministers of Education"] od 19. lipnja 1999., jednom od najrelevantnijih dokumenata vezanih uz reformu visokoga obrazovanja.¹⁴ Deklaracijom se definira tzv. zajednički europski prostor visokoga školstva čiji obrazovni sustavi moraju imati prije svega jasne, razumljive i usporedive akademske stupnjeve (međunarodno konkurentne i s mogućnošću prijavljivanja svakog/e europskog/e građanina/ke na europskom tržištu rada); usklađene stupnjeve visokoškolskog obrazovanja, sustav bodovanja ETCS,¹⁶ cjelovito obrazovanje, priznavanje i vrednovanje studiranja u različitim kontekstima, pokretljivost studenata/ica i predavača/ica, i predviđene modele europske suradnje za što je neophodna primjerena kvaliteta, usporedivost kriterija i metodologije.

Povezivanje europskih zemalja u području znanja, obrazovanja i znanstvenog istraživanja te razmjena i dostupnost svih postignuća, u interesu je ujednačenog razvoja Europe te se zbog toga naglašava multidisciplinarnost i internacionalnost studija, modernizacija visokoga školstva u skladu s novim tehnologijama te jačanje menadžmenta.¹⁸

Tendencije u visokom obrazovanju na europskim sveučilištima naglašavaju upravo vrijednosti obrazovanja za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir kao sastavnicu ljudskih prava i temeljnih sloboda, a koje su zacrtane u Preporukama UNESCO-a na Generalnoj skupštini iz 1974. godine.¹⁹

Sukladno tome, a uvažavajući sociokulturnu, ekonomsku i političku složenost središnje i jugoistočne Europe, preporuča se bolje povezivanje i regionalna suradnja u visokome obrazovanju toga dijela Europe (...).

Ulazak u Europu

Ulazak u Europsku uniju podrazumijeva prilagodbu hrvatskih zakona o obrazovanju zakonima EU-a što preciznije znači i promjene u Zakonu o visokim učilištima i drugim općim aktima u cilju kojega je već i prihvaćen ECTS (europski sustav prijenosa bodova) primjena kojega se tek očekuje.

Sveučilište u Zagrebu je u rujnu 2001. donijelo Deklaraciju *ISKORAK 2001 – Razvojna strategija Sveučilišta u Zagrebu*,²⁰ temeljenu na ključnim dokumentima o harmonizaciji visokoga školstva u Europi. Ona je uslijedila nakon što je i Hrvatska potpisala Bolonjsku deklaraciju u svibnju

2001. u Pragu²¹ kojoj je sukladna i Deklaracija *ISKORAK 2001*, ali tekst koje je preopćenit i deklarativan u pogledu uvođenja novih znanstvenih sadržaja i instrumenata za njihovo provođenje. Pa tako, nigdje ne navodi važnost rodne perspektive u poučavanju i istraživanju kao ni primjenu tendencija (internationalnosti, multidisciplinarnosti) u suvremenome obrazovanju, što su obvezujuće smjernice svih danas relevantnih međunarodnih pravnih dokumenata.

Hrvatska politika i ženski/rodni studiji

Konkretniji prijedlozi navode se u Vladiinom *Bijelom dokumentu o hrvatskom školstvu*²² a tiču se pokretanja poslijediplomskih stručnih i znanstvenih (doktorskih) interdisciplinarnih studija obrazovanja (analognih studiju obrazovanja u razvijenim zemljama), razvoja ljudskih resursa i obrazovanja odraslih, razvoja kurikuluma te suvremenih metodologija i vrednovanja (evaluacije) u obrazovnom i istraživačkom radu. Iako navedeni dokumenti ne prepoznaju važnost spolne/rodne dimenzije u obrazovanju i obrazovanje o ženskim ljudskim pravima, isto je prisutno u dokumentu *Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova, s programom provedbe Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova u Republici Hrvatskoj od 2001. do 2005. godine*, usvojene na sjednici Sabora 4. prosinca 2001.²³

U navedenom dokumentu izdvojeno je područje "Žene i obrazovanje", gdje se obrazovanje ističe kao jedan od najvažnijih preduvjeta za postizanje pune ravnopravnosti i osnaživanja žena, te se slijedom toga Ministarstvo znanosti, na tragu tendencija u europskom obrazovanju, obvezalo redovno izvještavati Povjerenstvo za ravnopravnost spolova o položaju žena na sveučilištima i o mjerama koje se poduzimaju za postizanje veće zastupljenosti žena u okviru akademskog kadra.²⁴ Osim toga, među prioritarnim ciljevima u *Nacionalnoj politici* navodi se "(...) a) razvijanje programa sustavnog poučavanja o ravnopravnosti spolova i spolnosti, te poticanje osviještenosti za pitanja spola u redovnom obrazovanju...", a "Ministarstvo znanosti i tehnologije potaknut će osnivanje ženskih studija na fakultetima (u obliku posebnih kolegija, te dodiplomskih i poslijediplomskih studija)". (*Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova, s programom provedbe Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova u Republici Hrvatskoj od 2001. do 2005. godine*. *Narodne novine br. 112 od 18.12.2001.*, 6.9. str. 23/30.).

* Dijelovi studije *Ženski/rodni studiji – integracija u hrvatski sveučilišni sustav*, Centra za ženske studije, travnja 2002.

1. Iza nesklonosti prihvaćanja termina *rodni studiji* stoji bojazan feminističkih teoretičarki da će se time ponovno zatvoriti ženska spoznaja, a žene vratiti u prostor teorijske i sveučilišne nevidljivosti, da razvojem muških studija kao sastavnice *rodni studija* postoji mogućnost njihova ovladavanja, kao i da se raznorodnost ženskog iskustva ne da podvesti pod pojam "roda".

No, najveći problem je da će se time onemogućiti upravo političnost ženskih studija (tj. njihov svjesni cilj da žena bude središte epistemološkijske zapitanosti), ugasiti ili previdjeti feministički politički projekti, da "rod" neće postati ništa više do jedne od kulturalnih pozicija i identiteta (Brook 2000:905–906).

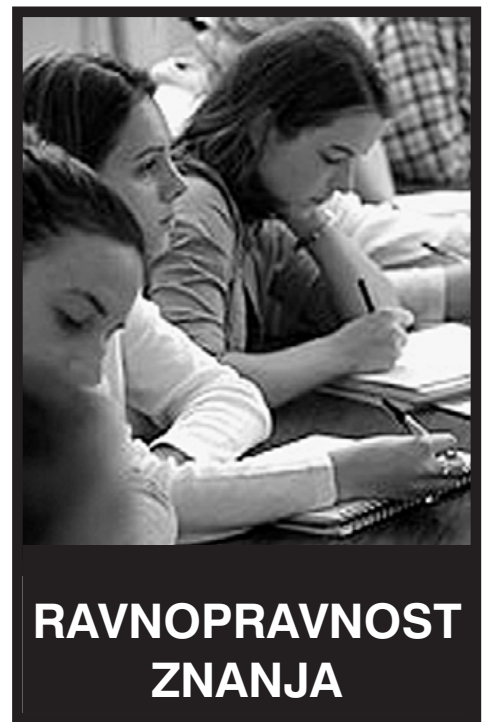
2. O tome feministkinje imaju posve različita gledišta što nalaže prostor zasebne teorijske studije.

3. U argumentacijsko-propitujućem okviru tako ulaze pitanja o strukturi znanja, odnosno spoznaje, koja su mjesta njezine jedinstvenosti kao znanstvene discipline, jedinstvenosti koncepta i metodologije, pitanje tzv. objektivnosti spoznaje, pitanje interdisciplinarnosti i dr.

4. Tako radikalne feministkinje ukazuju na rizike usustavljanja u glavnu struju znanosti, odnosno prilagodbu feminističke strategije unutar "legitimnog sveučilišnog diskursa" te inzistiraju na političkoj prirodi ženskih studija kao opozicijskim modelima znanja.

5. Riječ je o premošćivanju te "kartezijanske" nerazvoje koja je odvajala svijest od objekta te iste svijesti.

6. *Svjetska deklaracija o visokom obrazovanju za 21. stoljeće: vizije i akcije*. [World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: Vision and

RAVNOPRAVNOST ZNANJA

Action]. UNESCO. Paris, 1998.

URL: <<http://vulab.ias.unu.edu/mvc98/declarations.htm>> (28.07.2001.)

7. *Svjetska deklaracija o visokom obrazovanju za 21. stoljeće: vizije i akcije*. [World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: Vision and Action]. UNESCO. Paris, 1998. str. 3, 4/12.

URL: <http://vulab.ias.unu.edu/mvc98/declarations.htm> (28.07.2001.)

8. *Svjetska deklaracija o visokom obrazovanju za 21. stoljeće: vizije i akcije*. [World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: Vision and Action]. UNESCO. Paris, 1998. str. 9/12.

URL: <http://vulab.ias.unu.edu/mvc98/declarations.htm> (28.07.2001.)

9. *Rezolucija Vijeća Europske unije na temu "Žene i znanost"*. [Council of the European Union – Council Resolution of: on "Women and Science"]. Brussels, 1 June 1999 (OR.en). 8565/99. LIMITE. RECH 71. Official documents. URL: <http://www.europa.eu.int> (28.07.2001.)

10. *Žene i znanost: Mobiliziranje žena s ciljem uzdizanja europskog istraživanja*. [Women and Science: Mobilizing women to enrich European research]. str. 10/48. U: *Rezolucija Vijeća Europske unije na temu "Žene i znanost"*. [Council of the European Union – Council Resolution of: on "Women and Science"]

11. *Žene i znanost: Mobiliziranje žena s ciljem uzdizanja europskog istraživanja*. [Women and Science: Mobilizing women to enrich European research]. str. 10/48. U: *Rezolucija Vijeća Europske unije na temu "Žene i znanost"*. [Council of the European Union – Council Resolution of: on "Women and Science"]

12. *Rod i europsko istraživanje/Rod u europskom istraživanju: Peti okvirni program Europske zajednice za istraživanje, tehnološki razvoj i demonstrativne aktivnosti 1998–2002*. [Gender and/in European Research: The Fifth Framework Programme of the European Community for Research, technological development, and demonstration activities: Fifth RTD Framework Program 1998–2002]. (Brussels, 1999.). Ur. Hoogland, Renee C. WISE. Utrecht, 1999. str. 6.

13. Evidentno iz Sigminih izvještaja pojedinih europskih zemalja: *SIGMA, an evaluation of the state of the Women's Studies Programmes at the European Universities: a complete overview of the programmes in most European countries, commissioned by SIGMA*. URL: <http://women-www.uia.ac.be/women/index.html>; <http://www.uia.ac.be/women/sigma/> (4.10.2001.) te izvještajima u dokumentu pod bilješkom 10.

14. "Europske institucije visokoga obrazovanja, što se njih tiče, prihvatile su izazov i preuzele glavnu ulogu u stvaranju europskog prostora visokoga obrazovanja, svjesne temeljnih načela postavljenih na Bologna Magna Charta Universitatum 1988. Od najveće je važnosti da nezavisnost i autonomija sveučilišta omogućuju obrazovanju i sustavu znanstvenog istraživanja kontinuirano usvajanje neophodnih promjena, potreba društva i napredaka u znanstvenim spoznajama." *The European Higher Education Area – Joint Declaration of the European Ministers of Education; CRE/Confederation of EU Rectors' Conference*. Bologna, 1999. str.1/3.

URL: <http://www.unige.ch/cre/activities/Bologna%20Forum/Bologna> (28.07.2001.)

16. ECTS, European Credit Transfer System (Europski sustav prijenosa bodova), razvijen u Europskoj komisiji, temeljen na ECTS-bodovima, tj. koeficijentima studentskog opterećenja.

Jedan se semestar normira na 30 bodova tako da se pojedinom predmetu pridjeljuje koeficijent u vrijednosti od jedne do nekoliko tridesetina u semestru, a zbroj svih koeficijenata za predmete koji se prema nastav-

nom planu moraju upisati u tom semestru mora biti 30 bodova, tj. 60 u cijeloj godini. (Podaci prema posebnom broju *Sveučilišnog vjesnika*, vidi bilješku 15.)

17. Zajedničko stajalište svih relevantnih dokumenata je da studentima/cama treba omogućiti akademski život u bilo kojem trenutku života, bez obzira na prijašnje obrazovanje. Doškovanje tijekom cijeloga života mora postati životna norma i obveza svakog/e pojedinca/ke.

18. Dokumenti relevantni za područje visokoga obrazovanja u Europi su: *Lisabonska konvencija – Međunarodna preporuka o priznavanju studija i kvalifikacija u visokom obrazovanju* [Convention on the Recognition of Qualifications Concerning Higher Education in the European Region], UNESCO, Lisabon, 1993.; *Svjetska deklaracija o visokome obrazovanju* [World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century], UNESCO, Pariz, 1998.; *Sorbonska deklaracija/Zajednička deklaracija o harmonizaciji strukture visokog školstva u Europi* [Sorbonne Declaration], Pariz, Sorbonne, 1998.; *Bolonjska deklaracija/Zajednička deklaracija europskih ministara obrazovanja* [Joint Declaration of the European Ministers of Education; CRE/Confederation of EU Rectors' Conference], Bologna, 1999.; *Peti okvirni program Europske zajednice za istraživanje, tehnološki razvoj i demonstracijske aktivnosti* [The Fifth Framework Programme of the European Community for Research, Technological Development, and Demonstration Activities/Fifth RTD Framework Program 1998-2002], Brussels, 1999.; *Poruke Salamanka konvencije europskih visokoškolskih institucija – Oblikujući europski prostor visokoga školstva* [Message from the Salamanca Convention of European Higher Education Institutions – Shaping the European Higher Education Area], Salamanka 2001.; *Konvencija europskih institucija visokoga obrazovanja* [Salamanca Convention of Higher Education Institutions], Salamanka 2001.; *Ka europskom prostoru visokoga obrazovanja – Redovni sastanak europskih ministara za visoko obrazovanje* [Towards the European Higher Education Area – Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague], Prag, 2001.

19. Dokument, među ostalim, ističe neophodnost interdisciplinarnih prirode obrazovanja, što ima prožimati sve obrazovne programe, a treba rabiti nove, aktivne metode predavanja te uvesti inovativne i eksperimentalne aktivnosti. Isto tako, obrazovni programi trebaju afirmirati stvarne interese, probleme i aspiracije mladih te graditi suradnju među sveučilištima, istraživačkim tijelima i centrima, centrima za obrazovanje odraslih i odgovarajućim nevladinim organizacijama.

UNESCO, Recommendation concerning education for international understanding, co-operation and peace and education relating to human rights and fundamental freedoms. Paris, 1974.

URL: <http://www.hri.ca/uninfo/treaties/indeks.shtml> (28.07.2001.)

20. Izdanje Sveučilišta u Zagrebu, 2001.

21. Pristupanje je uslijedilo kada su se sastali ministri potpisnici Bolonjske deklaracije kako bi razmotrili nastavak procesa harmonizacije (*Ka europskom prostoru visokoga obrazovanja – Sastanak europskih ministara za visoko obrazovanje*, Prag, 19. svibnja 2001.).

22. Vlada Republike Hrvatske, projekt *Strategija razvitka Republike Hrvatske "Hrvatska u 21. stoljeću"* – *Bijeli dokument o hrvatskom obrazovanju*. Autor prof.dr. Nikola Pastuović. Zagreb, srpanj, 2001., str.25/28.

23. Kako je i Republika Hrvatska potpisnica najvažnijih multilateralnih međunarodnih ugovora koji čine temelj za promicanje i zaštitu ljudskih prava, u svoje je zakonodavstvo ugradila načelo zabrane diskriminacije po spolu (prema *Pekinškoj platformi za djelovanje i dokumentima Posebnog zasjedanja Opće skupštine Peking + 5*), te je Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za ravnopravnost spolova izradilo *Prijedlog nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova*, u svibnju 2001. tekst koje je konačno uobličen kao *Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova, s programom provedbe Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova u Republici Hrvatskoj od 2001. do 2005. godine*, a na temelju članka 80. Ustava Republike Hrvatske usvojen na sjednici Sabora 4. prosinca 2001. Dokument je dostupan na Internet stranicama *Narodnih novina* URL: www.nn.hr/sluzbeni-list/sluzbeni/Besplatni.asp; Narodne novine br. 112 od 18.12.2001.

24. Europska komisija redovito izrađuje izvješće ETAN (European Technology Assessment Network) o znanstvenoj politici u Europskoj uniji i promicanju njezine vrsnoće kroz isticanje rodne/spolne jednakopravnosti, te putem *Gender Watch Systema* sustavno prati zastupljenost žena u znanosti. Tijekom 2002. bit će ustanovljena skupina stručnjaka/inja koja će pratiti to područje u srednjoj i istočnoj Europi te poticati međunarodnu suradnju s ciljem promicanja žena u znanosti. (*European Research Area – Can gender equality reform science?* Brussels, 2001.)

Europski konteksti ženskih/rodnih studija

Ženski studiji se prema svim europskim konvencijama i dokumentima vide, upravo zbog svoje interdisciplinarnosti i multikulturalne prirode, kao pokretači kritičke svijesti europske društvene politike

Valerija Barada,
Juliette Janušić, Biljana Kašić,
Jasminka Pešut

Mjesto i modeli ženskih/rodnih studija

Ženski/rodni studiji postoje kao različiti sveučilišni modeli u europskim državama više od tri desetljeća, naime od kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina. Prema zadnjem cjelovitom izvještaju o ženskim studijima u Europi, *Sigma Synthesis Report Women's Studies in Europe*, koji je podnijelo dvjestotinjak europskih stručnjaka/inja na konferenciji u Coimabri 16. i 17. lipnja 1995. godine, govori se o tri dominantna modela (točno, *Farber-Henningerov trojni model razvoja institucija ženskih studija*) ovisno o nacionalnim razlikama i institucionalnim koracima u razvoju:

Centar za ženske studije kao glavna, nosiva institucija za sveučilište, koja nema nastavničku ulogu,

Ženski studiji kao zaseban, dakle, neovisan obrazovni studij koji teži akademskom priznavanju,

Centar za ženske studije pretežno istraživačkog usmjerenja s istraživačkim projektima i školama.

Paralelno s takvim centrima na većini sveučilišta postoje i centri za rodnu ravnopravnost koji pretežno promoviraju i brinu se za ostvarivanje politike jednakopravnih šansi unutar sveučilišnih zajednica, a nisu nužno povezani sa centrima za ženske studije.

Postojeći modeli

Valja reći da akademska zbilja govori o raznim varijacijama spomenutih modela, odnosno o prepletanjima njihovih osobina unutar konkretnih okolnosti. Ženski studiji postoje na sveučilištima bilo kao kolegiji, moduli, akademski stupnjevi, diplomski stupnjevi, bilo kao odsjeci ili katedre, centri za ženske studije, instituti, s manjim ili većim stupnjem integracije u postojeće znanstvene discipline. Najčešće su usustavljeni kao posebni studiji ili "novi pogled" na određenu znanstvenu disciplinu unutar katedri pri sveučilištima (primjerice, katedri za pravne znanosti, za književnost, za sociologiju i sl.) ili pak funkcioniraju kao zasebni centri i programi.

Gledano iz povijesne perspektive, dinamika njihova razvoja kao i znanstveno-obrazovna orijentacija određenih centara za ženske studije, odnosno odsjeka ili pak nositelja/ica ženskostudijskih programa, posve je različita, te je na neki način vezana uz društveno-političke okolnosti, tijekom feminističkih zbivanja u pojedinim državama i otvorenost prema kritičkom mišljenju u konkretnim sveučilišnim krugovima.

Dok su, primjerice, u skandinavskim zemljama ženski studiji uz najizraženiju institucionalnu koherentnost i čvrstu usustavljenost u sveučilišnoj zajednici vezani više uz socijalne teorije i politiku općenito, u zemljama poput Francuske, Španjolske i Italije, oni su slabije institucionalizirani i "mobilni", izrastajući na predložku kulturalnih teorija, ponajprije kritičke percepcije književnosti i vizualnih umjetnosti.

Nove staze znanosti

No, zajedničke značajke njihova integri-

Što se tiče odnosa ženskih studija sa znanošću općenito, odnosno s ovjerenim znanstvenim disciplinama, od samog nastajanja karakterizira ga politika tzv. dvostruke strategije ili, preciznije, zagovaranja integracije i/li autonomije

ranja u sveučilišnu zajednicu u posljednja tri desetljeća su: tipične prepreke, odnosno nemogućnost jednostavne uklopivosti kako u instituciju, tako i u kurikulum², te stalna napetost i prijepori oko "akademizma" i "aktivizma".

Naime, razvoj feminističkih istraživanja i ženskih studija u svim državama zapadnoga civilizacijskoga kruga upravo je u bliskosti s feminističkim aktivizmom, borbom za ženska prava i afirmacijom jednakopravnih šansi za žene, kao i za muškarce. Stoga razlozi i poticaji za njihovo institucionaliziranje podjednako sežu u sklop teorijsko-propitujućih odluka da se dekonstruira koncept znanosti kao nerazpoznate muške i njoj pripadajućih muških modela spoznavanja te odgovori na frustraciju studenata ženske populacije zbog nevedovanja i ignoriranja njihovih akademskih postignuća, ali i aktivističko-političkih zbivanja. Neoporno je da su studentska previranja na europskim sveučilištima, koja su u svojoj političkoj platformi polazila od marksističke kritike humanističkih i društvenih znanosti s jedne strane, te novi ženski pokreti s druge strane, imali emancipatorsku moć na reformske promjene u akademskoj zajednici.

Što se tiče odnosa ženskih studija sa znanošću općenito, odnosno s ovjerenim znanstvenim disciplinama, od samog nastajanja karakterizira ga politika tzv. dvostruke strategije ili, preciznije, zagovaranja integracije i/li autonomije.

Riječ je kako o epistemologijskom pitanju koje ulazi u žižu kritičkog promišljanja same znanosti, tako i o modelima usustavljanja ženskih studija, te konkretnim postupanjima sveučilišnih djelatnika/ica u vezi s tim.

Izazovi europskih paradigmi

Praksa europskih sveučilišta pokazuje zorno oba pristupa koja egzistiraju istodobno, a ponekad se isprepleću, nadopunjuju, kooperiraju i dinamički napinju. Jedan dio sveučilišnih djelatnika/ica bavi se svojim matičnim znanostima kao ključnim interesom, a na ženskostudijskim sadržajima surađuju samo neformalno ili poluformalno putem mreža ili istraživačkih projekata ili pak svoj interes za ženske teme ostvaruju putem sudjelovanja na sveučilišnim programima zasebnih ženskih studija. Drugi/e, zagovarajući autonomnost modela ženskih studija, uspijevaju osnovati ženskostudijske katedre i odsjeka ili zasebne centre.

No, izazovi suvremenih kritičkih paradigmi o kojima promišljaju akademski/e mislitelji/ce u Europi, svjedoče i o kreativnim pristupima znanosti i novim obrazov-

nim modelima. Najnoviji primjer tomu je Sveučilište u Göteborgu na kojem su ženski studiji svrstani u skupinu studija koja je nazvana "tematski studiji" (uz ženske studije, tu su i kognitivna znanost, suradnja, istočnoeuropski studiji, istočno i jugoistočno azijski studiji, ljudska ekologija, ljudska tehnologija i sl.) za koju je zadužen Međufakultetski odbor za tematske studije. On funkcionira i kao sveučilišni odbor koji "uslužuje" interdisciplinarni centre i projekte različitih znanstvenih tema.³

Nova politika znanja i znanje politike

Na tragu višestrukih nastojanja inoviranja i spoznaje i modela, koja otvaraju nova pitanja statusa ženskih studija na europskim sveučilištima danas, nagovješćuju se dvije tendencije: prva se tiče vidljivog i prepoznatljivog utjecaja na sadržaje akademskih disciplina afirmacijom imanentne multikulturalnosti⁴ i interdisciplinarnosti, a druga izravnog utjecaja na afirmativne promjene unutar europskoga političkog okvira.

Ženski studiji se prema svim europskim konvencijama i dokumentima vide, upravo zbog svoje interdisciplinarnosti i multikulturalne prirode, kao pokretači kritičke svijesti europske društvene politike⁵. Sažeto, kao promicatelj politike ravnopravnosti spolova/rodova u području visokoga obrazovanja, na kojoj inzistira Europska unija; kao studiji od stratejske važnosti za europsku društvenu i ekonomsku koheziju; kao supervizori kurikuluma za obrazovne sustave i obrazovni kadar na svim stupnjevima, koji se trebaju temeljiti na europskoj dimenziji i dr.

Upravo iz svih navedenih razloga, posebna je preporuka Sigmina izvještaja da financijska potpora država članica Europske unije ženskim studijima ne smije biti upitna.⁶

* Dijelovi studije *Ženski/rodni studiji – integracija u hrvatski sveučilišni sustav*, Centar za ženske studije, travnja 2002.

1. Završni izvještaj evaluacije stanja programa ženskih studija na europskim sveučilištima Sigma mreže, za Sigmu i Europsku uniju. Pripremile: Prof.dr. Rosi Braidotti, Drs. Ellen de Dreu, Drs. Christine Rammrath. [Sigma Synthesis Report Women's Studies in Europe]. (Uneseno: 23.04.1997.)

URL: <http://women-www.uia.ac.be/women/sigma/index.html> (4.10.2001.)

2. Zanimljivo je da isti izvještaj Sigma Synthesis Report Women's Studies in Europe, na str. 2/18 kao dva razloga njihove nikad potpune integracije u sveučilište navodi: a) činjenicu da ženski studiji nisu osnivani samo s intelektualnom, već i sa žensko-aktivističkom namjerom, nastajajući prvobitno kao produžena ruka ženskog pokreta, b) što su po svojoj prirodi nehijerarhijski, znanstveno neobjektivni i multidisciplinarni, što nije slučaj sa sveučilištem.

3. Thematic Studies. Göteborg University. Students' Guide. (Uneseno: 06.09.2000.)

URL: <http://gu.se/English/student/them.html> (03.01.2002)

4. Istraživanja su pokazala kako su ženski studiji, primjerice, u Irskoj prije svega multikulturalno interdisciplinarno znanstveno područje, te da su kao takvi rijedak primjer u približavanju europskim integracijama, posebice, aktualnim preporukama Evropske komisije. (Prema: In from the shadows: The UL Women's Studies Collection. Vol. I 1995. Ur. Ronit Lentin. University of Limerick. Women's Studies Department of Government and Society. Limerick, 1995.)

5. 2.3 European level. Sigma Synthesis Report Women's Studies in Europe. (Uneseno: 23.04.1997.)

URL: <http://women-www.uia.ac.be/women/sigma/index.html> (4.10.2001.), str.8/18.

6. Ženski/rodni studiji su u pravilu financirani od matičnih država, odnosno iz državnog proračuna (u omjeru od 70 do 100 posto), a tek se jednim manjim dijelom samofinanciraju, odnosno sami traže izvore financiranja.

Novi pogledi na staru problematiku

Akcijsko istraživanje oko integracije ženskih/rodnih studija u hrvatski sveučilišni sustav

Namjera akcijskog dijela istraživanja *Ženski/rodni studiji – integracija u hrvatski sveučilišni sustav* bila je višestruka. Prije svega, željele smo dobiti jedinstvenu bazu podataka o raznim aspektima prisutnosti ženskih/rodnih studija u Hrvatskoj. Početni korak bio je prikupiti podatke o bavljenju ženskom tematikom te dobiti potpuniji uvid u pojedine aspekte ženskih/rodnih studija na hrvatskim sveučilištima. Nadalje, htjele smo istražiti informiranost, percepciju važnosti i stavove studenata/ica o ženskim/rodnim studijima. Isto tako, željele smo pokazati motiviranost i ilustrirati doprinos polaznica Centra za ženske studije izučavanju ženskih tema sa ženske/rodne perspektive, a unutar zadanih sveučilišnih sadržaja.

Naša smo nastojanja provele putem sljedećih istraživačko-akcijskih krugova: upućivanja pisanih upita hrvatskim visokim učilištima, prikupljanja podataka o magistarskim radovima i doktorskim disertacijama na društveno-humanističkim fakultetima u Zagrebu, anketiranja studenata i studentica društveno-humanističkih fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te ankete među diplomiranim polaznicama Centra za ženske studije.

Ovdje izdvajamo samo dio akcijskog istraživanja, a odnosi se na sažetak rezultata ankete koji govore o stavovima studentske populacije prema ženskim/rodnim studijima i ravnopravnosti spolova na sveučilištu.

Stavovi studenata i studentica društveno-humanističkih fakulteta zagrebačkog sveučilišta

(sažeto iz Studije)

Tijekom istraživačkog projekta *Ženski/rodni studiji – integracija u hrvatski sveučilišni sustav*, među ostalim, zanimala nas je i percepcija važnosti i informiranost studentske populacije o ženskim/rodnim studijima i ravnopravnosti spolova na sveučilištu. Smatralo se da nam saznanja dobivena od te populacije mogu koristiti u izradi istoimene studije, posebice imajući na umu središnju ulogu studenata/ica u budućoj reformi sveučilišno-obrazovnog sustava. U mnogim dokumentima koji se odnose na reformu, ali i u izjavama i komentarima stručne sveučilišne javnosti, naglašava se nužnost pojačanog sudjelovanja studenata/ica u obrazovnom procesu, odnosno njihovo postavljanje i kao subjekta tog procesa.

Jedna od bitnih poveznica Studije i ankete jest pitanje postizanja ravnopravnosti spolova kroz proces osnivanja i otvaranja ženskih studija na sveučilištima, što je također naglašeno i u dokumentu *Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova*, koji je usvojen u Saboru krajem 2001. godine. Tijekom listopada 2001. anketirale smo 35 studenata i 90 studentica starijih godina (treća i četvrta godina te apsolventi/ce) *Filozofskog fakulteta, Pravnog fakulteta, Hrvatskih studija, Ekonomskog fakulteta, Fakulteta političkih znanosti i Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta*.

U nizu iščitavanja dobivenih podataka najjasnije nam se nametnuo sljedeći interpretacijski okvir: studentska populacija uglavnom nije upoznata sa specifičnošću znanstvene spoznaje ženskih studija, ali prepoznaje potrebu da se tema ravnopravnosti obrađuje unutar fakultetskih sadržaja. Uz negativnu procjenu da će se takav studij uistinu i biti otvoren u sko-

roj budućnosti u Hrvatskoj, uočile smo prostor prihvaćanja i želje za otvaranjem takva studija: tako, 80% studenata i studentica smatra da na fakultetima ipak treba govoriti o ravnopravnosti spolova i promicati je, dok 20% smatra da ne treba. Tipovi argumentacije odgovora na ovo pitanje su različiti. Argumentacija za odgovore DA vezana je uz pravni i "svakodnevni" smisao ravnopravnosti te važnost osvještavanja i odmicanja od stereotipnog poimanja spolova. U argumentaciji za odgovore NE smatra se da ne treba govoriti o tom problemu s obzirom da, jednostavno, više nije prisutan. No, kako je navedeno, velika većina ispitanika/ca smatra da tematiku ravnopravnosti treba uvesti na fakultete.

Hrvatsko sveučilište je uspavani div

Kad je riječ o sadržajima koji se predaju na društveno-humanističkim fakultetima u Zagrebu, iz odgovora studenata/ica vidljivo je da su ti sadržaji uglavnom vezani za tradicionalno ženske teme (npr. položaj žene u obiteljskom pravu, aspekti nasilja nad ženama, ženski likovi u književnosti) i ne donose specifičnosti ženskostudijskog izučavanja.

Prepoznavanje važnosti uvođenja ženskih/rodnih studija ogleda se u 68% potvrdnih odgovora studenata i studentica koji smatraju da spomenute studije treba uvesti na sveučilište. U svojoj argumentaciji tog stava navode razloge koji sežu preko problematike ravnopravnosti spolova. Tako navode važnost obogaćivanja sveučilišne ponude, novih znanja te perspektiva. Uz to, prepoznaju i svjetski trend, odnosno smatraju da bi hrvatska sveučilišta trebala pratiti trendove koji i za nas mogu biti korisni. Dio ispitanika/ca kao razlog uvođenja ženskih/rodnih studija na sveučilište navodi položaj žena u hrvatskom društvu, koji treba mijenjati.

Iako većina ispitanika/ca smatra kako je potrebno uvesti ženske/rodne studije na sveučilište, 67,2% njih procjenjuje da se to ipak neće dogoditi u skoroj budućnosti.

Zanimljivo je da su ispitanici/ce posegnuli za sličnim tipom argumentacije i kod procjena da će ženski/rodni studiji biti uvedeni na sveučilište, ali i kod suprotnih procjena da neće. Obje procjene u obzir uzimaju politički kontekst i (ne)zainteresiranost potencijalnih polaznika/ca. Spomenuti stavovi su utemeljeni u bazično optimističnom ili pesimističnom doživljaju Hrvatske i sadašnjeg političkog i svjetonazorskog momenta, koji utječe i na moguću zainteresiranost i prepoznavanje važnosti teme za buduću studij. Ovaj stav koji govori o percepciji ispitanika/ca o sadašnjoj sveučilišnoj situaciji i u Hrvatskoj općenito, ilustriraju njihove sljedeće tvrdnje:

Hrvatsko sveučilište je jedan uspavani div, kojeg je teško probuditi i pokrenuti.
(apsolvent)

Hrvatska je užasno konzervativna zemlja nesklona promjenama, modernizaciji i ravnopravnosti. Patrijarhalno smo društvo!
(studentica, 4. godina)

Otvorenost studenata

Otvorenost većine (oko dvije trećine) studenata/ca prema uvođenju ženskih/rodnih studija manifestira se na razini znatiželje za njihov sadržaj. Na razini prepoznavanja kvalitativnog doprinosa ženskih/rodnih studija, studiranju u Hrvatskoj, čak 88% od ukupne ispitivane populacije smatra da bi ženski/rodni studiji unaprijedili i sadržajno obogatili sveučilišni sustav u Hrvatskoj.

Pojašnjenja radi, razlozi mogućeg obogaćivanja sveučilišnog sustava uvođenjem ženskih/rodnih studija pronađeni su u novim spoznajama i sadržajima koje oni nude, u osvješćivanju i promicanju novih vrijednosti koje bi omogućile promjenu svjetonazora. Mogućnost odabira takvih studija pružila bi šansu onim studentima/cama koji/e se posebno zanimaju za tematiku žensko-rodno studiranja, da je upravo i izučavaju na sveučilištu. Otvorenost studenata/ce prema novoj i dosad nedovoljno prisutnoj rodnoj perspektivi na zagrebačkom sveučilištu možemo potkrijepiti sljedećim tipičnim odgovorima:

Ako postoji potreba za tim, uvođenje ženskih studija bi predstavljalo obogaćivanje. Rasprava je obogaćivanje.
(student, 3. godina)

Iz mog iskustva smatram da će [ženski studiji] donijeti nove teme koje sada nisu prisutne na sveučilištu.
(studentica, 4. godina)

Detaljnije ispitujući gore navedene stavove, zaključile smo da bi studenti/ce prihvatili i inovativne metode i znanstvene pristupe karakteristične za ženske/rodne studije. Naime, pošle smo od tvrdnje da ženske/rodne studije obilježavaju karakteristike kao što su: *interdisciplinarnost; poticanje na kreativnost i stvaranje osobnog kritičkog stava; povezivanje teorijskog znanja i iskustva; studij kako poticajni prostor društvene promjene; razmjena suvremenih znanstvenih postignuća, nepodržavanje rodni stereotipa u nastavnim sadržajima te neizjednačavanje akademskog znanja s muškim znanjem*. Studente i studentice smo upitalo da procijene koliko ove tvrdnje oslikavaju sadašnje studiranje na zagrebačkim fakultetima, ali i koliko bi oni/e željeli/e da navedeno bude zastupljeno u budućnosti. Uvidjele smo da bi oni/e htjeli/e da se upravo te karakteristike prošire na ci-

jeli sveučilišni sustav.

Dakle, ispitanici/ce procjenjuju kako sve navedene karakteristike ne obilježavaju studiranje u Hrvatskoj. To znači da ne primjećuju interdisciplinarnu narav studiranja, ali ni poticanje na kreativnost i stvaranje osobnoga kritičkog stava. Prema ispitanicima/cama, zagrebački društveno-humanistički fakulteti nisu poticajni prostori društvene promjene, kao što nisu ni prostori razmjene suvremenih znanstvenih postignuća. Procjenjuju kako je najmanje zastupljena karakteristika koja se odnosi na povezivanje teorijskog znanja i iskustva.

Donekle proturječni rezultati odnose se na procjenu studenata/ica o rodnim stereotipima u nastavnim sadržajima i izjednačavanju akademskog znanja s muškim znanjem. Naime, s jedne strane, oni smatraju da rodni stereotipi nisu zastupljeni u nastavnim sadržajima, dok s druge strane, rezultati cjelokupne ankete pokazuju da većina ispitanika/ca vidi ženske/rodne studije kao mjesto pomaka izvan uobičajenih nastavnih sadržaja i pristupa. Kad je riječ o tvrdnji o izjednačavanju akademskog znanja s muškim znanjem, stavovi ispitanika/ca su slični, s obzirom da ovo izjednačavanje ne procjenjuju negativnim. Iz feminističke teorije i analiza unutar ženskih/rodnih studija poznato je da upravo argumentacija protiv izjednačavanja muškog znanja s univerzalnim i razobličavanje rodni stereotipa, jest temeljno mjesto kritike dosadašnjih sustava znanja.

Stavovi koji se odnose na želju o budućoj zastupljenosti gore navedenih tvrdnji pokazuju da će na reformiranom zagrebačkom sveučilištu najpoželjnija karakteristika biti poticanje na kreativnost i stvaranje osobnoga kritičkog stava. Najmanje su poželjni tvrdnje o rodnim stereotipima u nastavnim sadržajima i izjednačavanju akademskog znanja s muškim znanjem. Dakle, studenti/ce smatraju da te tvrdnje ne karakteriziraju studiranje na zagrebačkim društveno-humanističkim fakultetima te da tako treba i ostati.

Zaključne napomene

Ispitanici/ce imaju različita mišljenja i ideje oko ulaska ženskih/rodnih studija na sveučilište. Prijedlozi sežu od organiziranja redovitih tribina na fakultetima, uvođenja izbornih ili obveznih kolegija, preko otvaranja novih katedri, odsjeka ili sveučilišnih centara, pa sve do ideje da treba mijenjati postojeću strukturu kroz edukaciju profesora/ica. Iako nisu posebno upoznati s tematikom ženskih/rodnih studija, smatraju da ih treba uvesti na sveučilište, prvenstveno zato što je problem ravnopravnosti prisutan i o njemu treba govoriti akademski. Znatiželja za sadržajem proširuje se i na želju da karakteristike koje specifično obilježavaju ženske/rodne studije budu zastupljene u cijelom sveučilišnom sustavu. Obrazloženje stajališta o neuvođenju studija na sveučilište, temelji se na procjeni hrvatskog sveučilišnog te političkog i svjetonazorskog konteksta. Iz svoje otvorenosti, taj kontekst ispitanici/ce procjenjuju tradicionalnim te smatraju da ženski/rodni studiji neće biti uvedeni na sveučilište u skoroj budućnosti.

Ohrabruje interes i znatiželja studenata i studentica za ženske/rodne studije. Ova anketa, kao i cjelokupno akcijsko istraživanje, pomogli su nam otkriti djelić naše sveučilišne zbilje. U kontekstu studije i cjelokupnog projekta *Ženski/rodni studiji – integracija u hrvatski sveučilišni sustav*, ali i željene buduće reforme sveučilišta u Hrvatskoj, zaključujemo da ovi studiji mogu ponuditi čitav splet novih sadržaja i metoda p(r)oučavanja, pa se stoga nadamo kako će uskoro i biti u poziciji da pridonese kvaliteti akademskoga sustava. ▣

* Dijelovi studije *Ženski/rodni studiji – integracija u hrvatski sveučilišni sustav*, Centar za ženske studije, travnja 2002.

Iskušavanje sveučilišnog mainstreama

Osnovni problem integracije ženskih/rodnih studija na sveučilište, kako ga postavlja feminizam, leži u specifičnosti ženskih studija koje, osim posredovanja specifičnih znanja o spolu/rodu, ženskosti, seksualnosti, identitetima i odnosima moći, uključuju i kritiku znanosti te podrazumijevaju vezu istraživanja i subjektivnog udjela u spoznaji

Uz okrugli stol *Ženski studiji na sveučilištu – spoznajne i metodologijske perspektive*

Danijela Merunka

Temeljita reforma hrvatskog visokoškolskog obrazovanja, europski standardi visokog obrazovanja za ljudska prava i rodnu/spolnu ravnopravnost kao i višegodišnje postojanje interdisciplinarnog studija o ženskoj tematici izvan akademskog sustava u Hrvatskoj, mjesta su koja otvaraju pitanje o načinu predstojeće integracije ženskih/rodnih studija u hrvatski sveučilišni sustav.

Okruglim stolom *Ženski studiji na sveučilištu – spoznajne i metodologijske perspektive*, održanom 20. travnja 2002. u Europskom domu, Centar za ženske studije u Zagrebu nastojao je u sveučilišnoj javnosti potaknuti raspravu o epistemologijskim i metodologijskim pretpostavkama za uvođenje ženskih/rodnih studija na sveučilište. Okupljeni predstavnici i predstavnice akademske i ženske javnosti iz susjednih država i Hrvatske izlaganjima i raspravom dotakli su prijepore koji institucionalizaciju ženskih/rodnih/feminističkih studija prate posljednjih trideset godina otkad su postajali akademskom disciplinom na svim prestižnim sveučilištima u svijetu.

Osnovni problem integracije ženskih/rodnih studija na sveučilište, kako ga postavlja feminizam, leži u specifičnosti ženskih studija koje, osim posredovanja specifičnih znanja o spolu/rodu, ženskosti, seksualnosti, identitetima i odnosima moći, uključuju i kritiku znanosti te podrazumijevaju vezu istraživanja i subjektivnog udjela u spoznaji. Tako se ženski dozezi u spoznaji manifestiraju i kao novo znanje i kao specifična ženska perspektiva u spoznaji i kao intervencija u dosegnuta znanja što otvara mogućnosti uključivanja u sveučilišni sustav na različitim razinama. Pluralističnost i interdisciplinarnost ženskih studija izazov su tradicionalnim akademskim disciplinama, dok njihova političnost afirmira opozicijski, antisveučilišni tip znanja i obrazovanja u kojem žene kontroliraju vlastito znanje i obrazuju za promjene – može se uz osnovne uvide u povijesne, pravne i epistemologijske razloge integriranja ženskih/rodnih studija, pregled nosivih modela u zapadnoeuropskom krugu i tranzicijskim državama, kao i mogućim rješenjima integracije ženskih/rodnih studija u naš sveučilišni sustav, pročitati u Studiji o integraciji ženskih/rodnih studija u hrvatski sveučilišni sustav koju je Centar za ženske studije predstavio tom prilikom.

Tijek okruglog stola: izvanhrvatska iskustva

Sam okrugli stol započeo je izlaganjima Daše Duhaček i Svenke Savić koje su predstavile postojeće modele ženskih studija u Srbiji odnosno Vojvodini, s kojima zagrebački centar dijeli zajedničke razloge

nastanka, kada se, krajem sedamdesetih godina, željelo s jedne strane teorijski utemeljiti feministički aktivizam, a s druge afirmirati teorije feminizama unutar postmoderne paradigme. Dok je beogradski centar u proteklih deset godina rada izrastao u nezavisnu instituciju s dvosemestralnim obrazovnim programom, ženske studije u Vojvodini odlikuje multietničnost te veza strateškog, akcijskog istraživanja i obrazovanja. Naglašeno je da zagrebački Centar za ženske studije razlikuje specifična veza teorije, umjetnosti i aktivizma.

Na poštivanje vlastita sjećanja i povijesti pozvala se Aida Bagić u tematskoj cjelini *Moć imenovanja* zagovarajući naziv *ženski studiji* naspram rodnih ili feminističkih, jer bi to bio autentičan čin samomenovanja unutar feminističkog pokreta. Podsjećajući da ime određuje pristup problemu, Aida Bagić je upozorila na opasnost da bi upotreba kategorije roda mogla postati instrument za održanje postojećih odnosa moći.

Žarko Trajanoski iz Centra za rodne studije u Skopju zagovarao je promociju kategorije roda u interdisciplinarnom akademskom kontekstu, dok bi oznaka ženski studiji bila prikladna kad je u pitanju aktivizam. Iako je izlaganje započeo pozivanjem na Sloterdijkovu misao da je imenovanje temelj svake političke ontologije, Trajanoski je podsjetio na konzervativnost sveučilišta i stigmama feminizma.

Unutar rasprave o imenovanju Maja Uzelac založila se za upotrebu one terminologije koja će u nazivu sadržavati i ženski i rodni (ženski/rodni studiji), gdje je termin "ženski" *differentia specifica*, dok je Biljana Kašić u raspravi upozorila na povijesnu smjenu termina feministički-ženski-rodni vezanu uz prodiranje ženskih tema u sveučilišne sustave.

Proizvodnja znanja

Tematska cjelina *Epistemologijska proturječja i iskoraci* potakla je raspravu o integraciji ili autonomiji ženskih/rodnih studija unutar sveučilišta. Pitanje je kako integrirati nove sadržaje unutar disciplina, ali i zadržati kontrolu u kreiranju programa i proizvodnji znanja i značenja. Snježana Prijčić-Samaržija izložila je kako se feministička perspektiva afirmira unutar suvremenih spoznajnih rasprava. Ne samo da je feministička kritika pridonijela socijalizaciji epistemologije unutar pravca socijalnog konstruktivizma, već su najvažniji nosioci najnovijeg trenda epistemologije svjedočanstva upravo teoretičarke – izložila je Samaržija.

Nadežda Čačinović sažela je raspravu na pitanje želi li se potaknuti sveučilište na unošenje novih sadržaja koji su ionako nužni za funkcioniranje pojedine discipline ili ženske/rodne studije trebaju tražiti posebno polje spoznaje pledirajući pritom za uvažavanje zajedničkih standarda

RAVNOPRAVNOST ZNANJA

sveučilište sada više ne može spriječiti izradu diplomskog ili magistarskog rada sa ženskom tematikom. Upravo zbog multidisciplinarnosti ženskih studija, koja iako otežava stvaranje kurikuluma kako je

U raspravi se, između ostalog, moglo čuti kako primjerice zagrebačko sveučilište sada više ne može spriječiti izradu diplomskog ili magistarskog rada sa ženskom tematikom

upozorila Bahovec, ženski se studiji mogu ponuditi sveučilištu kao mjesto proboja drukčijeg znanja, iskorak iz lojalnosti disciplini k novim, otvorenim i kritičkim modelima znanosti – kako je predložila Svenka Savić.

Oснаživanje eksperimentiranja

O prijeporu akademizma i aktivizma, odnosno političnosti spoznaje bilo je riječi u tematskom dijelu *Ženski/rodni studiji – nove spoznaje i metodologije*. Vesna Teršelić govorila je o ženskim studijama kao potencijalu osvještavanja i osnaživanja žena, njihovog postavljanja u poziciju subjekta s priznanjem vlastita iskustva koji otvara mogućnost iskoraka iz pozicije žrtve te stvara potencijal za civilne inicijative.

Lada Čale Feldman, posluživši se tekstom *Tri gvineje* Virginije Woolf kao metaforom, pokušala je opisati ženske studije kao mlade, siromašne, eksperimentalne i avanturističke, "onkraj natjecateljstva, bogatstva, povlastica i statusa".

Anči Leburici govorila je o važnosti kvalitativne (feminističke) metodologije u društvenim istraživanjima, čime se naglasila i uloga ženskih studija kao opozicijskog modela znanja koje uvijek propitujući prelazi ne samo granice disciplina već postavlja i pitanje o politici znanosti i znanja.

Ili, kako je na kraju okruglog stola sabrala Biljana Kašić, pitanje je kako omogućiti hod onome što je veza spoznaje i samospoznaje, pretočiti ga u kurikulum i pritom otvoriti granice znanosti. Novi bi put ulaska ženskih/rodnih studija na sveučilište, upozorila je Kašić, mogao biti zajedno s novim suvremenim teorijama i studijama poput kulturalnih, postkolonijalnih, multietičnih te studijama najpotlačenijih.

Znanje je moć

Ja ipak molim za ono što je posve ludo i nemoguće: da se Centru udijele te tri gvineje bez ikakvih uvjeta i zahtjeva uzvratnih postupaka

Lada Čale Feldman

Znanje je moć, rekao je Francis Bacon, čak i ono koje zna da ništa ne zna, davno je dodao Sokrat, još mnogo prije negoli je suvremena teorija književnosti, kazališta i kulture, područja kojima se bavim, obznanila spregu epistemoloških uvida i ideoloških ekrana na koje se oni neizbježno projiciraju, čak i onda kad se, poput epistemologije književnosti i kazališta, tih metakulturnih umišljaja, teže probiti onkraj, s druge strane Alisina zrcala. Mojem mladenačkom pouzdanju u to da je znanje moć, toliko velika da u krajnjem ishodu svojih težnji može priznati svoje ne-znanje, pridružila se kasnije danas gotovo već otrcana feministička deviza, koja, usuprot imperativu *obliti privatorum publica curate*, opominje da je sve osobno ujedno i političko, čak i onda kad se, poput institucija književnosti, kazališta i kulture, a onda i znanja koje ih prati, od političke kontaminacije ustrajno nastoji deratizirati.

Sveučilište Virginie Woolf

Prenesene u ugođaj bilo koje, osobito bilo koje visokoškolske, a, dakako, posebice bilo koje ženskostudijske predavaonice, ove dvije ideje vodilje – o znanju kao moći i osobnome kao političkome – gube sjaj visokih načela ili pak zvuk paradoksalne provokacije i iziskuju svoje djelotvorno ozbiljenje. Dapače, kao da upravo u

predavaonici nailaze na uzvratni povik, *hic Rhodus, hic salta*, ovdje, gdje se riječi znanja ne mogu skriti iza tvrdih i kožnih knjižnih korica, a apeli izgubiti u graji mase oko kakve političke govornice, ovdje gdje, to ćemo se valjda svi složiti, valja da stasaju ljudi koji će neovisno misliti i steći volju da nešto stvore. Obraćati se njima značilo bi dakle u duhu spomenutih ideja ponajprije raditi na stalnom vlastitom razvlašćivanju i preraspodjeli znanjaka-moći u tuđe ruke. Da, u ruke, i glave i glasove – u tijela, dakle, kao sjedišta virtualnih osobnosti, onih političkih, što bi mogle, po izlasku iz predavaonice, samostalno raspolagati znanjem kao moći.

Ali kakve, reći ćete ipak, kultura, a još više književnost i kazalište kao predmeti spoznajne i učilišne djelatnosti imaju s time veze? I zašto bi ženski studiji, poglavito ženski studiji kulture, književnosti i kazališta sebi prisvojili neko izdvojeno pravo na osjetljivost u pitanjima znanja i moći, osobnog i političkog? Teško da ću u kratkom vremenu koje vam ovdje uzurpiram moći na ta pitanja iscrpno odgovoriti. Svakako, ne iscrpnije no što je to tridesetih godina uspjela Virginija Woolf u svojem eseju *Tri gvineje*, koji ću sada prizvati u pomoć. Mnogo mi je žedi za znanjem trebalo da ga uopće uspijem prizvati u pomoć, jer šesti tom hrvatskog izdanja Povijesti svjetske književnosti, posvećen djelima engleskog jezičnog izraza, u kojem je Virginiji Woolf priznat status jednog od briljantnih duhova svoje epohe, esej *Tri gvineje* uopće ne spominje, te on ni do danas nije preveden na hrvatski jezik. Možda zato što se u vrijeme kad je taj tom nastajao esej nije doimao dovoljno književnim, možda jer je bio previše političan, a možda i zato jer je upravo u književnosti i nerazriješenim priporima o udjelu muškaraca i žena u zna-

nju kao moći tražio odgovore na tako krupna politička pitanja kao što je pitanje koje figurira kao njegov retorički povod, kako spriječiti rat. Od triju poglavlja toga eseja već se u prvome spominje upravo sveučilište i razmišlja ima li u njemu mjesta ne samo za ženske spoznajne, nego i izričito institucionalne modele stjecanja znanja koje je moć, možda i preuzetna moć da se spriječi rat. I kakvo bi, dakle, to žensko učilište, izgrađeno na sasvim novim temeljima, prema Woolf moralo biti? Mlado, siromašno, eksperimentalno i avanturističko, bez prašine neupitne tradicije, okićeno stalno novim slikama i novim knjigama koje bi se mogle slobodno hvatati u ruke, gnjezditi u glave i buditi glasove. Moralo bi to biti učilište u kojem se neće učiti umijeću dominacije, vladanja, ubijanja i stjecanja, nego medicini, matematici, glazbi, slikarstvu i književnosti, te povrh svega, ljudskom ophođenju, umijeću razumijevanja tuđih života i misli, sa svrhom ne razdvajanja i specijalizacije, nego kombinacije. To bi učilište moralo istraživati kako da um i tijelo suraduju; moralo bi biti onkraj natjecateljstva, bogatstva, povlastica i statusa, kako bi privuklo samo one koji su željni znanja, znanja kojemu je najveća moć neprekidno obnavljana spoznaja o tome da treba dalje učiti, te u kojem bi predavali oni koje bi gonila ista želja za znanjem i vlastitim svakodnevnim samo-razvlašćivanjem. Ali i Woolf je tužno morala zastati u snu, pitajući se, ta tko bi htio učilište u kojem se ne stječu ugled i rang, koje ne daje neposredno vidljivih praktičnih rezultata i ne jamči koliko toliko dobru zaradu? I ne bi li se zapravo, pristanemo li na takvo učilište, i sama moć znanja ubrzo istopila u oskudici i ovisnosti o velikodušnosti hirovitih donatora?

Realizacija utopije

Centar za ženske studije u Zagrebu, u kojemu se grupica žena trsi, između ostalog, skratiti studenticama tegobni put do zanemarenog eseja jednog inače nepobitno briljantnog britanskog ženskog duha,

RAVNOPRAVNOST ZNANJA

po momemu je sudu pokušao sve što je mogao da dosegne njegovu učilišnu utopiju. Medicina, ekonomija i književnost stale su bok uz bok da povežu duh i tijelo, a ekspertice mirovnih studija pridružile su im nauk o umijeću ljudskog ophođenja, razgovora i razumijevanja. Doista, zidovi predavaonice sa svakom se novom generacijom ukrašuju novim tragovima studentskog likovnog, fotografskog i jezičnog stvaralaštva, a i knjige, i hrvatske i engleske i ine, koliko već donacije dopuštaju, su ne samo na dohvat ruke, nego i, doslovce, na dohvat čitava tijela, jer se znanje, pa i ono o kulturi, književnosti i kazalištu, trsi usvojiti i plesom i glazbom i glumom, ukoliko, napeto virtualnom osobnošću, onom neizbježno političkom, svake pojedine studentice. Ali, baš kao i imaginarne utemeljiteljice ženskog koledža iz eseja Virginije Woolf, tako se i Centar, nakon lijepih sedam-osam godina eksperimenata i avanture, našao pred istom dilemom, razbijajući glavu kako pomiriti

Ženska perspektiva

Namjera je ovog rada ukazati na ključna mjesta pojavljivanja ženske perspektive unutar širih tendencija suvremene epistemologije

Snježana Prijić-Samaržija

Socijalni konstruktivizam i feministička epistemologija

Feministička epistemologija nastaje i razvija se pod okriljem socijalnoga konstruktivizma, što prije svega znači da uključuje utjecaj *post-modernističkih* ili *anti-esencijalističkih* kritika tradicionalnih epistemoloških projekata. Feministička epistemologija, kako prvog vala šezdesetih godina, tako i drugog vala osamdesetih, kao ključnu postavku sadrži tezu da epistemologija neutralnoga, nezainteresiranog promatrača svijeta treba biti zamijenjena epistemologijom senzibilnom na sve specifičnosti socijalnoga konteksta. Prema zagovornicama feminističke epistemologije, potrebno je postaviti pitanje o čijem znanju govorimo, istraživati kako ljudi znaju to što znaju te odbaciti apsolutistički ideal čistog istraživanja ili znanstvene objektivnosti. U tom zahtjevu one se malo ili uopće ne razlikuju od, primjerice, klasičnih *post-modernističkih* određenja znanosti kao samo visoko-elaboriranog skupa socijalnih konvencija (M. Foucault) ili kasno-wittgensteinovskih određenja znanosti kao jednog od mogu-

ćih načina ili oblika življenja. U cijelosti dijele mišljenje S. Shapina, S. Schafera i B. Latoura koji znanost vide kao samo jednu od domena primjene političko-militarističkog društvenih praksi i procedura kojim se teorijske «pobjede» objašnjavaju isključivo uspješnim sustavom lobiranja, odnosa snaga moći i sl. Feministička epistemologija, posebice ona ortodoksnog ranog vala, ali i novija *teorija feminističkog stajališta*, poput «strogog programa» Edimburške škole (D. Bloor, B. Barnes, S. Shapin) epistemologiju vide kao izvjesnu sociologiju znanja čiji je temeljni zadatak objasniti kako složeni socijalni kontekst proizvodi različite oblike znanja. Ono specifično što donosi feministička epistemologija unutar socijalnog konstruktivizma jest naglašavanje kako se iza kvazi-neutralnosti velikih tradicionalnih epistemoloških projekata zapravo krije muškarac – bijelac srednje klase unutar zapadne civilizacije (N. Hartsock). Drugim riječima, prema njima cilj nove epistemologije nije samo utvrditi ovisnost spoznaje o socijalnom kontekstu već i očistiti je od androcentričnih predrasuda i ustanoviti metode koje ne smiju biti ignorantske prema rodnim specifičnostima.

Posebno zanimljiv pravac unutar feminističke epistemologije predstavlja *feministički empirizam*. Za razliku od osnovnog smjera socijalnoga konstruktivizma, zagovornice feminističkog empirizma argumentiraju za feminističku epistemologiju oslanjajući se pritom na strategije i teorije nastale unutar individualne epistemologije. Riječ je o nastojanju da se obrani tradicionalni empiristički pristup prema kojem svo znanje u osnovi počiva na opažanju ili osjetilnim datama u kombi-

opažanja već da je svako perceptivno vjerovanje koje se nalazi u temeljima spoznajne građevine uvijek konstruirano unutar neke već prihvaćene teorije ili usvojenih pozadinskih vjerovanja koja su nužno socijalno obojena (H. Longino). Druge, poput L. H. Nelson, zagovarati će Quineovski empirizam koji uključuje stav teorijske neodređenosti, prema kojem osjetilni podaci ne impliciraju jednoznačno neku teoriju već ostavljaju prostora za različite teorijske koncepcije na koje onda utječu i ne-teorijski činitelji. J. Duran će, slično, braniti postquineovski projekt naturalizirane epistemologije prema kojem se epistemološka objašnjenja ne smiju izvoditi iz apstraktnih načela već, naprotiv, trebaju biti svedena ili utemeljena na stvarnim znanstvenim opisima kako pojedinci u društvu spoznaju.

Socijalna epistemologija i ženska perspektiva

Za razliku od socijalnog konstruktivizma, kako smo već i napomenuli, ovaj drugi teorijski okvir socijalizirane epistemologije – socijalna epistemologija, svoje mjesto vidi uz postojeću individualnu epistemologiju. Ono što zahtijeva je uvažavanje činjenice da smo mnoga vjerovanja dobili od drugih, da svoja vjerovanja opravdavamo pozivanjem na druge te da su drugi ljudi naša životna okolina kojoj se već tisućama godina prilagođavamo i koja nužno, poput prirodne okoline, utječe na «dizajn» našeg spoznajnog aparata. Jedna od ključnih tema koja je otvorena unutar socijalne epistemologije jest *svjedočanstvo* ili tzv. *epistemologija svjedočanstva*. Drugi ljudi postaju legitimni i priznatim izvorom vjerovanja na način na koji su to, primjerice, percepcija ili zaključivanje. Neosporiva je činjenica da je većina naših vjerovanja dobivena od drugih ljudi, bilo putem knjiga, medija, usmenim prenošenjem, bilo na neki drugi način. U

Različite socijalne uloge i socijalni položaj žena i muškaraca utječu na relacije povjerenja, tj. na odluku kome vjerovati i tko njima vjeruje, te da je povjerenje nešto što treba kultivirati u smjeru ukidanja rodno utemeljenih predrasuda

naciji s feminističkim credom da je svo znanje socijalno određeno (S. Harding). U tom cilju, primjerice, neke će filozofkinje pokušati braniti stav teorijske i socijalne kontaminiranosti opažanja te na crti argumentacije T. Kuhna ili N. Goodmena tvrde da nema objektivnog i neutralnog

Feminizam kao epistemologijski projekt

Kako se suočiti s temeljnim misaonim prijedorom unutar kojeg su žene istodobno odsutne i suviše prisutne, goli negativ bez ikakve vlastite forme i čisti monstrum kao prototip ekscesa *par excellence*, premalo i suviše, jednom riječju, ne (samo) drugi spol, već (i) privilegirana figura drugoga

Eva Bahovec

Poznat je stav da postoji puno feminizama – puno vrsta, različitih pristupa, teorijskih smjerova, pravaca ili škola. Stoga umjesto samo jednog, monolitnog, na prvi pogled neproturječnog i neproblematičnog, moguće je govoriti o pluralističkom mnoštvu feminizama u *otvorenom društvu* današnjice: od radikalnog do socijalističkog, od francuskog do američkog, od poststrukturalizma do kiborg-feminizma, od akademskog do aktivističkog feminizma, i, naposljetku, od ženskih studija do feminističke teorije. Ovoj ideji, ideji o ovakvu *pluralizmu* feminizma koja se može nazvati u beskonačnost, željela bih suprotstaviti ideju o feminizmu kao – u prvom redu i prije svega – epistemologijskom projektu.

Što jest feminizam kao epistemologijski projekt?

Moguće ga je i potrebno najprije definirati polemički, *per negationem*, na osnovi kritike feminističkog mainstreama. Najviše u uporabi i uopće najrasprostranjenija je definicija feminizma kao političkog projekta: tj. projekta, vezanog uz borbu za ukidanje podređenosti i nejednakosti žena, za nediskriminiranost, za ženska ljudska prava na svim područjima društvenog života (obrazovanju, zaposlenju, politici, znanosti i umjetnosti itd.). U tom kontekstu feministička teorija znači teoretiziranje feminizma kao društvenog projekta.

Nasuprot njoj, feminizam kao epistemologijski projekt jest na prvi pogled sukob za značenje za koncepte, za misaonu tradiciju. To jest opozicijsko, potencijalno (subverzivno) znanje koje se suprotstavlja vladajućim idejama, preispituje literarni, filozofijski, povijesni kanon, preoblikuje *zvanično znanje* i, jednom riječju, dovodi u pitanje sve što se predaje na fakultetima. U tom se smislu, na primjer, u aktualnom međunarodnom istraživanju Employment and Women's Studies in Europe, koji se izvodi u devet evropskih zemalja (u Finskoj, Francuskoj, Italiji, Mađarskoj, Nizozemskoj, Njemačkoj, Sloveniji, Španjolskoj i Velikoj Britaniji), ženski studiji istražuju kao model, *case study*, za uvođenje radikalnih promjena u sveučilišne kurikulume.

Pritom je od osobite važnosti upravo to da je ovakav proces epistemologizacije – pozicija autorefleksivnosti; drugim riječima, *primjena* osnovnih feminističkih principa na sam feminizam, a da, uz ovo, imamo na umu osnovni zahtjev za epistemologizacijom historije i historicizacijom epistemologije (...). Interdisciplinarni program Ženske studije in feministična teorija na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, uveden u 1997. godini, mogli bismo navesti kao primjer pokušaja u pravcu ovakvog epistemologijsko zasnovanog feminizma (a isto tako i uređivačku politiku našeg časopisa za ženske studije i feminističku teoriju *Delta*, a čini mi se, da ne bih pogriješila, ako bih stavila u ovakav kontekst i časopis *Treća* (op. p. časopis Centra za ženske studije iz Zagreba).

Odsutne žene

Nulti – dapače neizgovoriv, i zato potencijalno zavodljiv – stupanj feminizma kao takva privilegiranog polja opozicijskog znanja jest rasprava o *odsutnim ženama*: to jest konstatacija da su žene u povijesti zapadne civilizacije skrivene, *hidden from history*. Ovo je na prvi pogled jednostavan projekt, pun feminističkog oduševljenja i oduševljenja *novim otvorenim* (novih ženskih imena), ali zacijelo trebamo biti vrlo pažljivi: riječ je, upravo, o odsutnosti, koju treba vrednovati na istoj razini kao prisutnost, koja ima ekvivalentno značenje kao i prisutnost – otprilike kao u poznatom vicu o čovjeku, koji navečer uzme u spavaću sobu jednu punu i jednu praznu čašu vode (jer *ne zna dal' će bit žedan il' neće*). (...).

Ovdje je riječ o teorijskom, konceptualnom ekvivalentu problema, koji je na svoj specifični način istaknula već Virginia Woolf, kad je govorila o imaginarnoj, fantazijskoj Shakespeareovskoj sestri Judith kao, u najboljem smislu, odsutnom pretku ženskog spola. Umjesto prethodnika, ili točnije i u epistemologijskom kontekstu, umjesto *virusa prethodnika*, imamo dakle prazninu, odsutnost, ništavnost (...) i njezin stav: *She will be born*. Riječ je, ukratko, o *interpelaciji* s tišinom, odsutnošću, prazninom, koja nas nagovara, u kojoj se prepoznajemo, koja nas, u parafrazi Althusserova iskaza, preoblikuje iz osobe ženskog spola u subjekte – koja nas nagovara kao žene, u našem kolektivnom projektu *za žene* (ali u projektu prepoznavanja u *méconnaissance*, koji dakle, s druge strane, nije imun za opasnost govora u imenu /drugih/ žena, *umjesto žena, za dobro /svih/ žena*, itd.)

Drugim riječima, riječ je o stvaranju nove, *matrilinearne* tradicije, ali tradicije, koja je usmjerena upravo na nemogućnost prisutnosti žena i ženskoga u zapadnoj misaonoj tradiciji (u kojoj, dakle, nemamo pretke), nužnu odsutnost, *outsiderstvo*, poziciju izvanjskosti s obzirom na uvjete patrijarhata. A to znači, u prvom redu, radikalnu dekonstrukciju cjelovite misaone tradicije *iznutra*, od filozofije do literarne teorije, od historije do svih takozvanih »posties«, od metafizike do krajnih epistemologijskih posljedica prirodnih znanosti.

Sukob sa zdravim razumom i idejom kontinuiteta

Teoretiziranje ove misaone nemoći (...) prvo je značenje riječi *epistemologijski* u kontekstu feminizma. U ovoj kratkoj raspravi željela bih samo još istaknuti osnovnu dualnost: na jednoj strani zahtjev za otkrivanjem, pokazivanjem, činjenjem vidljivijim, a istodobno, na drugoj strani vizualnog spektra, zahtjev za prekrivanjem svega što je bilo suviše izloženo pogledu, što je bilo *objekt (muškog) pogleda*, i potom objekt ili učinak vlasti. (...)

Početak feminizma kao epistemologijskog projekta jest dakle nešto novo – novum, koji prekida kako s jednodijelom mizoginije, tako i s jednodijelom njezine zrcalne suprotnosti (ili mržnje prema muškarcima ili glorifikaciji žena, ili pak jednog i drugog zajedno). U tom kontekstu mogli bismo kazati da je posrijedi početak nove misaone tradicije, koju je u razdoblju prosvjetiteljstva (koje je, usput, dugo važio za početak feminizma) nastavila Mary Wollstonecraft, a koja se u proteklom stoljeću veže prije svega uz ime Simone de Beauvoir. Sve ove velike *zagovornice žena*, nisu naše prethodnice u smislu Canguilhemovih *précurseurs*. Mogli bismo čak reći da ono što intelektualke ženskog spola ujedinjuje, nije feminizam kao ovakav ili drukčiji pozitivan projekt, već istrajavanje u napetosti, u dvosmislu, u ambivalentnosti: za žene, ali ne za takve kakve onu jesu nastale – i kakve mogu nastati – u uvjetima patrijar-

hata. *Drugi spol* Simone de Beauvoir upravo predstavlja posljednji čin u ovakvu lancu: njegovu kulminaciju i krajnu točku, koja iznosi na vidjelo, promišlja, *podize na razinu pojma* ambivalentnost kao unutarnju *istin*u feminističkog projekta.

Epistemologijski u tom kontekstu znači prije svega sukob s kategorijom samorazumljivosti, s kategorijom *common sense*, sa svim, što se iskazuje kao dano, naravno, nepromjenjivo – a u stvari to nije (samo se, u ideologijama i mitologijama, pokazuje kao takvo). Ali treba dodati, da se ovdje radi, upravo, o dvostrukom sukobu: na epistemologijskoj razini o sukobu s kategorijom zdravog razuma, a na povijesnoj razini s idejom o kontinuitetu, razvoju, progresu, itd.

Ovo, ovakav dvostruki sukob s *common sense*, u kome je ženski spol u epistemologijskom smislu (bilo kao priroda, karakter, stereotip, esencija, itd.) »višak«, jest, dakle, **drugo značenje riječi »epistemologijski« u kontekstu feminizma**. Dosad smo bili usmjereni, dakle, prvo, na problem epistemologizacije *odsutnosti*, i drugo, na problem specifičnosti feminističkog sukoba s *common sense* o ženama i ženskosti te njihovoj *naravi, posebnosti, esenciji* itd. (...)

Spol s velikim »S«

Pridodala bih k tomu još jednu, treću i posljednju definiciju feminizma kao epistemologijskog projekta. Pritom možemo polaziti od nekog na prvi pogled paradoksalnog stanja. Naime, osnovna figura žene, s kojom se moramo uvijek iznova boriti, jest ideja o ženi kao *drugom spolu*, ženi kao *ne-muškom* bilo kao posve negativna slika ili preslika muškog, koji mu *vraća njegovu vlastitu sliku*, bilo kao njegova izopačena slika. Na jednoj strani imamo dakle problem odsutnih žena, tako odsutnih u povijesti, realnosti, svakodnevnog zbilji, kao i odsutnih na razini koncepta. (...)

A na drugoj strani imamo pretjeranu obilježnost, opterećenost žene i ženskosti, kao nečeg, što jest ili čega ima suviše, kao neki konstitutivni višak označenog spola, Spola s velikim »S« – jednog od dva dijela upravo onog pola koji je više *spol nego drugi* (odnosno *prvi spol*). O ženama se uvijek, od starogrčke filozofije sve do suvremene teorijske psihoanalize, raspravljalo kao o vrstama, plemenima, rodovima žena (od Hezioda i Semonidesa do Lacana i njegova interpreta Jacques-Alain Millera), dakle o nečem specifičnom, dodatnom, markiranom, patološkom, i zaključno, nečem pretjerano negativnom u smislu čistog izvora zla. (...)

Treće i posljednje značenje riječi *epistemologijski* u kontekstu feminizma (koji u isto vrijeme povezuje prva dva) bilo bi: kako se suočiti s temeljnim misaonim prijedorom unutar kojeg su žene istodobno odsutne i suviše prisutne, goli negativ bez ikakve vlastite forme i čisti monstrum kao prototip ekscesa *par excellence*, premalo i suviše, jednom riječju, ne (samo) drugi spol, već (i) privilegirana figura drugoga. Koncept ženskoga, dakle, unosi u misaonu tradiciju jedan poseban koncept razlike, razlike koje ne možemo ni ne smijemo reducirati na bilo kakvu drugu (političku, u smislu ne-epistemologijsku) razliku.

Zato mislim da je, na mjestu i umjesto zaključka, sasvim legitimno pledirati (slijedom, a istodobno usprkos Mary Wollstonecraft, *ni za sebe, ni za svoj spol*, već) za ovakvo – rekla bih, feminističko – razumijevanje prosvjetiteljskog *Sapere aude!* Za feminizam kao epistemologijski projekt, dakle, u najboljem smislu te riječi! ▣

Prevela i priredila za objavu:
Biljana Kašić

kvalitete mladosti i siromaštva sa zahtjevima gola opstanka. I eto, pozvao je na razgovor Sveučilište, da zajedno sagledaju ima li u tome Sveučilištu i bez intervencije Centra i sada već možda kakva niša za samo jedan maleni segment tog sve-mnoštva, za žensko znanje-koje-je-moć? Je li, primjerice, kada su u pitanju kultura, književnost i kazalište, već itekako ponarasila međunarodna biblioteka rodni studija i feminističke teorije našla adekvatan put do hrvatskih studentica i studenata, put bez trnja i bodlji, i to ne sumnje i kritičnosti, nego ironije i paternalističkog smiješka? Može li se Centar, ako iskren odgovor na ova pitanja sadrži negaciju, kolebljivost ili manjkavost, izložiti opasnosti da se pridruži, kako bi Virginia Woolf rekla, sveučilišnoj procesiji a da nije sasvim siguran kamo ona vodi i koje će račune pritom sam morati položiti? Recimo, onaj o spolnom separatizmu, koji nikoga previše ne muči kada je u pitanju nogomet? Ili možda, još gore, ono dragocjeno sustanstvo likovnih, plesnih, ekologijskih i politoloških kolegija? Ili pak, najgore, svoj nekompetitivni duh i među predavačicama i među studenticama, tako što će predavati smjeti samo one s doktorskim titulama i habilitacijskim potvrđama? Zbog straha od svega toga, svjesna da Centar nipošto nije jedina pravna osoba koja bi si mogla prigrabiti političko pravo da regulira i nadzire sve oblike ženskog, rodnog ili pak feminističkog znanja, te da će oni sigurno, makar im bilo teško i makar im trebalo dugo, ipak naći neko sveučilišno okrilje, ja ipak molim za ono što je možda posve ludu i nemoguće: da mu se udijele te tri gvineje takvom kakav je sada, bez ikakvih uvjeta i zahtjeva uzvratnih ustupaka. U suprotnom, teško da će se ijedna od preko petstotina žena koje su dosad bile i nastavile biti uključene u rad Centra ikada osjećati odgovornom i za koje krupno političko pitanje, ponajmanje pak ono koje bi se ticalo mira, rada, stvaralaštva i, dakako, znanja koje je moć. ▣

nastojanju da se objasni fenomen stjecanja znanja putem svjedočanstva drugih ljudi iskrsnula je velika epistemološka tema – pitanje *povjerenja*. Postavljeno je ključno pitanje kada i kome vjerujemo te kada i kome treba vjerovati da bi naša vjerovanja bila opravdana. Ova živa diskusija koja u posljednjih petnaestak godina sve više povezuje domene epistemologije i morala iznjedrila je i tzv. ženski glas. Unutar diskusije o problemu povjerenja, kao rijetko gdje u suvremenoj epistemologiji ne računajući samu feminističku epistemologiju, došlo je do velike koncentracije filozofkinja koje o tome pišu. Sve će one, neovisno o različitim stajalištima u pogledu povjerenja, naglašavati kako fenomen povjerenja jasno ukazuje na postojanje rodni specifičnosti. K. Jones, primjerice, smatra da je povjerenje, stav o tome kome i kada vjerovati naprosto *afektivni stav* (pesimistični ili optimistični) prema svijetu kojeg usvajamo tijekom života. J. Baker će, s druge strane, isticati da je povjerenje stvar volje ili *prema-cilju-usmjerene racionalnosti*, a ne »uobičajene« *prema-istini-usmjerene racionalnosti* koja se temelji na dokazima. A. Baier, pak, pretpostavlja *evdencijalistički* stav prema kojem povjerenje predstavlja donošenje odluke ili preuzimanje rizika koji moraju počivati na dokazima o vjerodostojnosti informatora. Unatoč razlikama u pitanju zasniva li se povjerenje na dokazima o informatorovoj vjerodostojnosti, na voljnom ili pak emocionalnom stavu, vlada nepodijeljeno uvjerenje među autoricama da objašnjenje vjerovanja ili znanja stečenog putem svjedočanstva uključuje potrebu rodne diferencijacije. Preciznije, sve se slažu da različite socijalne uloge i socijalni položaj žena i muškaraca utječu na relacije povjerenja, tj. na odluku kome vjerovati i tko njima vjeruje, te da je povjerenje nešto što treba kultivirati u smjeru ukidanja rodno utemeljenih predrasuda. ▣

Feministička metodologija

O alternativnoj metodološkoj paradigmi u ženskim/rodnim istraživanjima

Anči Leburic

Alternativna metodološka paradigma koju sugeriram, a čija bi uloga bila od odlučujuće i nesagledive važnosti u budućem razvitku ženskih studija kod nas, imala bi ove temeljne odrednice ženskih/rodnih/feminističkih istraživanja:

1. Kompleksnost s usmjerenošću na kritičnost koja uspijeva zadržati holističke karakteristike, iako se u istraživačkom fokusu mogu nalaziti raznorazni fenomeni, kao primjerice isječci iz individualnih života žena, neki organizacijski ili upravljački procesi u kojima žene sudjeluju, žene u urbanim promjenama i dr. Ovu kompleksnost karakterizira:

- objašnjavanje čak i pretjerano kompleksnih kauzalnih veza u stvarnim životnim fenomenima u kojima sudjeluju žene (pojavama, procesima, odnosima);
- opisivanje ženskih fenomena koje istražuje, kao i realnog životnog konteksta u kojem se ti fenomeni zbivaju i u kojem te žene žive;
- ilustriranje određenih problema ili ženskih tema (užeg opsega) unutar istraživanog područja, opet u deskriptivnoj formi;

– portretiranje većine ili svih mogućih empirijskih aspekata koje je istraživač/ica metodološki u stanju "dohvatiti";

– istraživanje i onog latentnog, što se možda nije iskazalo, jer se nije artikuliralo kao društveni fenomen, ali postoje indicije da to bude.

Dakle, naglašavamo vezu teorijskoga i empirijskoga kao nužnu i neprijepornu. Tako se ženska/rodna istraživanja pokazuju kao skoro idealna veza i mogućnost izvođenja metodoloških procesa, koji će rezultirati teorijski strukturiranim deskripcijama ženskoga, ali i društvenog života, a s pomoću upotrebe empirijske evidencije, koja će pak artikulirati sve ono što je teorijsko u tom ženskom/rodnom istraživanju. Isto je tako očita i tendencija povezivanja metodološkoga s epistemološkim stajalištima.

2. Pluralističnost s usmjerenošću na multidisciplinarnost

Posrijedi je primarno metodološka pluralističnost, a sastoji se u primjeni više metoda. Tu pluralističnost specificira:

konzistentno nastojanje istraživača/ice da sve navedene metode kontinuirano povezuje u jedan pluralistički skup ili formu iz čijeg repertoara onda izvlači i bira ono što se u danim istraživačkim situacijama čini najkorisnijim;

– profiliranje jedinstvene i holističke strategije, koja ujedinjuje kvalitativne i kvantitativne studije realizirane u njezinom okrilju. Dakle, to bi bilo svojevrsno premještanje istraživačkih studija iz jedne u drugu. (...)

– realiziranje *triangulacije* – korištenje više od jednog istraživačkog instrumenta, kojima se mjere glavne varijable u studiji. (...) Smatramo da triangulacija u stvari predstavlja kombiniranje višestrukih promatrača (ili više različitih evaluatora), teorijskih perspektiva (ili više stajališta o istom nizu podataka), više izvora podataka i više metoda.

Moguće je ovu paradigmu tretirati kao *multimetodološku* i *multiperspektivnu* istraživačku strategiju, u najopćenitijem smislu pristupa ženama/rodovima kao istraživačkim fenomenima.

3. Integrativnost s usmjerenošću na interaktivnost

Afirmira se teza po kojoj nijedna od is-

Možda bi Ženski studiji u navedenim smislovima mogli biti argument za to hrvatsko sveučilišno približavanje Europi, s kojim je približavanjem situacija vrlo usporena, neinventivna, stagnirajuća

traživačkih strategija nema pravo na ekskluzivnost, jer je svaku od tih strategija moguće koristiti u većini ženskih/rodnih istraživačkih situacija.

Interaktivnim pristupom sintetiziraju se istraživanja s drugim vrstama empirijskih istraživanja u jedinstvenu istraživačku žensku/rodnu strategiju. Naznačena metodološka integracija vrlo je rijetka u društvenim znanostima, jer zahtijeva užu suradnju više različitih struka. Ubrzanija kompjutorizacija istraživačkog posla bitno će unaprijediti ovu integraciju i razvijati je još intenzivnije. Sve to rezultira maksimalnom otvorenošću i istraživanja i istraživača/ice te primijenjenih metoda i ujedinjavanja metodoloških pristupa.

4. Interdisciplinarnost s usmjerenošću na transkulturalnost pretpostavlja sveprisutnu sposobnost istraživača/ice da svoje teorijske (npr. feminističke) teze vezuje uz nalaze i postavke drugih znanstvenih disciplina. Time je moguće efikasno koordinirati različite pristupe, vrste i teme empirijskih istraživanja (primjerice iz onih područja u kojima se u svojoj povijesti feminističko istraživanje već poprilično afirmiralo, sociološka, politička, antropološka, i dr.). Ovo podrazumijeva udruživanje niza analitičkih i metodoloških aspekata:

– sintezu svih raspoloživih i spoznatih *znanja* o istraživanim ženama po pojedinim društvenim područjima ili zasebnim disciplinama,

– sintezu svih interpretativnih i induktivnih *elemenata* koji su ilustrirani ili samo naznačeni u sakupljenim deskripcijama istraživanih žena,

– definiranje alternativnoga teorijskog *objašnjenja* istraženih žena, koje će još dublje i detaljnije oslikati društveni svijet

u kojem one žive,

– sistematsku konzistentnu *analizu* (apostrofiranje) ključnih (zajedničkih) pojmova, ideja, zaključaka, tvrdnji o ženama ili od žena i sl., uz konstrukciju analognih tipologija. Jer, moguće je da neki ili većina od naznačenih elemenata budu u međusobnoj opoziciji i tada se formulira hipotetska tipološka skica, koja će kao takva biti naročito instruktivna za buduća empirijska istraživanja žena/roda.

Načelni cilj svakako bi bio omogućiti buduća istraživanja razvitka ženskih/rodnih pitanja poduzimanjem daljnjih komparativnih i longitudinalnih analiza, što će uvjetovati šire i plodnije postavljanje hipoteza za neka buduća ženska/rodna istraživanja.

Važne karakteristike ove alternativne metodološke paradigme, koja asocira na neke *mix methodologies* u suvremenoj evropskoj metodološkoj literaturi su:

– sposobnost adekvatnog odgovaranja na istraživačka pitanja tipa "kako" i "zašto",

– istraživane žene smještaju se u neko okruženje, uz paralelno nastojanje rješavanja istraživačkih problema koji su prethodno zacrtani,

– stroga specificiranost svih metodoloških i svih tehničkih procedura,

– uključivanje u finalnu raspravu svih potencijalnih konkurentnih metoda, procedura i tehnika, koje imaju sasvim drukčije temeljne karakteristike od one metode, koja kao takva ostaje glavna i primarna i s kojom se usklađuju sve ostale (...),

– oblikovanje konzistentnog sistematskog pristupa svoj postojećoj literaturi u istom sadržajnom i formalnom istraživačkom području,

– očuvanje rigoroznosti i serioznosti na svim mogućim razinama i fazama istraživanja,

– vremenska dimenzija u izvođenju cjelovite istraživačke strategije nije zanemariva, jer pokatkad istraživaču/ici treba puno više vremena da promotri fenomen koji je još u razvitku, te da uopće shvati što se to događa sa istraživanim ženama/rodom (...),

– tolerancija u rukovođenju ženskim/rodnim istraživanjima, te izrazito visoki nivo etičnosti svih sudionika/ica, – realizira se svako žensko/rodno istraživanje kao "proces", jer je to kao proces – međusobno informiranje, međusobno potpomaganje, isticanje važnosti pojedinih momenata,

– ovo metodološko područje nužno mora biti slobodno od stereotipa bilo koje i kakve vrste.

O koncepciji ženskih studija kao novoga dodiplomskog studija na Sveučilištu u Splitu

Ako ova koncepcija bude postavljena kao originalna, modernija, istraživačka, mogla bi biti orijentirana na afirmiranje i bitnije bavljenje metodološkim dometima ženskih studija. Mislim pritom na ženske studije kao *intelektualni, akademski «servis»* svim ostalim studijima, fakultetima, odsjecima na splitskom sveučilištu ili šire u regiji (Dubrovnik, Zadar, itd.). Tu bi bio zadovoljen institucionalni aspekt, ali i autonomni u odnosu na ostale studije i znanstvena područja.

Nužno bi bilo afirmirati bavljenje metodološkim aspektima (metodologija je idealno znanstveno područje u kojem se mogu integrirati različiti pristupi, metode, strategije, koncepcije i orijentacije) na ovom tipu studija, jer mi se čini da je to jedan od relevantnijih, ali i moćnijih načina da se ženski studiji kao novi, drukčiji, i u tom smislu potentniji – utemelje

RAVNOPRAVNOST ZNANJA

na nekom hrvatskom sveučilištu. Ovdje mislim primarno na splitsko, a ne na zagrebačko ili novo zadarsko sveučilište. Uostalom, naša sveučilišna koncepcija *zaklinje* se u potrebu stvaranja novih studija koji bi se približavali europskim standardima, ali i na poticanje raznolikih modela studija, pa ja upravo tu vidim pretpostavke i šanse ženskih studija u njihovoj brzjoj integraciji u naš sveučilišni visokoškolski sustav. Također, to će omogućiti i splitskom sveučilištu da lakše, brže i prodornije ulazi u europske visokoškolske integracije (Podsjećam na Bolonjsku deklaraciju, Parišku i druge, a koje nas obavezuju na određena ponašanja i planiranja u ovim područjima, jer su naši državni predstavnici potpisali određene dokumente koje ne možemo ignorirati. Prema tome, to će Sveučilištu omogućiti da se afirmira lakše i prodornije u konkretnim međunarodnim istraživačkim projektima, ali i u procesima komunikacije o njima i u njima.)

Možda bi Ženski studiji u navedenim smislovima mogli biti argument za to hrvatsko sveučilišno približavanje Europi, s kojim je približavanjem situacija vrlo usporena, neinventivna, stagnirajuća. Dodiplomski studiji uopće ne funkcioniraju na *bodovnom* sustavu; *razmjena* studenata je ne samo usporena, već skoro nemoguća; o profesorima/icama da ne govorim. Njihova mobilnost je neizvediva i nerealna. Akademizam je začahuren. Znanstvena mimikrija vrlo efikasno skriva razne nesposobnosti, neoriginalnosti, a nadasve kritičnost. (...)

Na ženskim studijima bilo bi puno prostora za plodniji i potentniji prodor inovativnijih teza, teorija i pristupa. Zato ja tu i vidim mogućnosti infiltriranja novih metodoloških pristupa ženskim i rod- nima istraživanjima u Hrvatskoj, tj. šanse za utemeljenje neke novije alternativne metodološke paradigme. (...)

Prema tome, istraživačka metodologija bi trebala Ženskim studijima biti osnova za analizu, razumijevanje, ali i objašnjavanje ženskog/rodnog svijeta, te posebno njegova organizacijskog i institucionalnog razvijanja. Ne treba smetnuti s uma da će se u novom stoljeću mijenjati i istraživački objekti, kao i istraživački predmeti, a sve to će nesumnjivo uvjetovati i promjene na metodološkim nivoima. Tako npr. neki postavljaju pitanja o feminističkoj metodologiji – je li moguća/relevantna upotreba sintagme *feministička metodologija* ili je to svojevrsna manipulacija znanstvenošću pristupa u feminističkim istraživanjima, odnosno u feminizmu. No, ako je u znanstvenom diskursu relevantno koristiti sintagmu *feminističko istraživanje*, *feministička teorija/e*, onda ne vidim valjanih argumenata za nekorištenje sintagme *feministička metodologija*. Tim više, sigurna sam da je relevantno danas raspravljati o feminističkoj metodologiji kao posebnoj metodološkoj (dakle, znanstvenoj) disciplini. ☑

ka nije znatno utjecala na promjenu umjetničkih strategija. Država je uvijek pozivala svoje subjekte na poslušnost, no neki su

nazivom *Moskovski manifest* u kojem progovara o smrti umjetnosti, te vrlo konciznim manifestima ispisanima na globusima.

Vlade Marteka i Željka Jermana, koji su sedamdesetih godina nizom javnih izložbi i akcija kritički preispitali ulogu umjetnika i umjetnosti u kontekstu političkih i umjetničkih stereotipa. Stilinović je izložio *Eksploataciju mrtvih* koja govori o iskorištavanju potrošenih simbola u službi ideologije, *Rad je bolest*, poznati pseudocitat Karla Marxa te rad *Umjetnik koji ne govori engleski nije umjetnik*, u kojem se bavi situacijom umjetnika ne-zapadnih zemalja, a koji gravitiraju prema umjetničkom tržištu Zapada. Martek je izložio nekoliko radova koji problematiziraju pitanja umjetničke slobode u uvjetima političkih i nacionalnih ograničenja, te *Poetske agitacije*. Za izložbu u Moskvi Martek je otisnuo agitacije *Čitajte Majakovskog* i *Čitajte Maljeviča* i na ćirilici te lijepio letke na moskovskim ulica-

Devedesete godine reprezentiraju umjetnici Ivana Keser i Aleksandar Battista Ilić koji se svjesno odmiču od izravnog društvenog angažmana i svoje nepristajanje na dominantne umjetničke struje izražavaju kroz rad *Weekend art: Hallelujah the Hill*, nastao u suradnji s Tomislavom Gotovcem. Andreja Kulunčić predstavljena je dokumentacijom rada *Nama, 1908 zaposlenika, 15 robnih kuća*, za kojom je moskovska publika pokazala veliko razumijevanje i zanimanje jer situacija kojom se taj radi bavi gotovo je identična onima u Ruskoj federaciji.

Moskovski sajam

Iako je izložba *Neprilagođeni* zamišljena kao kulturna razmjena između Moskve i Zagreba, zbog svog kvalitetnog koncepta uvrštena je u 6. međunarodni sajam suvremene umjetnosti *Art Moscow*. Ta manifestacija, koju je posjetilo 35.000 posjetitelja u izložbenim prostorima od 6000 kvadratnih metara, sastojala se od predavanja međunarodno priznatih kustosa, teoretičara i umjetnika, prezentacije radova privatnih moskovskih i europskih galerija te predstavljanja kustoskih projekata. Nesumnjivo je najzanimljiviji dio *Art Moscow* bila upravo prezentacija kustoskih koncepta pod pomalo nemaštovitim nazivom *Nekomercijalni projekti*. Tako je inventivniji koncept predstavila finska kustosica Elisabet Haglund, izloživši fotografske radove Velija Grana i Mikloša Gaala, te video rad Eija-Liise Atila *Consolation Service*, u kojem umjetnica progovara o ritualima koji prate prekid jedne ljubavne veze. *Measures of Distance* naziv je video rada svjetski poznate britanske umjetnice Mone Hatoum, a koji govori o raspadu obiteljskih veza, a ovdje je predstavljen kao dio projekta Centra za orijentalne kulture.

Kustosica Lolita Jablonskiene iz Litve predstavila je radove umjetnika Arturasa Raile, Egle Rakauskaite i Gintarasa Makarevičiusa, poznatih zagrebačkoj publici s izložbe *Baltic Times. Rebellling Bodies* naziv je koncepta kineskoga kustosa Chang Tsong-Zunga, koji je predstavio umjetnike koji progovaraju o mehanizmima reprezentacije tijela koji su u suvremenoj Kini još uvijek sablažnjiva tema. Zanimljiv je i pogled kustosice Paule Boettcher na umjetnost istočne Europe pod nazivom *Ostensive*, te projekt *Expectation* koji problematizira iskustva mladih ruskih umjetnika i situacije u kojima se nalaze. Projekti albanskog kustosa Edija Muke i Nicolasa Bourriauda, kustosa pariškog *Palais de Tokyo*, iako planirani, nisu uspjeli proći strogu rusku carinsku kontrolu, stoga je, umjesto radova, prezentirana duhovita dokumentacija o nemogućnosti izlaganja na *Art Moscow*.

Važno je istaknuti da tim kustosa *Expo parka*, udruge koja organizira *Art Moscow*, nije birala kustoske projekte prema nacionalnom ključu ili principu političke korektnosti (malo Istok, malo Zapad), nego isključivo prema kvaliteti kustoskih koncepta, odnosno izloženih radova, te je upravo zato važna činjenica da su *Neprilagođeni* uvršteni u tu sve značajniju manifestaciju. ☐

Neprilagođeni u Moskvi

Izložba *Neprilagođeni* u sklopu tjedna hrvatske kulture u Moskvi prati zbivanja na umjetničkoj sceni Hrvatske od kraja pedesetih godina do danas

Neprilagođeni, Središnji dom likovnih umjetnika, Moskva, od 18. do 28. travnja 2002.

Leila Topić

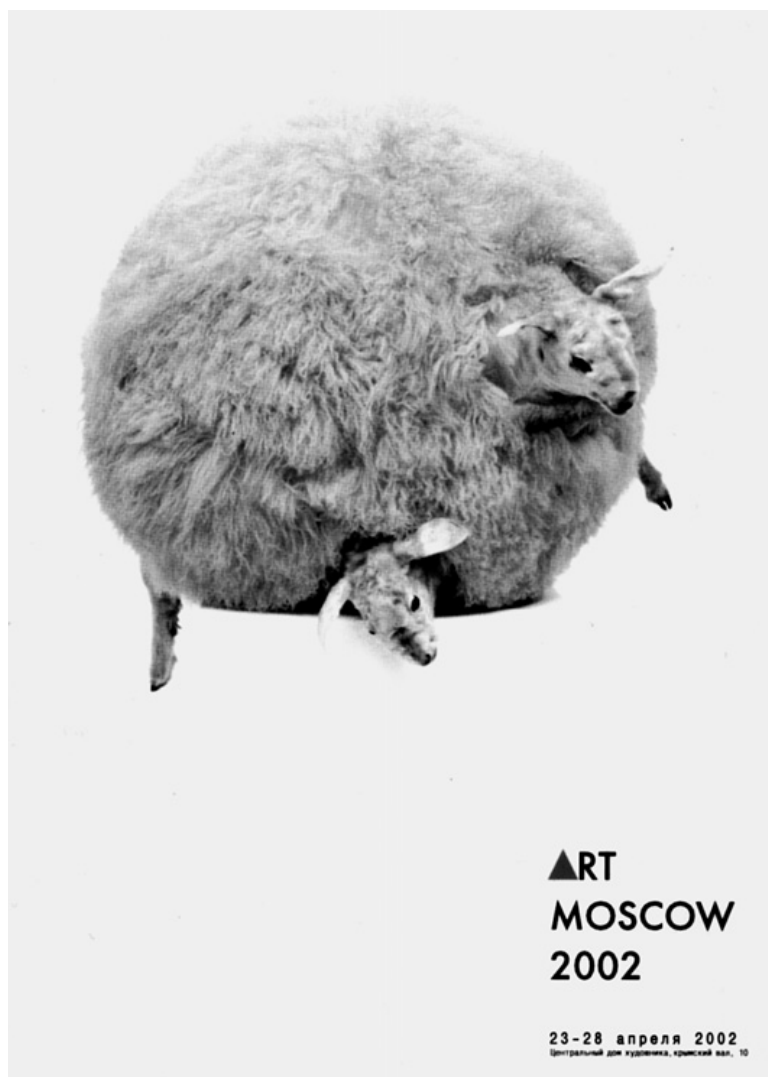
Izložba pod nazivom *Neprilagođeni*, čiji je idejni autor i kustos Tihomir Milovac, predstavljena je moskovskoj publici u sklopu tjedna hrvatske kulture u Moskvi. Izložba naglašava konceptualne strategije kao iznimno važnu dimenziju hrvatske likovne umjetnosti, a koje je moguće definirati kao umjetnički angažman na pitanjima odnosa umjetnosti i društva te umjetnosti i politike. Jednako tako, riječ je o utjecaju umjetnosti i umjetnika na područje javnog, umjetnosti kao društveno korisnom radu i preispitivanju odnosa umjetnika prema samoj umjetnosti. Specifičnost geopolitičkog položaja Hrvatske, ali i bivše Jugoslavije negdje između političkog i zemljopisnog Zapada i Istoka tijekom proteklih više od pola stoljeća urodila je na području likovne umjetnosti obilježjima po kojima se suvremena umjetnost ponešto razlikuje od pojava kako ih je povijest umjetnosti definirala u okviru konceptualističkih strategija.

Upravo posebnost dugogodišnjeg življenja u uvjetima "pseudo-demokracije" rigidnoga društvenog sustava u kojem je sloboda pojedinca, ali i društva u cijelosti bila dozirana, poticale su umjetnike na kritiku te iste društvene zbilje, politike, ali i kulture. Njihovo se djelovanje zbog toga različito manifestiralo, od izravnih javnih provokacija do umjetničkih akcija i diverzija društvenih normi. Upravo zbog ovakvih obilježja o ovim pojavama se može govoriti i u sklopu definicije kontrakulture, ali i kao o iznimno značajnoj dimenziji hrvatske suvremene umjetnosti. Umjetničko-ideološka ishodišta ovakvih pojava mogli bismo pronaći u genezi umjetničkih pojava europskih povijesnih avangardi, posebice ruske povijesne avangarde, kao i posve novih umjetničkih pojava inauguriranih u umjetničkim krugovima zapadne Europe pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća.

Nedavna povijesna zbivanja, nakon pada Berlinskog zida, rata, osamostaljenja Hrvatske te tranzicijskih procesa, utjecala su na zbivanja na umjetničkoj sceni. Važna dimenzija kritičnosti prema društvenoj stvarnosti zadržana je i danas, pri čemu su njezine granice znatno proširene i dotiču jednako lokalne kao i globalne teme, globalnu ekonomiju, kao i opća etička pitanja. Promjena društvenih i političkih prili-

Vlado Martek, *Balkan*, 1995.

Yang Maroyuan, *Inflated Sheep*, 2000., Galerija Volker Diehl

umjetnici zadržali aktivnu kritička poziciju te koristili umjetnosti kao korektiv društvenih anomalija nastalih u novim društvenim i političkim okolnostima.

Povijesni presjek

Izložba "neprilagođenih" popratila je zbivanja na umjetničkoj sceni Hrvatske od kraja pedesetih godina do danas. Predstavila je umjetnike i umjetničke pojave kao što je grupa *Gorgona*, fotografijama koje dokumentiraju privatne performanse grupe. Izložene su fotografije koje dokumentiraju *happening* zamjene osobnih šešira i zajedničko gledanje u nebo. Posebno je predstavljen Josip Vaništa instalacijom *Počast Manetu*, Julije Knifer *Meandrima* te Ivan Kožarić skulptorskim radovima *Isječak rijeke* i *Unutarnje oči*, te fotografijom koncepta *Rezanja Sljemena*, iz ciklusa *Neobični projekti*. Dimitrije Bašičević-Mangelos predstavljen je prigodnim radom pod

Grupa *Crveni Peristil* u svojoj je kratkoj povijesti uspjela snažno uzdrmati javnost svojim radikalizmom i subverzijama. Gotovo već zaboravljena, na izložbi je predstavljena do sada neizlaganim fotografijama akcije bojanja splitskog peristila u crveno. Grupu *Penzioner Tihomir Simčić* sačinjavali su Braco Dimitrijević i Goran Trbuljak, poznati po suptilnim intervencijama u tkivu Zagreba i kritičkom odnosu prema umjetnosti te umjetničkom sustavu. Na moskovskoj izložbi Dimitrijević je predstavljen *Slučajnim prolaznikom*, a Trbuljak fotografskim radovima *Retrospektiva*, *Činjenica da je nekome dana mogućnost da izlaže važnija je od onoga što će na toj izložbi biti izloženo* te radom *S vremena na vrijeme gurnuo sam prst kroz otvor na vratima Moderne galerije bez znanja uprave*.

U Moskvi su izloženi i radovi umjetnika iz *Grupe šestorice autora* posebno Mladena Stilinovića,

Posebnost dugogodišnjeg življenja u uvjetima "pseudo-demokracije", rigidnog društvenog sustava u kojem je sloboda pojedinca i društva u cijelosti bila dozirana, poticale su umjetnike na kritiku društvene zbilje, politike i kulture

ma. *Ovo nije moj svijet*, Jermanov rad dugačak deset metara dominirao je izložbenim prostorom.

Kritika sustava

Gotovo paradigmatički umjetnik za temu ove izložbe je Tomislav Gotovac, koji je nizom *strippinga* u javnim prostorima sedamdesetih i osamdesetih godina pridonio promjeni percepcije umjetničke prakse, a na ovoj izložbi predstavljen je dokumentacijom performansa *Zagreb, volim te!* te fotografijama javnih akcija *Umjetnik u prošnji* te *Čišćenje javnih prostora*. Željko Kipke prezentiran je radovima iz ciklusa *Kletve* u kojima prastarim ritualom – izricanjem kletvi, komentira rad pojedinih institucija. Iako pripadaju generaciji pionira konceptualizma iz ranih sedamdesetih, Sanja Iveković i Dalibor Martinis u devedesetima su obogatili svoje strategije. Sanja Iveković predstavljena je radom *Gen XX*, koji problematizira mehanizme prezentacije žena i ponovnog pisanja recentne povijesti u kojima su heroine anti-fašističkog pokreta nestale. Martinis je predstavljen radom *To Amerika I Say*, u kojem je kodirana Bin Ladenova poruka, a problematizira globalni fenomen raspodjele moći.

je susretao objašnjavali su mi sasvim suprotne stvari. Kad sam ih pitao kako je to moguće, odgovorili su mi: *Pa mi smo ek-stremisti.*

ca. Opća južnoamerička pravna obaveza da svatko nosi prezime oca i majke toliko je zbuñivala hrvatske doseljenike da su ponekad trebali malo više vremena ne bi li

čea i raznim darovima (primjerice, dije-ljenjem brašna) pokušalo se smanjiti natalitet, ali je to ostalo bez značajnih rezulta-ta. Inače, kult majke u Peruu je jak do op-sesije i zaokuplja Peruanca do te mjere da je jedan od najvećih blagdana Dan majki. Tad su crkve pune onih koji mole za duše svojih pokojnih majki, koje su umrle prije dvadeset, trideset godina. Uz ljepotu, a zbog glasa o njima kao požrtvovnim maj-kama, Peruanke su poželjne supruge mnogim Amerikancima koji i danas zbog toga stižu u Peru iz SAD-a.

Čile ujesen očekuje rasprava o nekoli-ko novih zakona u parlamentu, od kojih se oni o razvodu i abortusu pripremaju nekoliko godina. Sigurno su i davno zavr-šeni, ali zbog političkog rizika stalno se odgađaju. Naime, ona vlast koja ta pitanja postavi pred zakonodavnu skupštinu izgubit će sljedeće izbore. Najveći strah poli-tičari imaju od svećenika dominantne Katoličke crkve. Čileanci nisu pretjerano religiozni, sudeći po broju vjernika u cr-kvama, ali glas svećenika jak je u društvu u kojem institucija razvoda ne postoji, pa je strah od rasprave s Crkvom onaj koji već nekoliko godina odgađa donošenje spomenutih zakona.

U čekanju na zakon o razvodu, Čilean-ci su do apsurdna usavršili mogućnosti za-kona o poništenju braka. U trenutku kad zajednica muškarca i žene postane neizdr-živ zatvor, počinje procedura dokazivanja neregularnosti sklapanja braka. U takvim raspravama svjedoči se o svakoj mogućoj nepravilnosti, ako svjedoci pristanu tako svjedočiti. A to znači da su u praksi izba-vitelji najčešće kumovi čija se uloga od pravno reguliranih podržavatelja neke ve-ze pretvara u glavni oslonac njezina raski-da. Nekadašnji svjedoci zanosa dvoje ljudi pretvaraju se u one koji na sudu svjedo-če/tumače da su bili odsutni, pijani, bo-lesni i sve čega se mogu sjetiti, a da sup-ružnicima daje nadu u poništenje njihove dotadašnje zajednice. Poništenje je dokaz da nešto nije bilo pravovaljano, a to znači da nije niti postojalo bez obzira koliko novih posljedica tog nepostojanja hodalo oko bivših bračnih nesporedaka.

Nimalo nevažan dodatak: spomenute zemlje imaju ministarstva za ženska pita-nja. I svakoj od spomenutih zemalja u re-soru ženskih pitanja na ministarskim mjestima našle su se dužnosnice hrvat-skog podrijetla.

Terorizam kao prethodnica

Teškoće u rješavanjima ljudskih prava počinju u nekim južnoameričkim društvima od temeljnih zamjena teza. Zavisno o broju preživjelih Indijanaca na određenim područjima, ti su se ljudi našli u ustavima svojih zemalja kao ravnopravni građani ili pak kao pripadnici nacionalnih manjina. Ustavna ravnopravnost još uvijek ne zna-či i praktičnu, pa neki od mladih generaci-ja useljenika pričaju o svojim iznenađenji-ma kad bi im netko od pripadnika bijele zajednice nakon useljenja u privatnom razgovoru izrazio zahvalu. Jer ju je mogu-će definirati u uvjerenju: više nas je – jači smo. Upitate li za te odnose nekog duž-nosnika neke vladine službe sugovornik će se složiti s konstatacijom da situacija nije normalna, pa ni prihvatljiva u suvre-menom svijetu. Ali osim konstatacije daljnjeg pojašnjenja ili nastavka odgovora nema.

O tome je li se netko Indijancima ne-kad ispričao odgovorio mi je samo Ramon Díaz Eterović posrednim prisjeća-njem na akcije književnika i drugih umjet-nika nakon kojih je na središnjem grad-skom trgu u Santiagu postavljen spome-nik Indijancima. (Razgovor s Eterovićem objavit ćemo u sljedećem broju *Zareza*.)

Teško je na temelju nekoliko razgovora o nekoj temi tvrditi bilo što pa i to da te-rorizam ne izaziva samo osudu, nego i ne-ke simpatije. Simbol terorizma, brzih iz-mjena vlasti, vojnih udara i korupcionaš-kih afera Južna Amerika gaji tako što i dan-as šalje u svijet informacije koje pothra-njuju neka uvriježena mišljenja. Na pita-nja o najnovijem puču u Venezueli, koji se

Rijetka razglednica iz Perua

Tamo gdje postoje središnji trgovi uglavnom je uvijek i puno Europe – u smislu građevinskog potpisa prostora

Grozdana Cvitan

Prigoda da se prošećem Južnom Amerikom pokazala se iznenada i malo je nedostajalo da tu moguć-nost otklonim. Na putu me čekala obave-za organizatora turneje Hrvatske matice iseljenika koja je u Urugvaj, Peru i Čile slala program *Hrvatske priče* da u razgo-vorima s Hrvatima uglavnom starih iselje-ničkih generacija pokušam prikupiti novi-narsku sliku sadašnjeg stanja u tom dijelu iseljeničtva. Pred put su se zaredali oba-vezni likovi koji su mi uvelike smanjili doživljaj, a među kojima su savjeti i upo-zorenja plus cijepjenje protiv žute groz-nice, zauzimali podosta tablica *Oprez!* Otišla sam zaboravljajući na neka od upo-zorenja. Nekih sam se pak držala i kad možda nije trebalo. Uspjelo mi je ne za-boraviti da je u vodi iz vodovoda moguće oprati zube, ali ne zabuniti se s gutljajem koji promakne u grlo. Neki kojima se taj gutljaj zalomio morali su u ovoj priči izostati s nekoliko koncerata. Dogodi li vam se to na kratkom putu od, primjerice, tjedan dana – najbolje da se odmah vratite. Protiv zaborava najsigurnija je plastična boca kupljene vode, koju kupite odgo-vorivši na pitanje *sa ili bez plina*. Bez.

Zidovi ispod mjeseca

Claritin protiv alergije iz Europe umnogome pomaže da bi se disalo u vlažnim metropolama Urugvaja i Perua. Naravno, misleći kako su nam uzročno-posljedične veze najjasnija stvar na svijetu, u Monte-videu se raspitujemo za kišna razdoblja u koje smo baš morali usrljati. Spoznajemo da takvih uglavnom nema. Istina, bilo je neke male kiše u Montevideu, ali doznaje-mo kako smo imali sreću susresti se s tom rijetkom pojavom! Onda opet nešto žla-borimo o oceanu mutne vode, isparavanju itsl., da bi nam domaćini ponovili sred-njoškolsku lekciju o gradu na ušću Rio Negro. Ono (ušće) je nesagledivo i s bre-žuljka u službi panoramskog razgledanja, pa gledamo ono što u izmaglici i sivoj at-mosferi možemo: siromašne četvrti u ko-jima najsiromašnije kuće prepoznajete jednostavno i izvana. Nemaju krova. Ne-maju niša. Zidovi ispod mjeseca. A i to što uokviruje prostor teško je nazvati zi-dovima. Precizna istina bi rekla da je prostor zagrađen sa svih strana svijeta. Pa i to nešto manje čvrsto nego ta rečenica sugerira. I nešto manje ravno. Pravo izne-nadjenje dočekat će nas tek u Limi: tamo kuće bez krova tvore cijele gradske četvrti. Ali, dok se još čudimo po Montevideu, s obzirom da hrvatski konzul ekipi priča svoje viđenje ekstremizma u Hrvata:

– Kad sam prvi put došao u Hrvatsku (1987. godine) još je bila Jugoslavija i mnogi su bili komunisti. Sjećam se iznad Male Kapele na brdu je pisalo Tito i nje-gove su slike bile posvuda, iako je on već godinama bio mrtav. Čudio sam se tome. Ljudi koji su tad radili u Matici iseljenika Hrvatske (tad se tako zvala) tražili su mi intervju za *Maticu* i napisali su nešto što su valjda morali, a to je da sam rekao kako sam bio u Titovu rodnom mjestu. Kako komunizam nije moja životna filozofija, čudio sam se svim tim pojavama, a i bilo mi je teško razlikovati privatne od oba-veznih političkih stajališta. Kasnije, kad je stvorena Hrvatska i kad sam ponovno po-čeo dolaziti tamo, isti ljudi koje sam i pri-

Eduardo Rodolfo itd. – shvatit ću to krajem putovanja – jedan je od rijetkih Hrvata koji je u stanju biti duhovit na hrvatskom. Biti duhovit uopće. Većina ih na hrvatskom još samo pjeva, a onima koji i govore ostaje samo tužna strana jezika. Oni s najtužnijim shvaćanjem povijesti vlastitih obitelji u ukupnoj mogućnosti imenice domovina čekali su nas u šest gradova. U dva smo zavirili i sami. I prot-rčali na putu kući, jer je bilo vrijeme da se konačno naspavamo.

Ženska pitanja

Prava žena, manjina, terorizma, Teolo-gije oslobođenja, ekološki pokreti ili nešto treće zahvalna su tema, ali ih se teško sjetiti ponaosob u malo vremena i još manje zanimanja organizatora upravo za njih. Ipak, zbrajajući ono što se nametnu-lo, što smo shvatili, a da i nismo previše pitali, izdvajaju se teme žena i domoroda-

se sjetili majčinih prezimena. Oni kojima to nije uspijevalo (a bilo je i takvih – tu idu primjedbe o životu i iznenađenjima) rekli bi neko koje im je prvo palo na pa-met. O tome su kasnije imali vremena misliti cijeli život gledajući ih u osobnim dokumentima.

Oni koji su u sliku o iseljeničkim kolo-nijama instalirali i mišljenje o muškim društvima, kasnije su i sami bili iznenađe-ni. Statistike govore nešto drugo. Za Pe-ru, u golemom postotku katolički i vjer-ski živopisnu zemlju, statistike kažu da je odnos žena i muškaraca osam prema je-dan, pa čak i svećenici izražavaju svojevr-sno razumijevanje za Peruanke koje obi-teljsku vezanost ponajprije shvaćaju kao vezanost za djecu. Muškarci su prolazna obaveza posebice ako, u siromašnijim juž-noameričkim društvima (kakvo je i pe-ruansko), nisu dovoljno uspješni, odnos-no materijalno atraktivni.

U zemlji u kojoj je prosjek starosti sta-novništva oko 22 godine za bivše vlasti se sugeriralo da su veliki socijalni problemi proizišli iz velikog nataliteta. Zato je bivši peruanski predsjednik poveo veliku kam-panju protiv velikog broja djece već vide-nim načinima s drugih strana svijeta. Ste-rilizacijom, dijeljenjem tableta protiv za-

dogodio tih dana, naši Južnoamerikanci samo bi odmahnuili: *Pitanje je hoće li to biti još sutra.* (Inače, sutra – *mañana* – je kažu oni osmi dan južnoameričkoga kalendara). Možda su ipak samo europocentri-zam i daljina razlozi što u domaćim vijestima znamo za svaku podmetnutu bombu u Sjevernoj Irskoj ili ispaljenu granatu u Afganistanu i na Bliskom Istoku. A možda su i načini objašnjenja teško prihvatljivi standardima mišljenja koji se prihvaćaju na nekim prostorima. Jer čini mi se da razgovor o terorizmu u Peruu sadrži i navijačke simpatije, u najmanju ruku razumijevanje za činjenicu da je jedno od amazonskih plemena nedavno masakriralo kolone. Naravno, nakon toga povukli su se dublje u prašumu. Takve slučajeve teško je riješiti u smislu privođenja i izricanja pravde prema pozitivnim zakonima. S druge strane, to je posljednji oblik borbe za očuvanje zemlje i civilizacije koja je ugrožena od dolaska bijelih ljudi u Latinsku Ameriku. I nitko ne bježi od činjenice, ma koliko je nerado bili u prilici ponavljati, da su Indijanci miroljubivi domaćini koje su došljaci uspjeli pretvoriti u građane drugoga reda. Jednom je to samo praksa, drugi put i zakonska odredba o nacionalnim manjinama. Zato oni koji su sačuvali jezik i prostor danas traže autonomiju, kao u Čileu, ili pokušavaju samo upozoriti na vlastito uvjerenje da je čista zemlja sa svim svojim bogatstvima prirodno pravo onih koji na njoj žive. Indijanci Perua zato poručuju kako nitko nema pravo prodati njihovu zemlju za bilo kakvu eksploataciju. Vlada još ne vidi izlaz u načinu na koji bi riješila i pomirila mučna pitanja siromaštva mnogih i indijansko pravo na vlastitu postojbinu – bogata područja Amazone.

Terorist Mesić

Možda o shvaćanju terorizma govori i jedna izjava iz Lime u kontekstu razgovora o poznatim pripadnicima iseljeničke zajednice u Limi. Naime, korupcija, prevare, mito, droga i slične pojave koje uvelike drmaju peruanskim društvom završile su uz konstataciju jednog od sugovornika da među hrvatskim iseljenicima nije bilo onih koji bi po nekom zlu završili na novinskim stranicama i pripomogli u potpunjavu žutila tamošnjeg informativnog sustava. Ali u kontekstu razgovora o terorizmu čuli smo da je jedan od poznatih terorista (*Treći terorist po redu u Limi – doslovan iskaz*) bio neki Mesić. *Sad se o njemu ništa ne čuje. Negdje je pobjegao.*

Inače, tzv. žutilo u informativnom sustavu u Peruu je nakon najnovije promjene vlasti uvelike povećalo gledanost televizije. Glavni šef špijunskih službi, danas stanovnik jednog od peruanskih zatvora (kaže se: ako postoji pakao na zemlji, onda su to južnoamerički zatvori) Montenzino, potplaćivao je i ucjenjivao svakog u politici, informativnom sustavu i uopće u društvu, tko mu je zbog nečega bio potreban. Sve te radnje je snimao i nakon silaska s vlasti bivšeg predsjednika Fujimorija (koji je svoj mandat proveo u podrumu zgrade ministarstva obrane, koju još zovu i Mali Pentagon) našao se u zatvoru. Danas se njegove snimke svakodnevno gledaju na TV-u kao kriminalistički filmovi. Vidi se kako pojedini dužnosnici primaju pedeset, sto tisuća dolara; direktor drugog TV-programa dobiva deset tisuća dolara i na pitanje špijunskog šefa *Hoće li biti dosta?*, odgovara *Pa dajte još malo, kad imate.* U kontekstu razgovora o terorizmu možda nije beskorisno napomenuti da se terorizam znatnije pojačao upravo u vrijeme te vlasti kao reakcija na stanje u društvu.

I dok bivši predsjednik traži azil u Japanu (s obzirom na svoje porijeklo) u zatvoru su bivši potpredsjednik, neki ministri, visoki vojni dužnosnici... Uistinu mnogi. Sudovi rade punim kapacitetima, a uz korupciju lopovluk nam ilustriraju i činjenicom da je nedavno otkrivena krađa u kojoj su "majstori" poharali čak i grobove biskupa u kripti limske katedrale. (Možda je uputno primijetiti kako naša česta pozivanja na sličnosti s nekim ponašanjima

vladajućih elita u južnoameričkim društvima mogu biti samo figurativna. Ima stvari koje se među nama ne događaju.)

Sastanak s predrasudama

Među predrasudama koje donosimo iz Europe neke su neobjašnjive. Jedna od njih ona je da se Lima nalazi na velikoj nadmorskoj visini. Civilizacija Inka zaista je bila i visoko u Andama, ali to se ne odnosi ni na civilizacije koje su ostavile svoje tragove prije Inka ni na one koji su uništavali civilizaciju Inka. Na istočnoj obali kontinenta gradovi uz more često su jedini oblici društvenih zajednica za velik prostor zaleđa. Jer Ande koje na jugu Perua i sjeveru Čilea izrastaju iz mora, visovi su u čijim je podnožjima pustinja. Između visova i mora, u pustinji u kojoj su nicale saliterije i tvornice ribljeg brašna, doseljenici su doslovno organizirali oaze da bi život bio moguć. Tamo gdje prestaje na-

vodnjavanje i danas prestaje svaki život.

Limu je lako nazvati trusnim područjem, jer ona se to pokazala i u doslovnim i u prenesenom smislu. Mnoge kuće su ruševne i od slabog materijala, ali je teško ulagati u nešto što lako može stradati. Potresi su česti i grad je bio u cijelosti srušen u 17. stoljeću, a velika rušenja u prošlom stoljeću zabilježena su 1941. i 1972. godine. Mnogi vjeruju u jedno proročanstvo (a i inače su skloni proročanstvima i mnogo drže do njih) prema kojem će Lima u budućnosti propasti zbog, tj. od potresa.

Za središnji trg mnogi kažu da je jedan od najljepših trgova u cijeloj Južnoj Americi. A tamo gdje postoje središnji trgovi uglavnom je uvijek i mnogo Europe u smislu građevinskog potpisa prostora. Za svakim strancem u pješačkoj zoni (pojam pješači treba shvatiti vrlo široko) središta hoda cijela grupa kojekakvih prodavača tkanina, koža, suveniru, čajeva ili bilo čega, a cipele, pa i tenisice pokušat će vam očistiti jedan od brojnih čistača cipela – lustradora. Lustrador je u djetinjstvu bio i sadašnji predsjednik Toledo.

Među prodavačicama posebno se ističe Indijanka sa smiješnim šeširićem (za koju mi se čini da je prepoznajem iz nečijeg putopisa ili priče) koja za pristanak na fotografiranje traži dolar, kao i djevojčica s malim žičanim instrumentom u rukama. Upozoreni smo da se treba paziti onih koji ništa ne nude niti ne prodaju jer su to oni koji vrebaju pogodan trenutak za krađu. Na primjedbu da su to uglavnom djeca, dobivamo odgovor: *Ta su djeca školovana za ono što rade.* Jedan Indijanac (osim što su tamnije puti, oni su niži rastom, ali vrlo razvijenih poprsja i dugih ruku) prepoznaje da smo Hrvati i izgovara imena hrvatskih sportaša Ivaniševića i Šukera. Zatim nam objašnjava da je numizmatičar i pita imamo li kakav hrvatski sitniš. Zahvaljuje na nekoliko kuna koje su se nekom našle u džepu.

Zbog iznenadne pojave policajaca na mo-

torima svi se prodavači i ponuđači naglo udaljavaju, a čini se da su pritom najbrži oni koji na prodaju nude čajeve. Kako uvijek s nama hoda i neki glas razuma to nam na trgu savjetuju da ne kupujemo te čajeve, jer bi zbog njih mogli imati problema na granici, posebice s Čileom gdje je kontrola vrlo rigorozna. I gdje nastavljam nakon Perua.

Prodavači se ubrzo vraćaju jer policajci ne pokazuju veliko zanimanje za njih, što je samo znak da su tu zbog drugih razloga. Ubrzo vidimo druge razloge u dvije slike. Na jednoj su demonstranti s transparentima i vikačima, megafonima i vrlo bučnim zahtjevima za povećanje mirovina. Druga strana te uzajamne slike vidjela se na prilazima trgu, u pokrajnjim ulicama, gdje je policija čekala u pripravnosti s tenkovima i kamionima prekrivenim zelenim ceradama! Zbog demonstracija je izostala i turistički vrlo atraktivna izmj-

na straže pred zgradom vlade i premijerovim uredom.

Demonstracije su čest oblik izražavanja mišljenja i raspoloženja, pa je uputno zaključiti kako su i razlozi koji ih izazivaju trajnija društvena pojava. A to ponajprije znači da često nešto poskupljuje (voda, struja) ili da netko gubi posao! Među onima koji se rado pridružuju demonstrantima besposličari su svih vrsta, ali poznata je činjenica da postoje i plaćeni grlati bukači koji se unajme za izvikivanje određenih poruka manje umješnih demonstranata.

Sirotinja je uvijek živopisna

Možda zbog trusnosti područja ili siromaštva društva taj, između ostalog, i lijepi grad sa štihom španjolske provenijencije i maorskim elementima u njemu, nema podzemnu željeznicu. A ono što se događa na cestama Lime ulijeva pomalo strah svakom došljaku koji poznaje prometne propise. Javni je promet organiziran autobusima i taksijima. Male autobuse gradskog prijevoza u Limi nazivaju mikro i čini se da su ih ulice pune. Na prozoru pokraj vrata u tim autobusima uvijek stoji jedan čovjek s glavom i rukama vani dovikujući nešto dok se autobusi pretječu, uletavaju u crveno, iznenada staju... Na pitanje o kakvom se natjecanju radi dobivamo odgovor da onaj koji više kroz prozor u vrijeme vožnje jest konduktor koji, osim što naplaćuje karte, između stanica i na njima poziva putnike na vožnju. Jedno od nepisanih prometnih pravila za domaću upotrebu glasi: *U Peruu uvijek moraš ići naprijed osim u vožnji, jer u njoj trebaš ići nazad.* Karte su jeftine (1 sol ili otprilike četvrt dolara) kao i vožnja taksijem, iako ona strance stoji nešto više nego Peruanca. To zavisi od procjene taksista, jer taksimetara nema. Ljudi za odlazak u središte grada radije koriste taksi nego svoj automobil, jer po dolasku u središte nužno je platiti parkiranje u garaži, čuvara automobila (zbog krađa), perača bez obzira

treba li vam (jer ako ga ne platite i on bi mogao nešto prisvojiti), pa uz benzin koji se prekomjerno troši u gustom prometu takva putovanja bivaju vrlo skupa.

Sirotinja je uvijek živopisna. Vjerojatno je to zbog toga što im osim vremena i domišljatosti malo što ostaje za preživljavanje. Prosjaci su opća pojava Južne Amerike, ali čuli smo i jednu priču monsignora Drage Balvanovića, misionara koji je u Limu pred rat u BiH stigao iz Prijedora! U njoj su misionar Drago i prosjak imenom Isus: *Prosjaka je jako mnogo i onda naučite da svaki dan odredite koliko ćete dati pa date jednom, inače bi bilo nesavladivo da date svakom pored koga prođete. Jedan od njih prosio je još kao malo dijete u blizini hrvatskog kluba i ja sam odredio davati njemu. Zove se Isus (Jesus). Usput sam ga poučavao da je bit vjere u tome da i on nauči davati drugima. Jednog dana nisam imao ništa kod sebe i prošao sam pokraj njega, pozdravio ga, ali mu nisam ništa dao. On je to primijetio i krenuo je za mnom. Ponudio je da on meni nešto podari. Pita me je što trebam, novce, bombone ili nešto treće.*

Crkva u Peruu štuje mnoge svece. Ipak, u velikom samostanu svetog Dominka u kojem je poveći broj klaustara, grobovi su dvoje najpoznatijih od njih – Peruanaca – koji su i sami pripadali dominikanskom redu: svetog Martina i svete Ruže, prve južnoameričke svete uopće. Sveta Ruža odjenula je odijelo časne sestre i živjela izvan samostana u maloj kućici koju su joj dali roditelji, cjeli život pomažući siromasima. Vjeruje se kako to radi i nakon smrti, pa je običaj da oni koji prođu ispod obaju lukova u njezinoj kripti u samostanu, mogu se sveti obratiti željom s nadom u ispunjenje. U istom samostanu, grob u kapelici svetog Martina djeluje mnogo modernije. Sveti Martin je bio crnac, sluga i zatim brat laik. Priča se da je ujediniio mačku, miša i psa koji su nakon ujedinjenja jeli iz iste zdjele. Zato u Limi kad govore o potrebi nekog ujedinjenja kažu da treba jesti iz jednog tanjura. Pomagao je bolesnicima, pa ga na slikama prikazuju kao zaštitnika bolesnih, nemoćnih i potrebitih, ali i kao zaštitnika pravde.

Posebna tema Crkve u Peruu je jaka struja Teologije oslobođenja. Oni kojima se ona obraća u međuvremenu uče kako pomoći sami sebi da bi im i drugi pomogli. Više od devedeset posto svih Peruanaca su katolici, ali u njihovoj praktičnoj vjeri mnogo je praznovjerja i narodnih običaja, procesija i obiteljskih blagdana. U novije vrijeme izrazilo je širenje sekti i s Istoka i sa Zapada, a ima i peruanskih. Kako Peruanci shvaćaju pitanje vjere, govori i činjenica da su posebice skloni prihvatiti sekte koje dolaze izvana, ako im one donose neku materijalnu korist. Međutim, nakon toga svi se vraćaju Katoličkoj crkvi. To se posebno događa u vrijeme Uskrsa: tad mole oproštenje i dobiju ga, ali često to potraje onoliko koliko im je potrebno da susretnu neku novu sektu i ponovno joj se priklone. Pa se vrate i tako to traje. Dok ide.

Umjesto pozdrava

Nekad su u Limi živjeli uglavnom Europljani, ali danas u nju dolazi mnogo domorodaca, pa su brojevi izjednačeni. Domoroci s Anda dolaze u velikom broju i sa sobom donose svoje običaje, svece svojih krajeva, a to znači da je u Limi svakodnevno neka fešta. Neke od njih od kuće su otjerali teroristi, druge stradanja od vremenskih nepogoda, treće siromaštvo. Kad u Andama krenu bujice s blatom – nestaju cijela sela. Sada počinje jesensko doba. Kiša ne pada gotovo nikad, odnosno svakih dvadeset ili trideset godina. Jedna takva pala je prije dva mjeseca i trajala je jedan sat. Magle nad gradom i vlaga u zraku svjedoče da tamo počinje zimsko razdoblje. Pred put u pustinju na jugu Perua, klapa *Fortunale* u katedrali u Limi *bacila je pismu* – svi su zastali i kao obično, opet se našao netko tko je prepoznao o čemu je riječ. Ali smo morali glumiti kako nam se strašno žuri. Strašno nam se ostajalo. Kažu da se taj virus zove: Južna Amerika. Protiv njega nisu cijepili na odlasku. ☒

festivali

temelja vitalnosti i prepoznatljivosti nacionalnoga glumišta, argument je koji, pak, najčešće potježu zagovornici postojećeg

njima opterećivati ovaj tekst, no evo samo jednog nonsensa za potporu mojoj tezi.

Ne mogu, naime, zamisliti ži-

nosti koju donosi «jus primae noctis» ili (u nekim drugim slučajevima) financijskog stimulansa koji ide uz praižvedbe teksto-

Izostanak struke s festivala

Za razliku od onog smiješnog splitskog nadarbitra koji nariče zbog nedolaženja političara na Marulićeve dane, meni oni ne fale, ali mi, međutim, itekako fale kritičari, teatrolozi, ravnatelji kazališta, pisci, dramaturzi, sociolozi; fali mi «summit» struke koji bi Marulićevim danima, čak i ovakvima kakvi jesu, dao važnu dimenziju, učinivši ih, možda, ishodištem promjena ili bar poticajne polemike o hrvatskom kazališnom trenutku. Napor njihova dovođenja bio bi dragocjen i za sam festival: bio bi to najbezbolniji i najspontaniji put prema njegovu redizajnu. Nakon ovogodišnjeg selektorskog iskustva s Marulićevim danima (ali i na osnovi pogleda sa strane koji sam im upućivao proteklih godina) čini mi se da bi taj redizajn mogao ići u dva posve različita pravca. Manje zanimljivom, a dijelom i riskantnom, čini mi se zamisao da se postojeći festival hrvatske drame organizira bijelno, pretpostavljajući da će se kroz dvije sezone nakupiti do-

U potrazi za spasonosnim redizajnom

Čak ni najvrjednija ostvarenja suvremenih hrvatskih dramatičara iz devedesetih nisu, međutim, dobila pravo na «popravni ispit» ili drukčije redateljsko iščitavanje, pa ispada da ih kazališta postavljaju više zbog medijske pozornosti koju donosi «jus primae noctis» ili (u nekim drugim slučajevima) financijskog stimulansa koji ide uz praižvedbe tekstova

Pogled na Marulićeve dane – dvanaeste i one prethodne – iz selektorske perspektive

Hrvoje Ivanković

Prvo i ključno pitanje koje valja postaviti govoreći o Marulićevim danima, festivalu hrvatske drame i, odnedavno, autorskog (sic!) kazališta, jest: treba li nam, uopće, tako koncipiran festival? Mnogi naime smatraju kako je kvalitativna razina Marulićevih dana već unaprijed određena (čitaj: limitirana) činjenicom da tijekom jedne sezone ne nastane toliko kvalitetnih predstava temeljenih na djelima hrvatskih pisaca koliko bi ih za potrebe pristojnoga godišnjeg festivala nacionalne drame nužno trebalo.

Zakon malih brojeva

Prema podacima iz publikacije *Hrvatska drama*, br. 8, što je izdaje Hrvatski centar ITI-UNESCO, u godini 2001. dvadeset i sedam je hrvatskih kazališta premijerno izvelo 116 predstava, od čega su njih 52 rađene prema djelima domaćih pisaca. Kada od tog broja odbijemo 26 lutkarskih i dječjih predstava, te mu dodamo rijetka uprizorenja domaćih drama u produkciji neovisnih, u ITI-jev bilten nevrštenih, hrvatskih kazališta, te poneko inozemno uprizorenje hrvatske drame, ispada da se desetak predstava koliko ih obično dolazi na Marulićeve dane izlučuje iz «baze» od trideset do četrdeset projekata. Tu zaprepašujuće malenu brojku dodatno relativizira pomisao na osrednju, pa i nisku, kvalitativnu razinu popriličnog dijela tih predstava, te činjenica da su neke od njih rađene kao komercijalni proizvodi za «dnevnu potrošnju». Ono što ostaje nije, dakako, dovoljno za festival ujednačene vrijednosti, pa se Marulićevi dani nužno moraju «baviti» i predstavama koje bi po svojoj kvaliteti teško mogle dobiti pozivnicu na bilo koji drugi, ozbiljno koncipirani kazališni festival.

Zakon sivila

Afirmacija i poticanje domaćega dramskog stvaralaštva kao

Naranča u oblacima u produkciji Kinder und Jugendtheater iz Heidelberga

Adam i Eva

koncepta Marulićevih dana. Čuo sam, primjerice, cijele rasprave o tome kako upravo Marulićevim danima treba zahvaliti povećano zanimanje naših kazališta za domaću, poglavito suvremenu, dramu. Poticati domaće dramsko stvaralaštvo može se, dakako, i mora, na različite načine, no ne čini mi se da bi ključnu ulogu u tom procesu trebao imati festival nacionalne drame. U najboljem slučaju mogao bi on biti samo završni sezonski akcent, lakmus uz čiju će se pomoć ocijeniti koliko se u tim pregnućima uspjelo i postiglo. A dosadašnje marulovdanske smotre govore nam kako se uspjelo i postiglo vrlo malo; govore nam kako su se poticaji o kojima je riječ, s lakoćom utopili u rutinu, sivilo i činovički mentalitet hrvatskog kazališta. Primjera je puno i ne mislim

vu, inventivnu kazališnu sredinu koja nije spremna ući u interakciju sa suvremenim dramskim pismom, no tu interakciju, jednako tako, ne mogu svesti na praižvedbeno uprizorenje djela nekog suvremenoga domaćeg dramatičara, koje će potom, bez obzira na kvalitativne domete praižvedbe, otići u «spremište», kao teatrološka činjenica eventualno podatna teorijskim određenjima i kontekstualiziranjima, ali ne i novim scenskim propitivanjima. A čak ni najvrjednija ostvarenja suvremenih hrvatskih dramatičara iz devedesetih – sjetimo se samo *Andela Babilona* i *Svećenikove djece* Mate Matišića, *Ospica* Ivana Vidića, *Cigle* Filipa Šovagovića ili *Gige i njezinih* Lade Kaštelan – nisu, međutim, dobila pravo na «popravni ispit» ili drukčije redateljsko iščitavanje, pa ispada da ih kazališta postavljaju više zbog medijske pozor-

Naranča u oblacima u produkciji Kinder und Jugendtheater iz Heidelberga

Kaj sad?

va ovjenčanih Nagradom «Marin Držić» (eto jednog od poticaja!), nego zbog želje da doista uđu u kreativni dijalog s dramama i njihovim autorima. Rijetka su, osim toga, kazališta koja neminom i traganjem žele poremetiti ustajalost u kojoj se u Hrvatskoj još uvijek dade sasvim pristojno (pre)živjeti. Moguća alternacija toj ustajalosti je, na primjer, projekt promoviranja mladih hrvatskih dramatičara Teatra ITD s početka devedesetih iz kojeg smo baštinili pisce poput Asje Srnc, Ivana Vidića ili Pave Marinkovića, ili stanje «visoke napetosti» splitskog HNK u protekle četiri godine kojem možemo zahvaliti otkriće bar dvojice važnih dramatičara – Filipa Šovagovića i Elvise Bošnjaka. Uz tako «angažirane» teatre Marulićevi bi dani imali puno širi placet za dokazivanje smisla svog postojanja u trenutačno važećem konceptskom okviru. Ovako, ne mogu biti ni puno bolji ni puno lošiji od hrvatskoga kazališta; mogu mu, u najboljem slučaju, biti vjerran, no bez stručnih problematskih rasprava koje bi ih pratile, poprilično uzaludan odraz. S lakoćom bih, naime, nabrojio bar desetak važnih tema (vezanih uz korelaciju domaće drame i kazališta) koje su mogle popratiti ovogodišnje Marulićeve dane i, uz adekvatne sudionike/polemikare, dovesti do nekih spoznaja i prijedloga rješenja na koja teatri i njihovi namjesnici ne bi baš mogli ostati posve indiferentni.

voljno kvalitetnih uprizorenja domaćih djela kako bi se podigla i opća kvalitativna razina festivala. Druga je mogućnost pretvaranje Marulićevih dana u nacionalni kazališni festival na kojem bi se svake godine okupljalo petnaestak najboljih hrvatskih predstava, bez obzira na to jesu li nastale prema djelima domaćih ili stranih pisaca (takvo je, primjerice, slovensko Borštnikovo srečanje, iako naši susjedi imaju i Teden slovenske drame u Kranju). U pravilnik festivala bi se, međutim, mogao ugraditi članak koji bi obvezao izbornika da u svoj odabir uvrsti određeni broj predstava nastalih prema djelima hrvatskih pisaca. Poticaja kazalištima da izvede (i otkrivaju) djela domaćih autora ne bi, tako, ni dalje manjkalo, a festival bi bio znatno kvalitetniji i atraktivniji. U tom bi se slučaju moglo odlučnije pristupiti i nužnim organizacijskim pomacima (domaći i inozemni gosti, tematske rasprave i minisimpoziji, namjenska izdavačka djelatnost, medijska promocija itd.) koji bi Marulićeve dane pretvorili u naponsku točku nužnog procesa osuvremenjivanja i oslobađanja hrvatskoga glumišta.

Muke po selektoru

Opterećen svim tim ograničenjima i negativnim iskustvima Marulićevih dana, našao sam se ove godine u ulozi njihova selektora, a izbor pred koji sam stavljen svodio se na 22 domaće i četiri inozemne predstave. Mane-

Što je muškarac bez brkova?

varski prostor koji mi je ostao na raspolaganju nije bio bog zna kako velik. Da sam kojim slučajem bio izbornik festivala hrvatskoga kazališta, a ne drame, u mom se izboru zacijelo ne bi našlo više od četiri do pet predstava sa popisa prijavljenih za 12. Marulićeve dane. Posebno razočarenje bio mi je, međutim, izostanak s tog popisa ZeKaeMove predstave *Veliki meštar svijetu bulja* (predstavu je, objasnili su mi, zbog tehničkih razloga nemoguće prebaciti u Split). To Brezovčevu uprizorenje Krležine novele smatram, naime, ponajboljim ostvarenjem hrvatskoga kazališta u ovoj sezoni i njezino sudjelovanje na Marulićevim danima bilo bi mi ključem za ponešto drukčiju selekciju, temeljenu na nizu predstava koje su prema Krležinim djelima nastale u obljetničkoj mu godini. Svjestan da ću, želim li imati brojem zadovoljavajuću selekciju, ionako morati napraviti neke kompromise, uz *Velikog meštra* bih, u tom slučaju, kao svojevrsan estetski, ideološki i etički kontrapunkt, svakako bio doveo i *Kroatenlager*, to Vitezovo «čudo hrvatske naive», ali vjerojatno i splitske *Glembajeve* kao, po mom mišljenju, zanimljivi, ali neuspjeli pokušaj dekonstrukcije općeg mjesta prošlostoljetne hrvatske dramske književnosti. No bez kriterija i suodnosa koje bi unutar krležijanskog bloka *Veliki meštar* svakako uspostavio, odlučio sam se radije za drugu kompromisnu varijantu koja je u središte festivalske pozornosti dovela niz djela suvremenih hrvatskih dramatičara, u rasponu od onih koji su doživjeli zanimljivu i kvalitetnu inozemnu recepciju (Ivana Sajko, *Naranča u oblacima* u izvedbi kazališta iz Heidelberga; Filip Šovagović, *Ptičice* u produkciji Narodnog pozorišta iz Sarajeva; Darko Lukić, *Važno je biti pozitivan* u izvedbi Teatra Vivo iz Caracasa, no ta predstava zbog financijskih problema nije stigla u Split), preko dvaju prizvedbenih uprizorenja (nagrađeni Zajecov tekst *Atentatori*, u produkciji Teatra ITD, te Radakovića *Kaj sad?*, Kerempuh), do dramatičara Tomićeva hit romana *Što je muškarac bez brkova* (HNK-ova scena Habunek), kao primjera žive i neposredne interakcije kazališta i popularne književnosti, na jednom, za naše uvjete, posve netipičnom uzorku. Od uprizorenja Krležinih djela odabrao sam, na kraju, malu kazališnu poslasticu Družine Kufer, predstavu *Adam i Eva* (jednu od onih koje bih jamačno uvrstio i u festival puno šireg konceptijskog okvira), te Anurovljevu postavu drame *U agoniji* (HNK

Dosadašnje marulovdanske smotre govore nam kako se uspjelo i postiglo vrlo malo; govore nam kako su se poticaji o kojima je riječ, s lakoćom utopili u rutinu, sivilo i činovnički mentalitet hrvatskog kazališta

Split) kao smjeli i radikalni pokušaj propitivanja otvorenosti Krležina dramaturško-literarnog koncepta, a taj mini blok «modernih klasika» upotpunio sam promišljenim i visokokultiviranim Kovačevim uprizorenjem Ivšićeva *Akvarija* (HNK Rijeka). Od samo tri ponuđene predstave tzv. baštinskog teatra odabrao sam, pak, neprijeporno najkvalitetniju, Vetranovićevu *Suzanu čistu* u režiji Ivice Boban (KMD Dubrovnik), a tu se negdje, sa sličnim ishodištima, našao i apsolutni hit prošlogodišnje hrvatske kazališne produkcije, *Brat Magarac ZeKaeMa* i Renea Medveška, *jedini* koji je među 26 prijavljenih predstava bio prispodobiv nazivniku «autorskog kazališta».

Dramaturgija festivala

Ukratko rečeno, ne pronalazeći dovoljno kvalitetnih predstava za formuliranje neke čvršće tematske odrednice 12. Marulićevih dana, pokušao sam napraviti selekciju koja će biti što vjerniji (i, dakako, što bolji i atraktivniji) presjek i odraz trenutačnog stanja u hrvatskom kazalištu, te odnosa toga kazališta prema hrvatskoj drami i dramatičarima. U obzir sam stoga uzeo sve tradicionalne sastavnice te cjeline (baština, moderni klasici, suvremeni pisci/prizvedbe, pučki teatar), no festival je pritom imao i svoju razvidnu arhitektoniku: redosljed igranja predstava zasnivao se na dvostrukoj dramaturškoj logici, bio je istodobno putovanje kroz vrijeme i epohe, određeno skalom raznovrsnih dramaturško-redateljskih postupaka i reinterpretacija, te putovanje kroz različite

U agoniji

U agoniji

prostore duha (od primisli raja, preko prostora samopropitivanja i pročišćenja – čistilište/zatvor, do neurasteničnih i profanih segmenata naše svakodnevice).

Publika

Na pitanje jesam li zadovoljan onim što sam svojom selekcijom postigao, mogu dati samo načelni odgovor. Selektor ovako koncipiranih Marulićevih dana ne može, naime, napraviti hrvatsko kazalište ni puno boljim ni puno lošijim nego što to ono doista jest, no može svojim izborom ukazati na njegove dobre i loše strane, može potaknuti problemsku raspravu o neuralgičnim točkama naše kazališne svakodnevice. Puno sugovornika za takvu raspravu u Splitu, ove, kao, na žalost, ni prijašnjih godina, nije bilo. Svojim šarmom i načinom vođenja okruglih stolova Ivo Brešan je svakovečernje rasprave učinio, doduše, zanimljivim i komunikativnim, no to je samo jedna dimenzija onoga što bih od Marulićevih dana, na stručnoj razini, očekivao. Ono čime sam, pak, posve zadovoljan, jest odaziv i prijem splitske publike: gotovo sve predstave odigrane su pred prepunim dvoranama, a većina ih je bila ispraćena dugotrajnim i burnim pljeskom. Potvrda je to da će Marulićevi dani, kako god ih u budućnosti koncipirali, u Splitu uvijek biti dobro došli i dobro zbrinuti. ☑

Akvarij

Ptičice

ESEj

životu, nakon što se stopi jedno svojstvo zajedničko dvama dojmovima, oslobodit će se njihova zajednička suština spojivši ih u metaforu koja ih otima neizvjesnosti

– *Hodorlabomor Veliki*) poput penduluma kreće se sudbinama žena koje ga okružuju, da bi izvan svoje volje, skidajući sloj po sloj fasade uljudenosti, otkrivao nas-

Glumac mitteleuropjskih krajnosti

Zanimljivo je registrirati razliku/sličnosti nositelja Horvathove malograđanske apokalipse (a to je Kerekešov *Don Juan*) i njegova *južnog* pola (Kerekešov *Dimnjačar*)

Uz nedavne filmske i kazališne uloge prvaka varaždinskoga glumišta Ljubomira Kerekeša

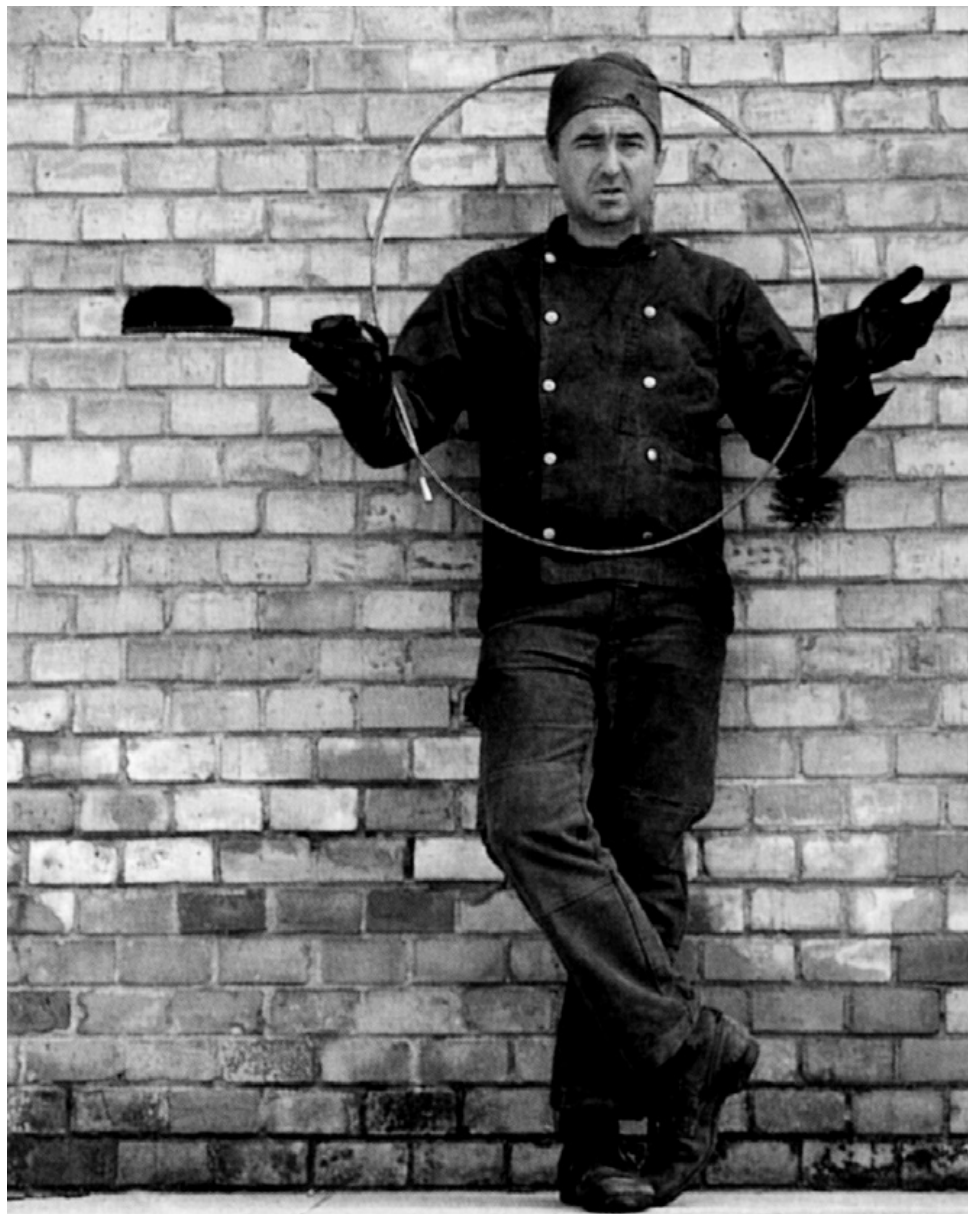
Robertino Bartolec

Hrvatsko narodno kazalište u Varaždinu možda nije moglo pronaći bolje vrijeme za vraćanje u središte pozornosti egzemplarnog srednjoeuropskog *Mischung* pisca mađarskog porijekla, njemačkog jezika, rođenog na Sušaku 1901., neko vrijeme nastanjenog u Beogradu, afirmiranog u Berlinu, Salzburgu, Beču, nesretno stradalog od olujom srušenog stabla u Parizu 1938. – Ödöna von Horvatha. Jer pesimistični miteluropejac – geografska oznaka za koju jednako zanimljiv/kontroverzan i Beogradom fasciniran zemljak Peter Handke tvrdi da nema nikakvo kulturološko/duhovno značenje, već vremensku/klimatološku sličnost – za osnovni movens spiteljskog rada uzima analizu *lebensplaca* oscilirajućih granica i malograđanstvo kao osobinu do kraja odanu plitkoj konvenciji, kratkovidnoj i dokonjoj komunikaciji, te jeftino namirisanom ugospođenosti, ispod kojih orgija prostaštvo, dvoličnost, tupost i beskonačna pasivnost koja graniči s patološkim. Reklo bi se, “sjeverozapad” danas. Postavljanjem Horvathove drame *Don Juan se vraća iz rata* (redatelja Željka Mesarića) – priče o povratku soldata skeptičnog i ironičnog zapleta s doslovno (tipično Ödönovski moralistički žalac) *ženkama* željnim ljubavi i bezvoljnim i neprilagođenim *mužjakom* fiksiranim na, gotovo, imaginarnu zaručnicu – ponudila se i dalje aktualna kazališna refleksija tragova ratnih rušenja na ljudima, saniranih potiskivanjem u ravnodušje i/ili rasap vrijednosti, uz šeretski osmijeh kroz beskrajni *Tanz* masovnom iluzijom nobl životarenja.

Don Juan

U naslovnoj ulozi Don Juana briljira po tko zna koji put Ljubomir Kerekeš (dokazujući da je njegova umjetnička pojava *de facto* jedino istinski relevantno što je Varaždin uspio markirati na duhovnoj karti Hrvatske u posljednjih petnaestak godina), igrajući na neki način kontra pol vlastite kreacije nezasluzeno izostavljene od ozbiljne kritičke percepcije: filmskog uprizorenja *Dimnjačara*. Dok u komadu autora *Priča iz bečke šume* glumački utjelovljuje čudnog prolaznika i stranca u tuđim životima, u *priči kraj dravske šume* (*Dimnjačar*) osmišljava jednako oporu, autoironičnu, deklasiranu pojavu tragikomične sudbine, te na taj način zanimljivo zaokružuje atmosferu malograđanskog kolektiva, uvjetno rečeno, središta i periferije srednjoeuropskog civilizacijskoga kruga.

U nekom opisu možemo nizati u beskraj predmete koji su se nalazili na opisanom mjestu, ali će se istina pojaviti tek onoga trenutka kad se uzme dva različita predmeta, odredi im se odnos koji u svijetu umjetnosti odgovara onom odnosu koji je jedini odnos zakona uzročnosti u materijalnom svijetu, te ih se zatvori u nužno prstenje lijepog stila; dapače, kao i u

Kraj ljudi gusto natiskanih jedan uz drugoga, s čašom u ruci, nadvikujući se preko stola, opisuje se, uz salve smijeha, tragedija grada Varaždina, koji duhovnom veličinom i općim značajem sjaji poput jeftine dječje zvijezde od staniola

tranost unutar dopadljivosti, konačno fatalno tražeći iskupljenje pred grobom zaručnice. Ta suptilno našminkana teatarska soap-opera odličan je demonstrator vizije suvremenog svijeta i njegovih moralnih koordinata. Bilo je neizbježno da naš svijet krene u susret groteski (samo izrazito patetični vjeruju da ide katastrofi), jer smo pred njim, poput Kerekešova distanciranog *passanta* Don Juana, kapitulirali, slabo se hraneći mršavim iluzijama (u ovom slučaju zaručnicom). Da, ljudi se zanesu i negdje zapnu. No to je naša nesreća, ne i naša krivica. Krivica se ogleda isključivo u osobnom (ne)djelovanju...

Dimnjačar

S druge strane, već na samom početku filmskog uprizorenja *Dimnjačara* (predstava je igrana bezbroj puta diljem HR)

postaje kristalno jasno da ulazimo u svijet periferije/periferiju jednoga svijeta: u jeftinoj birtiji dreče narodnjaci, iako se ne vidi, negdje na zidu mora biti poglavnik, stolovi su prekriveni jeftinim stolnjacima... Ovaj film labave naracije, često sniman kamerom s ruke, te velikim udjelom naturščika, djeluje kao nekakav izgubljeni polubrat Dogme 95, kao latica cinema-veriteovske epidemije šezdesetih i sedamdesetih godina, danas toliko *in* (treba naglasiti da Kerekeš uz glavnu ulogu nad filmom ima i redateljski patronat). Česti dugi statični kadrovi, sami po sebi daju suspens, s junacima-očajnicima koji žude za nemogućim bijegom, rijetko je viđen realistični prikaz smrdljive, prljave, blatne, savršeno pauperizirane, ali i debele, kriške torte zvane “duhovna metropola” srednjoeuropske periferije, kao i lake prilagodbe “baroknih građana” takvom okruženju. Iako je tema ista, demonizacija malograđanstva, za razliku od Mesarićeva *štaubcuker* viđenja Horvathove dramatičnije rasapa vrijednosti srednjoeuropskog središta, njezina margina nema vonj čak ni srednje klase, tog stožera *birgerovštine*, da ne govorimo o blaziranom okruženju istinskog karijerističkog establišmenta. Ali – kroz jednostavnu priču koja ne šteti ljudske mane i vjerno demonstrira kako izgleda i završava život *običnog* koji neumorno longitudinalno gmiže s jednog promašaja na drugi – i u toj zoni vlada samozavaravanje, klatarenje koje također završava fatalno.

Defetisti i barbarogeniji

Upravo je zanimljivo registrirati razliku/sličnosti nositelja Horvathove malograđanske apokalipse (a to je Kerekešov *Don Juan*) i njegova *južnog* pola (Kerekešov *Dimnjačar*). Prvi je, ustvrdili smo, “praznolik”, rezervirani defetist *slow motion* reakcija zadojen visokim stupnjem samoiluzija, a drugi je balkanski virilan, energičan, erotičan, s crtom barbarogenija, po svemu fascinantna ličnost, no u isto je vrijeme jednako potpuno inferioran izvan svojega svijeta samozavaravanja. *Dimnjačar* Štef, po imperativu *duha palanke*: jeftini outsider, redovno dolazi u krčmu *Pri Martinu* (Mesarić većinu komada smješta u interijere nalik bečkim kavanama), sjeda na stolicu suhog izbljvka ili razliveno noje (zgodna antiparalela izgleda “čiste” scenografije *Don Juan se vraća iz rata*), te doziva (za razliku od Štefa, Don Juan se uvijek drži nekako po strani) klijentelu umotan u flekave balonere i jakne izlizanih ovratnika koji ne otkrivaju neku trendi-marku (značajna suprotnost izazovno-rafiniranim kostimima kreiranim za Mesarićevo postavljanje od strane Diane Kosec-Bourek) na posebnu katedru za usmjerenou proučavanje duha grada s periferije (naravno, riječ je o Varaždinu, mjestu kojem se tepa, da, da, *mali Beč*). Doista, čim Štef s kefom na žici uđe u krčmu, lumpenproleterskoj publici, što gemištom ili travaricom siječe još jedan mlaki neradni radni dan, kutovi usana svinuti od rezgnacije mijenjaju oblik (sličan katalizator radnje čini pojava Don Juana i reakcija žena). No nije Štef šankerski neurotik koji misli da je “kupica” mikrofona spreman primiti viku svake bezvezarije, ili još gore, medij za istjerivanje neke *kalimerove pravde*, nego žongler sposoban vješto elaborirati građansku propast *burga*. On autentičnim nadahnućem prepričava koliko osobni toliko i blagim derivacijama svakom (Vž) bliski udes dan po agoniji *duha palanke*. Iz kadra u kadar redaju se Štefove priče (kao što se redaju Don Juanova “međudjelovanja” s ženama). Sve u svemu, kraj ljudi gusto natiskanih jedan uz drugoga, s čašom u ruci, nadvikujući se preko stola, opisuje se, uz salve smijeha, tragedija grada koji duhovnom veličinom i općim značajem sjaji poput jeftine dječje zvijezde od staniola. Ali kako se bliži finale filma, *tour de force*, iako i dalje živo zabavan ekipi iz *Martina*, Štefu postaje jedna nepodnošljiva nemoć (zanos prelazi u proces rasapa iluzije, zbičavanje koje dostiže vrhunac Štefovima kola-

biranjem u odvratnu kaljužu kraj ceste), ekvivalentna Don Juanovoj fizičkoj izdaji srca nad grobom zaručnice. Odnosno, svijest o realnoj besmislenosti bavljenja stvarnošću koja stalno izmiče, ili fajtersko neuriranje u svijet s kojim se treba/može nositi, drugim riječima nespособnost za autentičan život, hvata i Štefa i Don Juana u stupicu. Oni su u tunelu bez početka i kraja (sasvim u skladu s Horvathovom definicijom razloga klajnbirgerskog drijemeža: to je jednostavno tako – *Vječni malograđanin*) u mraku u kojem svako djelanje izgleda besmisleno, u mraku iz kojeg nema izlaska, u društvu koje proizvodi moralno izopačen, lijen i bezidejan naraštaj.

Globalizacija nemoci

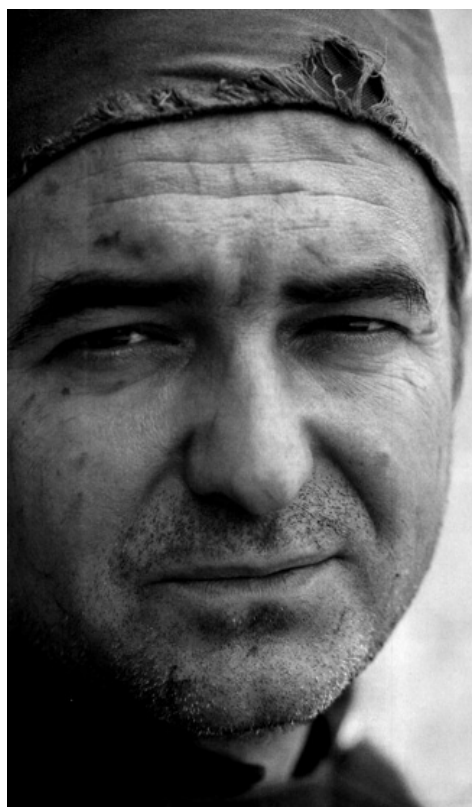
Logično je da tu nema heroja, pobjednika. To je zao i frustriran, invalidni svijet – Pasivan. Jasno se poručuje: Malograđanin je Pasivan, Malograđanstvo je Pasivnost. Zapravo, to je motiv inverzije konvencionalnih predodžbi o području *iber-menshne* avangarde u svakom pogledu, motiv koji je sukladan središnjoj Horvathovoj i Kerekešovoj tematskoj zamisli o miteleuropi, o obratu i prevratu u poretku njezinih vrijednosti. Takvim finalima konkretan prostor (srednjoeuropsko središte ili periferija) gubi svoju empirijsku težinu i postaje dio goleme cjeline kojoj, parafrazirajući Handkea, individualna klonulost postaje neizbježna poput klimatskih uvjeta na koje se ne može utjecati. Kerekešov pristup unutar dvije naoko različite kreacije na složen, ali i razumljiv način izražava svijest o takvom totalitetu, gdje dolazi do ukidanja granica (kulturoloških i napose vremenskih, jer iako se Horvathov *Don Juan* odvija, grubo rečeno, stotinjak godina ranije od *Dimnjačara*, središte, shvatljivo, na nešto drukčijoj razini, i danas proživljava opsesivne teme bliske periferiji: od prvog zanosa do očaja uslijed stvarnih iskustava u gradu koji se sada čini otrcan i lažan), do stapanja u bolesti, do globalizacije *par excellence*, do sraza mita s konkretnom zbiljom. Maštanje o miteleuroskom duhovnom raju prelazi u osjetilnu zbilju, u gorku zbilju, jer iskustvo stečeno na autentičnom tlu ne odgovara slikama s *Ansichtskarte*. Najprecizniju srednjoeuropsku osobnu kartu krasila bi krilatica *od euforije do depresije ovdje je kratak put*. Zaključimo, *kontrabent* na kojem se lome iste sumnje i dileme kao kod velegradskog kolege vezan je za povijesnu i društvenu sudbinu, da ne kažemo ofucanost, svoje sredine, tako da je varijacija, temperamentnija replika, "primitivistički" *alter ego*, čiji revolt može biti na razini ciganske mantre, no ako se stavi unutar znakova apsoluta, daje univerzalni poklič Pasivnih kako je naše vrijeme definitivno izgubilo nevinost, te da su svi naši napori da spasimo svijet uzaludni i od početka osuđeni na neuspjeh. Stoga osebujan građanski sklad prirode i civilizacije, boemskih kavana, sakralne arhitektonike, parkova, jesenske maglice uz obale Duna/Drave metamorfira u podzemne lokale, opijanje, tjeskobna iskustva u hladnim hodnicima, bijedne pansionere, sive ulice hladnih kišnih dana (grob, kako bi metaforično razotkrio ironični Ödön von Horvath, a zar treba ponavljati da se Varaždin stoljećima hvali najljepšim grobljem Europe). Umjesto ljepote građevina, parkova i umjetnina, imamo ružnoću ruševnih kuća, bogalje i prosjake na ulici, vonj koji za sparine dopire iz susjeda. *Wörtlich*, čudno je što ljudi hrle identifikaciji s miteleuropom uvjereni da će ondje naći ljepotu i lagodu, dojam je da je to činjenica u kojoj se umire. *Ästhetik des Hässlichen*.

Glumački manifest

Kako odvajkada veliki duboki valovi iz dubina godina izbacuju iste srdžbe, iste tuđe, ista junaštva, iste manije kroz naslage pokoljenja, jer svaki presjek jednog te istog niza pokazuje ponavljanje, neusporedivom glumačko-glumačko/redateljskom analizom (tu još jednom podcrtavam *Dimnjačara*, jer nemoguće je valjano op-

Logično je da tu nema heroja, pobjednika. To je zao i frustriran, invalidni svijet – Pasivan. Jasno se poručuje: Malograđanin je Pasivan, Malograđanstvo je Pasivnost

ravdati posve neobičnu suzdržanost kritike nad tim filmom, dakle upravo neshvatljiv nesrazmjer između njegova značenja – a tu mislim i na stilizaciju uratka koja se namjerno ili ne oslanja na europske filmske trendove – i kritičkog zanimanja za njega) mentaliteta karakterističnog europskog civilizacijskoga kolektiva, Ljubomir Kerekeš je pružio jedan od najmoćnijih, ako ne i najmoćniji, manifest o srednjoeuropskom središtu i periferiji. Jedan je od rijetkih koji su prikazali taj geografsko-povijesni i društveni fenomen kao prikrivenog junaka umjetničke interpretacije. I nitko se u toj priči ni za što ne sudi. To je dokument o stanju tijela i duše. A ono što je nevjerojatno dobro pogođeno, jest atmosfera morbidne Pasivnosti u kojoj se povremeno čuje i smijeh. ☒

Polaroidno pamćenje

Uz *Memento* Christophera Nolana

Miljenko Ugarković

Memento definitivno nije »samo još jedan krimić s temom osvete«, Christopher Nolan vješto preslaguje žanrovske mogućnosti triler, stvarajući jezu i napetost na »krivim« mjestima. Nolan koristi osvetu isključivo kao snažno energetske punjenje svoje »pomaknute« narativne strukture. Skreće pažnju gledatelja na »tijelo« filma, izlažući djelatnu snagu filmske strukture pogledima, pokazuje kako je ova savršeno podesna za izvođenje salta unatrag, kao što nam analogno tome, tetovirano, ispisano tijelo glavnog junaka otkriva djeliće zagonetke zvane Leonard Shelby.

Svijet fotografije

Standardna naracija šokantno je i virtuosnim postupkom inverzije suočena sa svojim odrazom u ogledalu. Leonard Shelby, u izvršnoj interpretaciji Guya Piercea (*L.A. Confidential*), drži u ruci polaroidnu fotografiju. Na naše čuđenje ona počinje blijedjeti, nestajati, mrtvac iščezava. To je početak putovanja unazad. Film teče od kraja prema početku, upoznati s razrješenjem putujemo prema likovima, rekonstruiramo priču razvojem radnje u smjeru prošlosti. Perspektiva gledatelja podvrgnuta narativnoj inverziji vremenskog toka suočena je s obrtanjem redosljeda uzroka i posljedice. Leonard istražuje slučaj silovanja i ubojstva svoje žene, želi otkriti počinitelja, čiji mu je udarac u glavu uzrokovao nemogućnost stvaranja kratkoročnog pamćenja. Urnebesna je scena u kojoj Leonard usred potjere zaboravlja tko lovi koga i to ponovo otkriva tek kad njegov pratilac zapuca na njega. Upravo ta scena odlično ocrtava njegovu izgubljenost u svijetu, posljedice dezintegracije identiteta, istovremeno odašiljajući impuls tragike i komike u maniri najboljih filmskih kadrova braće Cohen.

Sastavnice sjećanja

Nolanova režiserska virtuosnost uspijeva preciznim, logičnim i tečnim pripovijedanjem učiniti događajni niz razumljivim čitavo vrijeme. Također, sa zavidnom lakoćom održava razgovijetnost i životnost različitih slojeva priče. Potiče znatiželju gledatelja na razini potrage za ubojicom, paralelno usložnjavajući, mračni, subverzivni podtekst čitavog ostvarenja – Leonardovu potragu za izgubljenim jastvom. Ironija je njegova položaja, što jedino ak-

cija, *djelovanje* može »dokazati« njegovo postojanje, ostavljanje vidljiva traga, jer u vlastitoj glavi on umire neprekidno, sa svakim novim zaboravljanjem prethodne si-

tuacije. Atmosfera tjeskobe prožima cijeli film, tek je mjestimično ublažena jetkim humorom. Poslovice »vrijeme liječi rane« u Leonardovu slučaju djeluje kao crnohumorna dosjetka, u okviru nemogućnosti generiranja vlastitog ja u sadašnjosti, osuđenog na vječno svježe i bolno stvarno sjećanje na svoju ženu. Ni višekratno spaljivanje njezinih stvari ne donosi mu očekivanu katarzu.

Glavnu strukturalnu poveznicu koja katalizira sve ostale elemente priče, predstavlja u crno-bijeloj tehnici prikazano Leonardovo sjećanje na slučaj Sammyja Jenkisa, na kome je radio kao agent osiguravajućeg društva. Duboko uvjeren u vlastitu sposobnost dobre psihološke procjene klijenta, donosi krivu odluku sa katastrofalnim posljedicama, time što Sammyja na osnovi subjektivnih dojmova proglašava fizički sposobnim za stvaranje kratkoročnog sjećanja. Vlastita nesreća mijenja mu u potpunosti životnu perspektivu, ograničen konstantnim brisanjem individualnog svijeta nastoji rekonstruirati sebe iz golih činjenica, lišenih zamki ljudskog pamćenja, slijedi kratke informacije utetovirane na tijelu, fotografije s kratkim komentarima i ceduljice s faktografskim uputama. U njegovu slučaju, odijelo definitivno ne čini čovjeka, auto također, što saznajemo u drugoj polovici filma.

Preporuka

Osim Guya Piercea, u filmu se pojavljuju Carrie-Ann Moss i Joe Pantoliano, koji iza sebe već imaju suradnju iz *Matrixa*. Pantoliano (u filmu nazvan Teddy), filmski je i kazališni veteran (glumio u više od sedamdeset filmova i četrdesetak off-produkcija na Broadwayu), višestruko nagrađivan za svoj kazališni doprinos. Uglavnom utjelovljuje likove negativaca, u *Matrixu* izdaje prijatelje, a zauzvrat traži povratak iz olovne stvarnosti u svijet matrice. Carrie-Ann Moss (Natalie) još jednom je demonstrirala neospornu glumačku vrijednost i sposobnost snalaženja u različitim tipovima uloga, uz dodatak osobne karizme. Mladom režiseru Christopheru Nolanu (29) ovo je drugi film, poslije niskobudžetnog *Followinga* iz 1998. *Memento* je nominiran za dva Oscara (montaža, najbolji originalni scenarij), a Nolan se predstavio kao kompletan autor, scenarist i režiser. Od brojnih nagrada vrijedi istaknuti one za najbolji scenarij na Sundance festivalu i onu udruženja britanskih filmskih kritičara. Za kraj – samo preporuka, ako već niste, obavezno pogledajte *Memento* kad se ponovno pojavi, na repertoaru Kinoteke ili nekog drugog kina, u krajnjem slučaju – na videu. ☒

edipalnu" naraciju također je bila naracija o ocu, no radikalno drukčija. Za nju je teško naći podjednaki "radni naziv" od naziva

Savršenim krugom: u obličju pjesnika koji fantazira o svom samoubojstvu, sidranovski je Otac konačno zakoračio u registar

Trajanje između dviju smrti

Ničija zemlja Danisa Tanovića podsjeća nas na jednu od elementarnih lekcija o ideologiji: moć nema onaj tko ima novce, nego onaj tko ima priču

Nebojša Jovanović

Daleko od medijske vreve à propos Oscara za *Ničiju zemlju* Danisa Tanovića, po strani od svih panegirika i izljevava zavisti, stoji pitanje na koje će filmski kritičari i historičari kad-tad morati odgovoriti: u kakvu odnosu stoji Tanovićevo djelo s ostatkom kinematografije BiH, osim što joj je priskrbilo njezina prvog Oscara? Ili, precizno, u frejldovskom ključu: kakvom postaje bosansko-hercegovačka kinematografija u svjetlosti Tanovićeve filma, na koji način *Ničija zemlja* rekreira njezinu historiju, kako naknadno mijenja cijelu konfiguraciju kinematografije koje je dio?

Smjena narativnih epoha

Po dalekosežnosti i jačini tog nachträglich utjecaja, *Ničija zemlja* se ispostavlja kao jedan od prijelomnih, epohalnih trenutaka kinematografije u BiH. I to ne zato što bi spektakularni sjaj Oscara i ostalih nagrada što ih je *Ničija zemlja* osvojila svjedočilo o nekakvim boljim danima za film u Bosni, ili o nekakvom autentičnom talentu koji resi bosansko-hercegovačke filmaše, itd., nego zato što je *Ničija zemlja* film kojim se uspostavlja dominacija jedne nove naracije u kinematografiji te zemlje. Stoviše, u svjetlosti te promjene sada po prvi put jasno uočavamo slične promjene koje su se već zbile u historiji kinematografije u BiH.

Posve precizno, *Ničija zemlja* verificira drugu smjenu narativnih epoha ove vrste u BiH kinematografiji: prethodna se smjena velikih naracija zbilja početkom osamdesetih. U periodu koji joj je prethodio, dominantna naracija u toj kinematografiji bila je naracija o svijetu u znaku edipalnog Oca – oca koji je agens Zakona i simboličkog poretka, oca koji subjekta uvodi u svijet značenja i normi, a kojeg Lacan označava očinskom metaforom Ime-Oca. Ta je naracija svoj vrhunac dosegla u opusu Hajrudina Šibe Krvavca: tipski junak njegovih filmova je sin koji se bori protiv svog oca i slijedi ga u isti mah, koji ubija oca da bi usvojio njegovu riječ, ili pak sam otac koji hrli u vlastitu herojsku smrt, žrtvujući sebe i svoja postignuća zarad dobra svojih nasljednika. Nije slučajno da se za stvaralaštvo Šibe Krvavca vezuje termin partizanski western, jer upravo pitanje Zakona čini srčiku westerna.

Otac je kuća koja se ruši

Naracija koja je početkom osamdesetih smijenila "klasičnu

Recentni filmovi mladih bosansko-hercegovačkih redatelja zapravo dosljedno variraju motiv postojanja između dvije smrti. Junaci tih filmova su, slično Tanovićeve ranjeniku, mrtvi, samo to ne znaju

romana *Otac je kuća koja se ruši* Abdulaha Sidrana. Obilježivši naredno desetljeće bosansko-hercegovačke kinematografije svojim scenarističkim doprinosom filmovima Emira Kusturice (*Sječaš li se, Doli Bel?*, *Otac na službenom putu*) i Ademira Kenovića (*Kuduz*, *Savršeni krug*), upravo se Sidran nametnuo kao svojevrsni veliki narator, glavni autor priče koja u oca počinje prepoznavati opsceni, impotentni lik koji se ruši u svojoj korumpiranosti i frustriranosti. To nije otac koji nas uvodi u Zakon, nego otac koji taj Zakon iznevjerava, prokazuje ga kao nepotpun i nestabilan; to nije žrtvovanju sklon heroj, nego lupež, izopćenik, pijanac, ubojica. Pobjrojana četiri filma čine glavni trajektorij za istraživanje uspona i pada te sidranovske naracije, premda pri tome svakako trebamo uzeti u obzir bitne razlike između Kusturicina i Kenovićeve redateljskog prosede (dok Kusturica tek konstatira da je otac "kuća koja se ruši", prepustajući gledatelju da taj mračni spektakl promatra iz perspektive djeteta, Kenović se odlikuje svojevrsnim viškom racionalizacije: on pokušava "objektivno" objasniti zašto se ta vrazja kuća uopće ruši, što je daleko manje zanimljivo od samog spektakla i najčešće neuvjerljivo...).

Evolucija sidranovskog Oca dosegla je svoj zadnji stadij

smrti. Svi prethodni Sidranovi očinski likovi bili su se odveć čvrsto uhvatili za život, i upravo ih je to poricanje smrti, to nepriznavanje činjenice da se ruše, činilo tako nemoćnima i opscenima. No, Tanović u *Ničijoj zemlji* nije naprosto otišao mnogo dalje no Sidran u *Savršenom krugu*: on je napravio radikalni potez, potpuno odbacujući očinski metaforu. Upravo tim rezom Tanović je naknadno rekonfigurirao historiju naracije u BiH kinematografiji: herojski otac, Otac koji subjekta uvodi u Zakon (Krvavac, Bato Čengić, Ivica Matić...), prokazao se kao švindlerski Otac u svijetu korumpiranog i nepotpunog Zakona (Sidran, Kusturica, Kenović), da bi se na kraju od očinske metafore posve odustalo – kako pravi problem leži u simboličkom poretku koji se, zajedno s pripadajućim Zakonom, posve dezintegriro, to je Otac kao garant simboličkog Zakona posve uklonjen sa scene. Na njoj je ostao samo subjekt koji se pokušava pronaći, pozicionirati u onome što je ostalo nakon apokalipse simboličkog poretka. Otud nije nimalo slučajno da se središnji protagonist *Ničije zemlje* nalazi u prostoru između dvije smrti.

Dual smrti

Poput "filozofije" Jamesa Bonda, i psihoanaliza Jacquesa Lacana tvrdi da samo dvaput se živi, ili, točnije, umire: jedanput

umiremo biološki, kao živa bića, organizmi čija fiziologija ne može prekoračiti stanovite granice, dok drugi put umiremo simbolički, kada nas izopće iz simboličkog registra ili kada se taj registar slomi. Žižek to postojanje između dvije smrti običava skicirati poznatom scenom iz crtića: ganjajući Jerryja, Tom pretrčava rub ponora i suprotno svim zakonima fizike, nastavlja trčati u zraku još neko vrijeme, točnije, sve dok ne shvati da izvodi nemoguću radnju. U tom trenutku spoznaje, mačak se sunovraćuje u bezdan i u svoju "druhu" smrt: "prve" je dopao već u trenutku kad je prekoračio rub bezdana – već je tada bio mrtav, samo toga nije bio svjestan. U sličnoj je situaciji i ranjenik iz Tanovićeve filma: nakon što pod njegovo tijelo četnik postavi minu, on mora ostati nepomično ležati, jer bi svaki pokret prouzročio aktiviranje mine i njegovu smrt. Spašavanje ranjenika, koje tijekom filma poprima dimenzije spektakla, u konačnici se prokazuje kao farsa – nesretniku zapravo nema pomoći. On je svoju "prvu smrt" doživio već na početku filma, onog trenutka kada je ranjen i kada je pod njega postavljena mina. Već tada je bio mrtav, samo što to nije znao, upravo poput mačka nad bezdanom. Kada na kraju dana unproforovci odustanu od nemoguće misije deaktiviranja mine, i kada poprište cijelog udesa napuste i mediji, kojima je servirana laž da je ranjenik zapravo spašen, ranjenik ostaje sam u rovu, na ničijoj zemlji, ostavljen od svih, otpisan i prebrisan, u trenutku svoje definitivne, "druge" smrti.

Smrt u kvadratu iluzije

Kao naracija o stanju između dvije smrti, *Ničija zemlja* čini proživni bod u sadašnjem trenutku kinematografije u BiH: ona ne samo da nam historiju te kinematografije nudi u posve novoj konfiguraciji, nego i ukazuje kako recentni filmovi mladih redatelja zapravo dosljedno variraju motiv postojanja između dvije smrti. Junaci tih filmova su, slično Tanovićeve ranjeniku, mrtvi, samo to ne znaju. Kratki igrani filmovi *Put na Mjesec* Srđana Vuletića i *Prvo smrtno iskustvo* Aide Begić primjerne su potvrde te teze. Glavni junak filma *Put na Mjesec* (1998), sitni je prevarant koji glumi uspješnog advokata: on doživljava prometni udes u kojem, prema onom što vidimo (njegova raskrvarena glava je pala na volan i sirenu koja tuli), pogiba. No, već u narednom kadru vidimo ga kako živ i tek malo ugruhan prolazi pored svog auta (čija sirena i dalje, neprekidno tuli), a nakon tog nesvakidašnjeg narativnog "loma" redatelj će mu podariti ekstatičan happy end – seksualnu avanturu sa plavušom koja mu se sviđa. No, Vuletić ne pokušava prikriti artifičijalnost takve završnice: upravo suprotno – njegov se junak svojom posljednjom rečenicom i zureći izravno u kameru zahvaljuje «filmu kao umjetnosti», potvrđujući svojevrsnu metapoziciju s koje svjedoči o ultimativnoj istini filmske umjetnosti – iluziji. Istu strategiju nalazimo i kod Aide Begić. Pokušavši nakon rata izvaditi osobnu kartu, protagonist *Prvog smrtnog iskustva* (2000) doznaje da je mrtav još od po-

četka rata, kada je poginuo od granate: bezoblični leš je identificiran pod njegovim imenom, te Dado, kako se lik zove, što se papira tiče, mrtviji ne može biti. Njegova potraga za bilo kakvim dokazom identiteta i postojanja je neuspješna, te ga redateljica na kraju također razrješuje jednim fake sretnim završetkom – Dado i njegova djevojka se vjenčavaju, pljačkaju supermarket, te se puni novca odvoze prema horizontu, u sretnu budućnost. Naravno, samo za gledatelja koji ne zna prepoznati proceduru kojom redatelj sugerira da je njegov junak i definitivno mrtav, da je bespovratno prešao u područje s onu stranu "druge smrti".

Tumačenje koje bi naraciju o dvije smrti kod najmladih BiH filmaša općenito, prepoznalo kao talog iskustva rata i opsade, dakle faktičkog stanja između dvije smrti, nedvojbeno stoji, no to ipak nije cijela priča. Naime, pored ratnog iskustva, dade se odrediti još jedan utjecaj, koji nema nikakve veze s lokalnim, bosanskoratnim kontekstom – upravo suprotno, riječ je o utjecaju koji dolazi od glavnog toka američke kinematografije. Jer, nije li naracija o dvije smrti – od *Aliena3* do *American Beauty*, od *The Usual Suspects* do *Titanica*, od *Reservoir Dogs* do *Lost Highway* itd. – bila Naracija 90ih godina, globalna filmska priča na razmeđu milenija? I nisu li devedesete počele upravo jednom bizarnom završnicom, tako sličnom onima kakve imamo kod Begićeve i Vuletića: riječ je o finalu *Divljih u srcu*, gdje David Lynch svog, očito mrtvog junaka, oživljava intervencijom dobre vile i šalje ga u očevidno fingirani happy end, kakav svojim suicidalnim protagonistima sve češće priređuje i David Fincher (*Igra, Klub boraca*)? Konačno, ne demonstrira li uspon naracije o dvije smrti i njenog paradigmatičkog antiheroja u devedesetim in nuce i preobrazba likova koje je igrala najveća zvijezda tih godina, Bruce Willis – od tipskog akcijskog heroja druge polovice osamdesetih, do zgužvanog introverta koji u završnici filmskog hita s konca devedesetih doznaje da je ubijen još na početku filma?

Pronači priču

Djela najmlađeg naraštaja bosansko-hercegovačkih filmskih autora, generacije Tanovića, Begićeve i Vuletića, tako su u znaku vremena vjerojatno više no što su BiH filmovi ikad bili. Hoće li mladi autori (ali zašto ne reći: i njihovi kolege iz susjedstva) znati iskoristiti tu okolnost, ovisit će i o tome hoće li shvatiti i najvažniju od svih Tanovićevih lekcija, onu koja se, paradoksalno, ne tiče samo filma. Naime, ne podsjeća li nas globalni uspjeh *Ničije zemlje* na jednu od elementarnih lekcija o ideologiji: nije moćan onaj tko ima novce, nego onaj tko ima priču. Ili, nešto manje kolokvijalno: onaj tko svoju naraciju nametne drugima. U vrijeme kada se sve javne debate o filmu ovdje i danas mahom svode na kuknjavu o nedostatku novca i ignoranciji institucija, nema dragocijenijeg poučka od tog: glavna bitka za film se ne vodi na financijskim bojišnicama, nego prije i poslije svega na fronti naracije. ☒

KnjiŹevnost - Źto je to?

Autor se hvata u koŹtac s većinom suvremenih teorija, vođen maksimumom «da bi kritiĹka teorija morala poticati, a ne zaglupljivati»

Jonathan Culler, *KnjiŹevna teorija – vrlo kratak uvod, s engleskoga preveli Filip i Marijana HamerŹak, AGM, Zagreb 2001.*

Slaven Mihaljević

Jonathan Cullera ne treba posebno predstavljati naŹoj publici s obzirom da je slavu stekao (posebno kod studenata knjiŹevnosti) izvrsnim pregledom stanja na suvremenoj teorijskoj sceni u knjizi *O dekonstrukciji* koja je postala neizbjeŹan priručnik za sve koji se Źele uputiti u problematiku suvremene znanosti o knjiŹevnosti. *KnjiŹevna teorija – vrlo kratki uvod* njegova je druga knjiga prevedena na hrvatski jezik. Osim pregleda orijentacija u prouĹavanju knjiŹevnosti, Culler se bavio Flaubertom, de Saussureom i Barthesom, a također je zasluŹan za upoznavanje ameriĹke knjiŹevnokritiĹke javnosti sa strukturalizmom i poststrukturalizmom.

ralizmom. Culler je trenutaĹno profesor engleskog jezika i komparativne knjiŹevnosti na SveuĹiliŹtu Cornell (SAD).

Dodatak u kojemu je dat njihov kratki pregled kako bi se Ĺitatelj mogao informirati o vaŹnosti pojedinih termina, kao Źto su na

temeljnih zahtjeva kulturalnih studija, a to je njihova Źelja da neŹto promjene. Po njegovu shvaćanju, kulturalni studiji samo ostaju na vjerovanju kako bi njihov rad trebao neŹto promijeniti, a viŹe od toga je za Cullera naivno oĹekivati.

PoteŹkoće s kojima se suoĹava svatko tko hoće malo dublje ući u prouĹavanje knjiŹevnosti Culler odreĹuje preko nekih osnovnih pojmova i teorijskih Źkola koje su proizaŹle iz prouĹavanja problema vezanih u te pojmove. RijeĹ je o problemima znaĹenja knjiŹevnih tekstova (poetike i hermeneutike), problemu interpretacije (kako odrediti koje je Ĺitanje knjiŹevnog djela pravo?) i problemu Ĺitatelja, odnosno knjiŹevne kompetencije (razmiŹljanje o tome kako Ĺitatelj razumijeva knjiŹevnost). Autor također posvećuje paŹnju retorici, problemima lirike, knjiŹevnim Źanrovima, pripovjednim tekstovima i problemima performativa te konstativa u knjiŹevnosti. Za svako od tih podruĹja pregledno su izloŹeni najvaŹniji problemi i relevantni teoretiĹari. Formiranje identiteta i subjekta i uloga knjiŹevnosti u tom formiranju također je predstavljeno kao moguće podruĹje knjiŹevne teorije.

NedovrŹenost teorija

Ne moŹe se poreći da je stanje u knjiŹevnoj teoriji za neupućene zbunjujuće, pogotovo za nekoga tko je navikao traŹiti jednoznaĹan odgovor. Cullerova *KnjiŹevna teorija* nije normativna, ona to ne Źeli i ne moŹe biti s obzirom na karakteristiku svake teorije u eri postmodernizma – njezinu nedovrŹenost. Zato nas autor na kraju svakog poglavlja

podŹjeća da se moramo stalno prebacivati izmeĹu raznih alternativa koje su nam ponuĹene, ne da bismo uspostavili sintezu, harmoniju razliĹitih miŹljenja, već da bismo otvorili mogućnost za nove vidike i nova podruĹja istraŹivanja. Za knjiŹevnost ne moŹe biti niŹta gore nego je staviti u krute norme, nastojati joj odrediti «bit». MnoŹtvo zanimljivih teorija koje su se javile u zadnjih tridesetak godina upravo su rezultat prepletanja raznih neknjiŹevnih djelatnosti sa knjiŹevnom teorijom, interdisciplinarnoŹću (ili postdisciplinarnoŹću) koja je svojstvena dobu u kojem Źivimo.

Zato se moŹe reći da se Culler prihvatio zadatka koji je vrlo riskantan – kako na tako malom broju stranica uspješno prikazati toliko mnogo problema sa kojima se susreće znanost o knjiŹevnosti. Koliko je autor u tome uspio ostaje na Ĺitatelju da prosudi (Źto ovisi i o njegovim oĹekivanjima sa kojima se upustio u uvođenje u knjiŹevnu teoriju), a dodatan problem moŹe predstavljati prijevod teksta nezgrapnoŹću nekih termina, Źto nije toliko greŹka prevoditelja već je rezultat neprikladnosti naŹeg jezika (problematiĹni termini zato su dani i u originalnoj, engleskoj verziji). Nakon Ĺitanja knjige shvatit ćete da knjiŹevnost nije nimalo jednostavna stvar, no to vas ne bi trebalo uplašiti, budući autor podsjeća da se stvari mogu promatrati i sa veselije strane. Naime, knjiga sadrŹi nekoliko crteŹa koji na vrlo duhoviti naĹin govore o bitnim problemima knjige, postiŹući stanoviti ironijski odmak od ponekad suhoparnoga i sloŹenog izlaganja. ■

U *Zarezu* broj 77 Slaven Mihaljević prikazao je knjigu Marcela Detiennea i Jean-Pierrea Vernanta, *Lukava inteligencija u starih GrĹka* (Zagreb: Naklada MD, 2000). I sâm sam to Ĺitao; prilikom Ĺitanja, neprestano me kopkalo: *zaŹto je ta knjiga izdana?*

Epizoda iz sredine serije

Ovo nije poziv na sablaŹnjavanje; izvan svake sumnje, *Lukava inteligencija u starih GrĹka* vrijedno je znanstveno djelo, solidna, zanimljivo pisana studija s podruĹja antropologije grĹke antike (podsjećam: djelo Detiennea i Vernanta rekonstruira jedno preŹučeno mjesto grĹke kulture, «snalaŹljivost», «improviziranje», kao tip inteligencije kojim su se Grci koristili, ali o kojem su pisali i mislili tek marginalno).

Problem je u onima koji bi knjigu trebali Ĺitati: naime, ne zna se tko su. Antropologija antike, naime, joŹ se nije ukazala na hrvatskom kulturnom i znanstvenom horizontu. Antika je u Hrvata prisutna prvenstveno u vidu kamenja i amfora, Źkolskih predmeta latinskog i grĹkog, te akademskih disciplina arheologije, povijesti umjetnosti, povijesti, filozofije, klasiĹne filologije. Sve navedene grane ljudske djelatnosti imaju teŹnju da antiku svedu na apstrakciju; prvo Źto biva apstrahirano jest predmet antropologije, tj. antiĹki ljudi. Dobar primjer za to jest naŹa interpretacija grĹke i rimske religije; svodimo je na mitologiju, a mitologiju shvaćamo kao Schwabove *NajljepŹe priĹe klasiĹne starine*, ili kao savršeno popunjeni birokratski sustav gdje svaki bog ima svoj resor, a u slobodno se vrijeme bavi seksom i nasiljem. Na takvoj podlozi već bakhiĹka ekstaza zahtijeva puno posebnih objaŹnjenja i puno pretihodnih znanja.

Ovo nas vraća na poĹetak: *zaŹto baŹ ta knjiga?* Ĺitajući, vidimo da je za Detien-

nea i Vernanta sofisticirano shvaćanje grĹke mitologije i religije neŹto Źto se razumije samo po sebi; isto tako, u *Lukavoj inteligenciji* samorazumljiva je, već izgraĹena i ustaljena, i metoda kojom se autori sluŹe; ona ne biva posebno objaŹnjena, niti propitivana. *Lukava inteligencija* puŹta nam epizodu iz sredine jedne serije – a mi tek nagaĹamo kako je serija poĹela, i o ĉemu se u njoj zapravo radi.

ja djela. Naposljetku, rodonaĹelnik ovakva antropoloŹkog pristupa jest Georges Dumézil; moŹda je jednako dobar, ili bolji, uvod u metodu mogla biti neka Dumézilova knjiga (npr. *Les dieux des Indo-Européens*, 1952).

Stvari bi bile puno jasnije, a filolog, ta esencija zakerala – filolozi su dresirani da pronalaze greŹke kao Źto su policijski psi dresirani da pronalaze drogu – imao bi

Zakon velikih brojeva govori da takva publika postoji; ipak u Hrvatskoj Źivi ĉetiri i pol milijuna stanovnika, ipak samo klasiĹnu filologiju, samo u Zagrebu, svake godine upisuje ĉetdesetak pametnih mladih ljudi; na antropologiji također ima desetak mjesta.

No, mene zanima kako bi i gdje takva publika *mogla progovoriti?* Na kojem mjestu njezin Ĺlas ne bi ostao vikanje u vjetar i poruka u boci?

Kod antropologa? Ali hrvatsku antropologiju privlaĹe, Ĺini se, preteŹno moderne hrvatske teme, a kad analiziraju mitove, antropolozi se bave druŹtvenom kritikom (kao Ivo ŹaniĹ, Dunja Rihman AuguŹtin). Kod klasiĹnih filologa, kojima i sam pripadam? Ali hrvatska klasiĹna filologija *nema svog glasa*; broj izvornih filoloŹkih studija o antici izuzetno je malen (za razliku od broja prijevoda), a ne postoji npr. znanstveni ĉasopis posvećen istraŹivanju antike. Arheologija i povijest? Kad znanstveno interpretiraju antiku, te joj discipline opet pristupaju preteŹno lokalno, vezano uz hrvatske prostore.

Usprkos svemu tome, izazov koji postavlja *Lukava inteligencija u starih GrĹka* – usprkos maĹehinskom odnosu izdavaĹa – tako je primamljiv, tako zavodljiv; otvoriti se neĉem Źto nije *samo hrvatsko*, gledati neŹto mimo obaveznog loma kroz hrvatsku prizmu; zaboraviti naĹas mit o maloj zemlji i malim ljudima (ili, sjetiti se da su i antiĹki Grci i Rimljani poĹeli kao maleni narodi).

MoŹe li se tu neŹto uĹiniti?

MoŹda moŹe. Potrebno je samo povećati potencijalne sugovornike. PredlaŹem ovakav poĹetak: neka svatko tko je proĹitao *Lukavu inteligenciju u starih GrĹka* pošalje e-mail na adresu neven.jovanovic@zg.hinet.hr. Intelektualne avanture vrebaju iza svakog ugla – Ĺak i u Hrvatskoj! ■

Noga filologa

Poruka u grĹkoj boci

Lukava inteligencija puŹta nam epizodu iz sredine jedne serije – a mi tek nagaĹamo kako je serija poĹela, i o ĉemu se u njoj zapravo radi.

Neven Jovanović

Prigovaranje

Zato mi crv sumnje Źapće na uho: «Je li se mogla izabrati i bolja knjiga?». Jean-Pierre Vernant, na primjer, autor je dvadesetak knjiga, od kojih neke svojim naslovima sugeriraju da sliĹnoj tematici pristupaju temeljitije ili općenitije: *Les origines de la pensée grecque* (1962, prevedeno na slovenski i srpski), *Mythe et pensée chez les Grecs. Études de psychologie historique* (1965); *Mythe et tragédie en Grèce ancienne* (1972, zajedno s Pierre Vidal-Naquetom; također prevedeno na slovenski i srpski); *Mythe et société en Grèce ancienne* (1974); *Religion grecque, religions antiques* (1976); *Mythe et religion en Grèce ancienne* (1990), *La Grèce ancienne* (1990-92, sv. 1-3, zajedno s P. Vidal-Naquetom). Nadalje, *Lukava inteligencija* prvi je put objavljena 1974.; iz gornjeg je popisa oĹito da postoje i novi-

puno manje materijala za prigovaranje, da su prireĹivaĹi hrvatske verzije *Lukave inteligencije u starih GrĹka* (urednik Miroslav Mićanović, knjigu uredio Vladimir Biti) odluĹili dodati prijevodu neku obavijest o razlozima svog odabira, ili neki osvrt na vaŹnost i utjecajnost djela Detiennea i Vernanta. U obliku koji imamo, *Lukava inteligencija u starih GrĹka* baŹ ne potiče dijalog ili kreativno natjecanje – ne olakŹava nam da i sami progovorimo na sliĹan naĹin, ili o sliĹnoj temi.

Na putu iz ladica

A dijalog s Detienneom i Vernantom bio bi zanimljiv. *Lukava inteligencija*, naime, interdisciplinarna je knjiga, i postavlja ozbiljan izazov «ladiĹarskom» pristupu hrvatskih humanistiĹkih znanosti: traŹi publiku koju zanima znanstveno bavljenje i antropologijom i grĹkom antikom.

glazba

Nedostatak specijaliziranog ansambla za izvođenje barokne glazbe velika je prepreka relevantnom izvođenju skladbi ranobaroknih hrvatskih skladatelja

pjevačka praksa teško da je i u začetku.

Jedan od ansambala koji na tom planu pokazuje određene

rovita i delikatna tempa, neobični kontrastni koloristički prevrati, te isprepletanje više ansambala različitog volumena i gustoće tona moraju imati podršku u svakom pojedinom izvođaču. Da bi do toga došlo, borba bi s primarnim vokalno-tehničkim problemima trebala biti iza svakog od njih. Međutim, upravo je zbog nje teško bilo slobodno se kretati, prateći u intenzitetu, agogici i ritamskoj pokretljivosti suptilne glazbene poteze koji su u ideji stila. Uz to, osjetio se i nedostatak volje i budnosti, koja bi, unatoč drugim nedostacima, sigurno pomogla u ostvarenju prepoznatljiva Cecchinijeva *con-citato* stila. Unatoč jako dobrim i u osnovi pogodnim zamislima dirigenta Tončija Bilića, izgubile su se za rani barok presudne sitne nijanse koje tu glazbu čine zanimljivom.

Kod vokalnih solista (Ivana Kladarin, Jelena Parizoska, Nataša Šurina, Martina Matić, Hrvoje Ivkošić, Ivan Turšić, Tomislav Meštrić i Mladen Klepo), koji su između misnih stavaka pjevali jednoglasne i višeglasne motete, primjećivala se stilska neosjetljivost, i to najviše u onome što i čini osnovu monodijskog stila, a to je ornamentacija, koje je mahom izvođeno ukočeno, sa strahom, nesigurnošću i očitim neiskustvom.

Znakoviti detalji

Moramo naposljetku spomenuti one koji imaju najviše iskustva u izvođenju barokne glazbe – violinisticu Lauru Vadjon, gambistu Tina Mršića, čembalista

Marija Penzara i oboista Branka Mihanovića. Instrumentalne sonate iz Cecchinijeva opusa 23 već su nam otprije poznate, no ovdje su, umetnute između misnih stavaka, odsvirane u kontekstu u kojem su se vrlo moguće svirale i izvorno. Interpretacija Laure Vadjon bila je stilski doradana, i u smislu izvornosti u skladu s uvriježenim standardom. *Continuo* pratnja Tina Mršića i Maria Penzara dojmila nas se kao pomalo neangažirana, a povremeno i troma. Ipak, ona nije ozbiljnije odudarala od kvalitete svirke solistice, premda je trebala biti inventivnija sa strane čembalista, a tonski ljepša i čišća na violi da gamba. Oboist Branko Mihanović pridružio im se u *Sonati a due*, s baroknom oboom čiju tehniku, unatoč izrazitom osjećaju za stil i ukrašavanje, još uvijek nije svladao u potpunosti, pa mu je ton bio pomalo grub, a ni svi ukrasi nisu ispadali onako kako je trebalo.

Zbrojiti dojmove nije lako – u ovom se teškom, specifičnom i za nas itekako vrijednom glazbenom nasljeđu nije bilo lako snaći onima koji su tek početnici na području izvođenja barokne glazbe. Ipak, i u ovoj se izvedbi moglo pronaći ponekih znakovitih detalja koji ipak ukazuju na pravi smjer u kojem se pomaknulo nastojanje da se približi vjerno povijesno obaviještenoj interpretaciji. Ako je to potaknula odgovornost i želja pojedina, nadamo se da će još uspješnije biti u sljedećim pokušajima, te da će tada imati i više uvjeta za bolje rezultate. **Z**

Prečacem do Cecchinija

Nedostatak specijaliziranog ansambla za izvođenje barokne glazbe velika je prepreka relevantnom izvođenju skladbi ranobaroknih hrvatskih skladatelja

Iz hvarskog opusa Tomasa Cecchinija. Muzej Mimara, Zagreb, 22. travnja 2002.

ambicije je Zbor Hrvatske radio-televizije, koji u svoj repertoar uključuje glazbu različitih stilova, od renesanse do suvremene glazbe. Činjenica da su njihovi interesi puno širi od baroka, te da se tek povremeno susreću s ovim doista specifičnim tehničkim i stilskim zahtjevima, ne mora sama po sebi govoriti o razini izvedbe. No, želja da se do nekih stvari dođe prečacem, umjesto neophodnim temeljitim radom, nikako ne može dovesti do željenog rezultata.

Stilska neosjetljivost

Potrebno je, međutim, vratiti se na stvari koje su početak i kraj svega, pa se barem u nekoliko crta osvrnuti na izvedbu. Zbor HRT-a i njegov dirigent Tonči Bilić na svom su koncertu iz ciklusa *Sfumato* u ponedjeljak 22. travnja po prvi put u novije doba izveli neka djela iz hvarskog, dakle kasnijeg opusa Tomasa Cecchinija. Bile su to dvozborne skladbe *Laudate pueri*, *Magnificat* i misa *La Concordia*, te niz monodijskih moteta. Premda je Cecchini u kasnijim skladbama pojednostavnio svoj prvobitni rafinirani stil, primjeren ondašnjim suvremenim glazbenim zbivanjima, one ipak nose određene zahtjeve. Nijanse u dinamici, hi-

Zrinka Matić

Već se godinama u nas pokušava uspostaviti praksa izvođenja rane glazbe na povijesno obaviješten način, ali tek povremeni pokušaji u tom smjeru nisu još doveli do zadovoljavajućih rezultata. Bogata riznica već otprije otkrivenih skladbi starih hrvatskih skladatelja, a i novi uspjesi u pronalaznji i pripremanju tog vrijednoga glazbenog materijala za suvremenu izvedbu, trebali bi biti izvanredno jak poticaj da se napokon i ovdje uspostavi pristojan standard stilski primjerene interpretacije rane glazbe.

roknih hrvatskih skladatelja. Ipak, neki ansambli pokazuju interes za njih, usprkos neiskustvu i nedovoljnoj kompetenciji. Velik broj pretežno zbornskih skladbi Tomasa Cecchinija, skladanih u venecijanskoj višezbornskoj tehnici, kao i monodijske skladbe koje nose stilska obilježja onodobne sjevernotalijanske "plemenite pjevačke manire", tražile bi u idealnim uvjetima pjevače s usmjerenim stilskim obrazovanjem koji bi se profesionalno bavili isključivo tom glazbom. Međutim, idealni uvjeti kod nas ne postoje, a slična

glazba

reprezentativni su materijal domaće glazbenog nasljeđa, a u tom smislu *Podnevnoj simfoniji* i cjelokupnoj ličnosti Borisa Pa-

koji bi, u apsolutnoj formi simfonije, bio izvanglazbeni. No, počevši od Beethovenove *Deвете*, te imajući na umu sva daljnja

ta jedne umjetnosti s pomoću one druge, a samim je tim i značenje djela u spoju dviju umjetničkih izraza univerzalno.

jetko nalazi. Razini zbornskog muziciranja odgovarali su i solisti, redom pjevači mlađe generacije (Adela Golac-Rilović, Martina Tomčić, Tvrtko Stipičić i Ozren Bilušić), dok je u ulozi recitatora nastupio dramski umjetnik Zlatko Crnković.

Reprezentativan materijal glazbenog nasljeđa

Podnevna simfonija je amalgam u kojem Papandopulova glazba jednostavno proizlazi iz Krležina predložka, a tako i opjevani Krležina vice versa

Svečani koncert u povodu 50. obljetnice Koncertne direkcije Zagreb. Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 23. travnja 2002.

događanja nakon nje na području simfonijske forme, *Podnevna simfonija* suvremenu publiku u tom aspektu i ne može previše iznenaditi. Ono što iznenađuje jest da ona nije pisana za orkestar, već za soliste, recitatora i mješoviti zbor *a cappella*. Prema tome, tretiranje pojma simfonije u tradicionalnom smislu u ovom slučaju očito otpada. Ako bi se priklonili Detonijevu opisu da je ovo opsežno djelo "jednostavna fantazija", što onda označava pojam *simfonija* iz naslova? Na spekulativnoj bi razini možda mogli zamijetiti svojevrsan skladateljev komentar tradicionalnoj simfoniji, koja je ovdje lišena ne samo svoje prvobitne strukture, već i medija.

Papandopula je vlastiti književni ukus odveo Krležinu ekspresionističkom pjesništvu. Ostvarujući s njime spoj dviju autonomnih, i u nekim pogledima suprotnih umjetnosti, iščitavamo ovdje njegov odnos prema pjesništvu u glazbi. Podvrgavajući izvanglazbeni sadržaj zakonima glazbe, on to ne čini na uštrb nijedne od ovih dviju umjetnosti. *Podnevna simfonija* je amalgam u kojem Papandopulova glazba jednostavno proizlazi iz Krležina predložka, a tako i opjevani Krležina vice versa. Izvanglazbeni i glazbeni smisao ovdje su jedno; ekspresivnost skladbe leži u podcrtavanju estetskih kvalite-

Široki raspon zvukovnog segmenta

Rad s glazbenom gradom, koju Papandopulo često tretira polifonijski, što uz ritmičko-metarsko bogatstvo i česta melodijska uzgibavanja do ponovnih i ponovnih vrhunaca, doprinosi dinamizmu djela u cjelini. U pogledu odnosa teksta i glazbe, značajni su onomatopejski dijelovi i oni koji se temelje na principu vokaliza, pri čemu se primjenjuju načela imitacije prirode i *musice descriptive*. Papandopulo i opet ne dopušta odvajanje glazbenog i izvanglazbenog aspekta, koji su, u funkciji projiciranja značenja djela u njegovoj ukupnosti, ponovno međusobno uvjetovani.

Djelo je u zvukovnom segmentu širokog raspona; od pjevno razvijenih do čisto govorenih dijelova, što ga, uz spomenute onomatopejske dijelove, a posebno imajući na umu i interpretativnu stranu, čini izvodilački vrlo zahtjevnim. Izbor izvođača pao je stoga na Slovenski komorni zbor, koji je, pod dirigentskim vodstvom Vladimira Kranjčevića, uspješno svladao sve zahtjeve ove složene partiture. Zbor je, prateći sve promjene u zvukovnosti jednakom i konstantnom razinom kvalitete, ostavio dojam visoke profesionalnosti i precizne uvježbanosti, kakva se u našim zborovima ri-

Kolorit i egzotizam

Podnevna simfonija praižvedena je u drugom dijelu koncerta, dok je večer započela ranijim Papandopulovim djelom, skladbom *Dodolice* iz 1932. godine. Ovo četverostavačno djelo za sopran, djevojački zbor i glasovir temelji se na tekstovima iz prve knjige *Zbirke narodnih pjesama* Vuka Stefanovića Karadžića, koji su inspirirani pučkim obredom prizivanja kiše. Postojanje folklornog elementa u djelu je i slušno dostupno (posebno u klavirskoj dionici), a njega unutar Papandopulove skladateljske estetike možemo odrediti kao specifičan kolorit ili egzotizam. Ženski dio Slovenskoga komornog zbora i ovdje je pokazao tehničku uigranost (posebno kod dijelova s promjenjivim metrom), zasjenivši svojim nastupom onaj sopranistice Miljenke Grdan, dok je Vladimir Krpan u klavirskoj dionici tijekom čitavanja djela ostao postojan pratitelj vokalnom ansamblu.

Mladi Papandopulo se u tijeku iste večeri imao prilike ogledati na kasnog sebe. Određene sličnosti, kao i razlike, mogle su se uočiti slušnim putem, no tek na način koji ostaje na razini dojma. Prava objektivizacija tog dojma traži svoje znanstveno opravdanje u pomnijoj analizi analogija koje je kao ideju pružio ovaj događaj. **Z**

Ivana Kostešić

Točno jedanaest godina nakon skladateljeve smrti, a čak pune dvadeset i dvije nakon završetka djela, *Podnevna simfonija* Borisa Papandopula doživjela je svoju realizaciju u zvuku, i to u dva oblika svoje pojavnosti. Naime, program koncerta održanog 23. travnja u dvorani Lisinski snimljen je na kompaktni disk u suradnji s RTV-om Slovenije, zbog čega *Cantusu* i Koncertnoj direkciji Zagreb kao nakladnicima treba uputiti posebne pohvale, s obzirom da koncertne praižvedbe uz popratni CD nisu kod nas ustaljena praksa. Ovakva izdanja, popraćena knjižicom s tekstovima o skladatelju i samim djelima (na hrvatskom i engleskom jeziku),

Mladi Papandopulo se u tijeku iste večeri imao prilike ogledati na kasnog sebe

pandopula pripada istaknuto mjesto.

Amalgam Papandopula i Krleže

Sam naslov *Podnevne simfonije* referira na određeni program,

glazba

ti Williamsove instrumentacije, no pažnju ipak treba usredotočiti na njegova prva dva nastupa.

g-molu. Zbog te je zablude izvedba ove simfonije zazvučala u najmanju ruku površno i neuvjerljivo, i to bez obzira na Leto-

Pratnja je bila još i razrađena na koncertu Orkestra Akademije za glazbu iz Ljubljane, kada su izvedene Čajkovskijeve *Rokoko*

dovito predstavljaju okosnicu i svojevrsan nukleus iz kojeg se rađa čitava često monumentalna tvorba. U Krekovej *Sonatinu* to je gotovo samo po sebi razumljivo – njezin je središnji *Adagio* najopsežniji stavak, te se stoga stavljanje interpretacijskog težišta na njega pokazuje kao potpuno logično rješenje.

Donekle je to logično i u slučaju Franckove *Simfonije u d-molu*, čiji uvodni *Lento* donosi gradnju kojoj će se skladatelj uvijek iznova vraćati u čitavom djelu. No, izgraditi čitavu interpretaciju Šostakovičeve *Pete simfonije* oko njezina *Larga* nadasve je smion potez. Letonja njime odbacuje uvriježeni koncept simfonije kao djela koje ide od *mraka prema svjetlu*. Jer, trijumfalni je finale, sa svojom nakaradnom koračnicom, zapravo kirurški precizan portret lažnog sjaja socijalističke Rusije, pri čemu je Šostakovič uzor zacijelo pronašao u iskeženoj finalu Čajkovskijeve *Pete simfonije*. Postavljanje težišta na *Largo* proizlazi iz suprotnog polazišta od Letonjine svojevremene gradnje Beethovenove *Eroice* oko njezina polaganog stavka. Beethoven, naime, u svojoj posmrtnoj koračnici simbolično pokapa vlastite iluzije, dok ih Šostakovič u svom *Largu* uzdiže na pijedestal. U čitanju Marka Letonje, diskretni odzvoni harfi i čeleste, potpomognuti prozračnim gudačkim slogom, predstavljaju na određeni način tihi trijumf umjetnika nad jednim autoritarnim režimom. Buka finala ne može zagušiti tihi protest *Larga*, kao što ni poluprazni *Lisinski* te nedjeljne večeri nije mogao umanjiti veličinu Letonjine interpretacije. ▣

Polagane okosnice monumentalnih tvorbi

Najviše plijeni pažnju Letonjin pristup interpretacijskoj (re)konstrukciji simfonijske forme

Nastupi dirigenta Marka Letonje s Orkestrom Akademije za glazbu iz Ljubljane i Zagrebačke filharmonije, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 28. travnja i 3. svibnja 2002.

Trpimir Matasović

Slovenski dirigent Marko Letonja u Zagrebu je uvijek rado viđen gost, a u tjednu na prijelazu iz travnja u svibanj bio je osobito angažiran: najprije je 28. travnja nastupio s orkestrom Ljubljanske Akademije za glazbu, zatim se 3. svibnja predstavio u redovno pretplatničkom programu Zagrebačke filharmonije, da bi naposljetku 5. svibnja istom orkestru ravnao izvedbom odabranih dijelova iz glazbe Johna Williamsa za filmove iz serijala *Ratovi zvizdica*. Ovim je posljednjim koncertom Letonja pokazao da je umjetnik koji zna izvući maksimum čak i iz ne osobito kvalitetne glazbe, pri čemu je uspio zataškati poprilične manjkavos-

Uvriježena zabluda

U oba slučaja Letonja je ravnao orkestrima koji realno imaju velikih potencijala, ali im je još uvijek nužan izuzetno vješt dirigent kako bi ti potencijali izišli na vidjelo. I koliko god je Zagrebačka filharmonija profesionalan orkestar, posao mu je ipak bio lakši s orkestrom Ljubljanske Akademije za glazbu. Naime, osim što je s ovim ansambлом imao više vremena za pripremu koncerta, u njemu sviraju glazbenici koji su po prirodi svog studija ionako prisiljeni na konstantno vježbanje repertoara koji je nerijetko bitno zahtjevniji od onoga s kojim se susreću glazbenici profesionalnih orkestara u svojoj redovitoj djelatnosti.

Kada je o Zagrebačkoj filharmoniji riječ, upravo je Marka Letonju zapala nezahvalna dužnost da ravna i djelima iz repertoara bečke klasičke, koji je, nažalost, na Filharmonijinim rasporedima nedovoljno prisutan. Raširena je i ponegdje duboko uvriježena zabluda da je glazbu bečke klasičke lako izvoditi, te da je stoga bez problema može svirati svatko kad god to poželi. No, pritom se previđa da nije dovoljno poznavati relativno jednostavne obrasce klasičnog fraziranja, već je potrebno i dublje uroniti u tu glazbu. Posebice to vrijedi za djela obilježena *Sturm und Drang* ugođajem, kao što je to primjerice Mozartova 25. *simfonija u*

njinu sigurnu ruku, pri čemu su posebno neugodno iskakale problematične upadice prve oboe i rogova.

Razrađena pratnja

Srećom, ova je simfonija bila ujedno i jedina slaba točka triju Letonjinih nastupa. Puno je više sreće bilo s dvama koncertantnim djelima, među kojima i klasičarskim *Koncertom za flautu, oboju i orkestar* Mozartova suvremenika Antonija Salierija. Možda je razlog tome i činjenica da to djelo ne iziskuje toliko dubinsku interpretaciju kao Mozartova simfonija, pa je u njemu Zagrebačka filharmonija zvučala sasvim primjereno zahtjevima koje pred izvođače postavlja glazba ovog premalo poznatog majstora bečke klasičke. No, prije svega valja istaknuti ulogu dvoje solista. Za razliku od mnogih sličnih *dvostrukih* koncerata, ovaj ne traži nadmetanje solista, već njihovu konstantnu blisku suradnju. Flautistica Renata Penezić i oboist Branko Mihanović pokazali su se pritom kao upravo idealan izvodilački par, kako zbog neospornih individualnih glazbeničkih kvaliteta, tako i zbog profinjenog osjećaja za skupno glazbovanje. Tako nijedan od solista nije zasjenjivao onog drugog, a oboje su ostavili i dovoljno prostora Marku Letonji za razradu orkestralne pratnje.

varijacije. Dobra pratnja, međutim, ipak nije bila dovoljno da spasi neuvjerljiv dojam nastupa violončelista Jake Stadlera. Osamnaestogodišnji je solista, doduše, vrlo *akademski* svladao sve tehničke zamke svoje dionice, no od *Rokoko varijacija* očekuje se ipak više interpretacijske nadogradnje.

Tihi trijumf

Ipak, vrhunce Letonjina interpretacijskog umijeća doživjelo se, kao i toliko puta dosad u djelima simfonijske forme. Uz Šostakovičevu *Petu simfoniju* i Franckovu *Simfoniju u d-molu*, tu treba pridodati i neveliku *Sonatinu za gudače* slovenskog skladatelja Uroša Kreka. Ovo djelo, skladano 1956. godine i posvećeno Zagrebačkim solistima, ima naime ambiciju u komornu formu komprimirati simfonijsku strukturu.

U sva je tri djela i s oba orkestra (Krek i Šostakovič s Ljubljanskim, a Franck sa zagrebačkim) Letonja uspio ostvariti visoku razinu tehničke doradnosti, s osobitom brigom i za neke inače zanemarivane detalje. Ono što, međutim, najviše plijeni pažnju je Letonjin pristup interpretacijskoj (re)konstrukciji simfonijske forme. Pritom se uvijek iznova očituje njegova osobita sklonost polaganim staccima i/ili odsjecima simfonijskih partitura, koji re-

glazba

nastavio svoj put pišući aranžmane za orkestre Woodyja Hermana, Maynarda Fergusonona,

sklopu koje su glazbenici još nastupili dan za danom u Grazu i Beču. Na djelu smo tako mogli

Vrhunski majstori jazz glazbe

Iako je *band* svojim prosjekom godina zapravo već u poodmakloj dobi, on je zapravo vrlo vitalan i interaktivan ansambl, kojemu upravo ta nota na određeni način daje posebnu draž

The Bill Holman Band: Jazz Orbits. Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 4. svibnja 2002.

Zvonimir Bajević

Nakon niza godina slušalačke "apstinencije" od vrhunskih big bandova, u Zagrebu nam se napokon predstavio jedan takav sastav – u subotu, 4. svibnja, u Koncertnoj je dvorani Vatroslava Lisinskog nastupio The Bill Holman Band. Danas vodeći aranžer jazz glazbe za big band, Bill Holman, proslavio se svojim udjelom kao aranžer i saksofonist orkestra Stana Kentona pedesetih godina prošlog stoljeća. Nakon promicanja *Kenton Sounda*, Holman je

Shortyja Rodgersa i Buddyja Richa, a kroz rad na filmskoj glazbi surađivao je s vokalnim solistima kao što su Ella Fitzgerald, Peggy Lee, Sarah Vaughan, Carmen McRae i Anita O'Day. Svirao je i u manjim sastavima, no u posljednje se vrijeme posvetio isključivo radu s big bandovima: turnejama sa svojim vlastitim orkestrom, ali i suradnji s eminentnim europskim big bandovima.

Izgubljenost tonskog majstora

Orkestar je u ovom sastavu okupljen za europsku turneju, u

vidjeti neke od legendarnih solista, kao što su saksofonisti Bill Perkins i Lanny Morgan, te trombonist Bob Enevoldsen. Sastav se ovom prigodom predstavio izvodeći Holmanove kompozicije, kao i skladbe Monka, Newmana, Charmichaela, Lennona-McCartneyja i Dameronu u Holmanovim aranžmanima. Iako je *band* svojim prosjekom godina zapravo već u poodmakloj dobi, on je zapravo vrlo vitalan i interaktivan ansambl, kojemu upravo ta nota na određeni način daje posebnu draž.

No, to nismo imali prilike i čuti na pravi način od samog početka, s obzirom da je tonski majstor očito bio potpuno odsutan na tonskoj probi, pa je stoga izvrsna Monkova skladba *Theolonius* u fizičkom smislu imala slabe odjeke u Velikoj dvorani. Bila je očita izgubljenost tonskog majstora kojeg su još više, čini se, zbunjivala sola pojedinaca iz orkestra. U svakom slučaju, riječ je o velikom propustu, te i u njemu treba potražiti neke od razloga zbog kojih smo često na europskim glazbenim marginama.

Zvukovni eklekticism

U nastavku su izvedene izvori-

Općenito, sastav krasi fina izbalansiranost u izboru glazbenika

ne Holmanove skladbe: *Any Dude'll Do* i *Sunshine*. U njima se ogleda svojevrsni Holmanov eklekticism u smislu samog zvuka, no ono što im daje bitni pomak je njegova jedinstvena orkestracija. Ovdje, kao i u svim ostalim Holmanovim aranžmanima izvedenima te večeri, do izražaja je došlo bogato tkanje među samim dionicama, što postaje jasno znamo li da je Holman na koledžu Westlake specijalizirao upravo kontrapunkt. Često smo tako imali prilike čuti bogat zvuk, ponekad doveden u situaciju slučajnih harmonija, no upravo to danas Holmana čini jedinstvenim u jazz glazbi.

Iz prvog dijela koncerta valja izdvojiti još i Newmanovu skladbu *The Moon of Manakoo-ra*, koja je poslužila kao *soundtrack*, ali i vodilja filma *Hurricane* iz 1937. Orkestar je tu ponovno sjajno provodio Holmanove aranžerske ideje, posebice onu kovitlanja zgusnutih akorda koji oslikavaju gomilanje oblaka pred nadolazeću veliku oluju.

Drugi je dio otvorila skladba *Norwegian Wood* Johna Lennona i Paula McCartneyja, u kojoj se na ventil-trombonu posebno istaknuo Bob Enevoldsen, koji bez obzira na svoje godine ne pokazuje nikakvu sviračku inferiornost. U Monkovoj *Friday, The 13th* čuli smo sjajna sola sopran-saksofonista Billa Perkinsa, čija boja instrumenta neodoljivo daje i komponentu *dixieland* glazbe ovom orkestru.

Mileovski i dizzyjevska trubači

Općenito, sastav krasi fina izbalansiranost u izboru glazbenika. Kod trubača smo tako imali prilike čuti sanjivi, *mileovski* ton Rona Stouta, koji je do punog izražaja došao u Dameronovoj kompoziciji *If You Could Me See Now*, za razliku od prodornog, *dizzyjevske* tona Boba Summersa u završnoj Holmanovoj skladbi *Zamboni*. Treba istaknuti i bubnjara Stevea Barnes, koji je s posebnom energijom odradio cijeli koncert, možda i zato što mu je ukazana čast da bude član ovakva orkestra kao jedan od mladih članova. Holman se kao dirigent dobro uklopio, često ne dirigitajući, s obzirom da je ipak ispred sebe imao vrhunske majstore jazz glazbe.

U svakom slučaju, Zagreb nakon ovog koncerta može biti sretan i ponosan jer ovo jest jedan od najvećih *big bandova* današnjice. Valja žaliti jedino zbog premalog broja mlade publike, te se nadati da do sljedećeg sličnoga koncerta nećemo morati čekati još koje desetljeće. ▣

glazba

je ipak *face*, mada je večeras pjevao suzdržano, valjda jer ne sjedi za klavirom. Onda su došli neki klasičari i svirali Papandopula, pa

ne jer su navodno teški.

Pitate se što to Severina drži iza leđa dok pjeva, shvatite da je to tekst, napeto razmišljate zna-

Krivac za eko-atak

Baš vam je bilo drago što je nagradu za zabavnu glazbu dobila Meri Cetinić, tuže je susjedi što svira klavir, a to su joj dali Đelo i Tereza i tada ste konačno doznali tko je odgovoran za svakodnevnih dječje-ekološki atak na gledatelje, *više cvijeećaa, maa-njee smeećaa*. Možda vam nije bilo jasno zašto je onaj *punker* iz Hladnog piva naglasio da će biti krajnje kulturni jer zapravo niste znali da on to valjda inače nije, u stvari niste ništa znali o njemu, pa ne znate zašto je to važno.

Opet je došao Gibonni, zahvalio se i djevojkama i suprugama što su svoje muškarce puštale na snimanja, izgleda da ih nije bilo doma dvije godine i da nije bila žena na albumu. Potom šarena Danijela i Galić, a nagradu je dobio, su dobili, Lado, ali ne za sada, nego za uvijek. Onda je El Bahatee rekao da će se ljubiti s Gibonnijem i možda ste se upitali družu li se svi ti pjevači međusobno. Opet je "Đibo" smlatio "Džinkse", ali je svima čestitao da mu savjest bude čista, dobar dečko. Danijela je završila u šljokicama.

Korisno imitiranje

Možda dodjelu niste gledali tako, već vam je važnije što se događa na glazbenoj sceni, mimo tabloida i toaleta, pa ste gledali u želji da nešto doznate i zaključite,

ambicija da bude hrvatski *Grammy* zapravo sasvim u redu i da možda nešto i bude iz toga. Malo ste razmislili bi li se nagradu moglo internacionalizirati, ne samo tako da jedna zvijezda iz inozemstva nešto otpjeva. Možda zaključujete da dodjela nagrada dobro pokazuje sve pomalo, iako niste sasvim sigurni oko odabira nagrada koje će se dodjeljivati uživo, a koje neće. Pitali ste se bi li bilo zgodnije nagrade za klasičnu skladbu davati živim skladateljima, ali ste onda pomislili da bi za početak trebalo biti više izdanja njihovih skladbi.

Skandal po mjeri

Vjerojatno vam se činilo da televizijski prijenos dobro teče, zgodno je pogledati ostale nominirane koji su ostali praznih ruku, jedino ste se za trenutak bili ponadali da će režiser prijenosa za vrijeme kontroverznog nastupa ironijski afirmirane Severine pokazati publiku, pogotovo – u novoj verziji pjesme navodno apostrofirano – Tutića, no zaključili ste da bi to ipak bilo previše za očekivati. Do čitave priče o Severininu mijenjanju teksta ne držite previše, stvar je postala glupljom nakon Tutićeva "odgovora", a zanimljivo je i kako se odjednom "ne zna" je li smjela izvoditi dvije pjesme i tko je od organizatora odgovoran. I veće dodjele nagrada imaju svoje, uv-

Kombinirajmo pristupe prijenosu

Na kraju ste vjerojatno zaključili da je Porinova ambicija da bude hrvatski *Grammy* zapravo sasvim u redu

Dodjela diskografske nagrade Porin, Dubrovnik, 27. travnja: izravni prijenos, HRT

Dina Puhovski

Možda ste devetu dodjelu Porina gledali kao netko tko se glazbom ne bavi, ali je ležerno prati, uz to relativno dobro informiran putem domaćeg tiska. Tako ste mogli promatrati nekoliko *punky* elegantnih kreacija na Danijeli Trbović, za koju ste se zapravo uvijek pitali zafrkava li se dok vodi emisije, ili ne; puno ste puta tijekom večeri imali prilike vidjeti Gibonni, koji je dobio osam *Porina*, a za njegovu ste novu i ponovno prokomentiranu frizuru već znali. Uz njegovu tradicionalnu "skrušenost", za oko vam je možda zapela i elegancija njegova producenta (što li ono točno radi producent?) Bratoša; sve u svemu, odobravate Gibonni, simpatične su mu pjesme, a imao je i sve te "zvijezde" na albumu (jedino vas je više od kvazivilinskog pjeva Putokaza zanimalo jesu li one zbilja bez grudnjaka, kao i uvijek, navodno). Doduše, i Jinxi su vam simpatični, prave su to ljetne pjesme, pa vam je bilo nekako drago kad su "pokupili" *Hit godine*, makar i bez pjevačice.

Falš bez falša

Možda vam se učinilo da je dubrovačka gradonačelnica imala tremu, i niste se mogli sjetiti kako se ono zove taj pas Ibrice Jusića. Bare je s Plaćenicima dobio nagradu za rock album, i možda vam je sumnjiv kad kaže da nije nadrogiran ni pijan, a sav je *takav*, ali baš zgodno što je rekao "dajte *Porin* za šofere". Dobro su svirali, kao i Šo!mazgoon, koji su počeli s Lerom, simpatično. Onda ste "sa strane" čuli glas komentatora Duška Čurlića i pomislili, zgodno, kao na *Oscarima*, a on je baš simpatičan. Onda je došao životno nagrađeni Škarica i morali ste pomisliti na vlastite primjerke piratskih CD-a jer je o tomu bilo riječi, ali ste vjerojatno zaključili da to za vas nije problem, jer ipak su jeftini. Kad je došla Matija Vujica, nije vam bilo jasno što ima na glavi, ali bile su nekakve igle, možda nešto afričko, pa ste se pitali ima li to veze s time što je s njom "neki crnac", ne biste vi to inače tako rekli, ali još uvijek ne znate tko je, ali i on je simpatičan, pjeva Lindo.

Kategorije najboljih vokalnih izvedbi bile su vam možda dosadne; dobro, ta Josipa Lisac je posebna, ali to već znamo, a nije niti dobila, niti je došla, pa se pitate znaju li svi oni možda ipak unaprijed hoće li dobiti; a Oliver

Ovogodišnji Porin nije bio nešto, ali je vjerojatno upravo onakav kakvog ukupna scena zaslužuje

vam se možda učinilo da je to falš, ali ste se sjetili da su vam rekli da violina često zvuči falš, ako o tome nemate pojma, čak i kad nije, a poslije su i oni dobili nagradu i začudili se, a vi ste se začudili jer su kasnije rekli da je Papandopulo dobio nagradu, a mislili ste da je on umro. I onaj Mrvica je zanimljiv, čitali ste da nešto radi s Huljićem i živi u Parizu. Onda opet to o originalnim CD-ima, stvarno mora da im loše ide, a vi mislite da ipak "mlate" veliku lovu.

Pašalić i Indijanci

Stariji, a nagrađeni, debitanti Dalmatino izveli su nešto što je djelovalo staro. Ne znate točno tko je gospodin koji je dobio veliku nagradu za klasičnu glazbu, Klobučar, nije došao, ali je putem ekrana mnogo puta rekao hvala. Onda je nastupio Matija Dedić s nekim DJ-em, ne, rekli su MC-jem, znate da je nešto bilo u novinama o Dedićevoj mami i zašto nije na Porinu, ali niste sigurni je li to skandal ili ne. A dobila je i nagradu za jazz izvedbu. Ali i Sandra Bagarić je bila simpatična s onim dečkima, ne kažu bez vruga da su vaterpolisti najbolje građeni. Poslije se Danijela presvukla u nešto crno, večernje, a i klapa Cambi je bila u crnom, oni su glavna klapa u Hrvata. Zatim su čitali nagrade za inozemne umjetnike, pa se sad pitate šaljete li im oni te kipiće, vjerojatno

Morali ste pomisliti na vlastite primjerke piratskih CD-a jer je o tomu bilo riječi, ali ste vjerojatno zaključili da to za vas nije problem, jer ipak su jeftini

te li na koga se odnosi cijeli skeč. Možda je nešto poznato i recentno, a onda možda pomislite i na Tutića, ta svašta se pričalo o njima. Na kraju je i ona simpatična. A El Bahatee je bio divlji, niste pohvatali sav tekst, ali spominje se Pašalić, a "prijetio" je i narodnjacima, poslije čujete da je dobio nagradu u kategoriji urbane glazbe, kako bi tek djelovao ljuto da nije. Najbolji bend s vokalima je Parni Valjak, no čini vam se kao da su oni uvijek tamo, uvijek isti i opet su svirali onu stvar s Ninom. Možda ste se zapitali ima li njezin kostim veze sa *Životom na sjeveru* i onim simpatičnim Indijancima.

te, pod pritiskom da vrednujete. Možda ste pomislili da se u tom krugu puno lica ponavlja, jer ipak smo mi jako mala zemlja i scena, možda ste pomislili da bi bilo zgodno kada bi u svim kategorijama bilo napeto, jer vama se svako malo čini da netko nekamo nikako ne pripada. Doduše, ne treba sve očekivati od drugih, možda su baš i vama jednom poslali materijale kako biste mogli glasati, a vi ste se iznenadili jer niste znali da ste na popisu, i na kraju niste glasali jer ste zaključili da ni u jednoj kategoriji niste baš sve preslušali pa vam se čini da bi to bilo nepošteno, a onda ste pomislili da drugi valjda tako ne razmišljaju, ili možda doista stignu sve preslušati.

Govori protiv piraterije, i ne samo to, podsjetili su vas na *Grammyje*, i iako ste u napasti da pomislite kako svi kod nas pokušavaju postati nešto drugo pa sve imitiraju, na kraju ste vjerojatno zaključili da je Porinova

jetno rečeno, skandale.

Ovogodišnji *Porin* nije bio nešto, ali je vjerojatno upravo onakav kakav ukupna scena zaslužuje. Spominjana napetost između Gibonni i Jinxa također je pomalo umjetna, pa različite su to stvari; vjerojatno nemate ništa protiv Gibonni, no mislite da su hvalospjevi doista pretjerani. I sama ceremonija dobro je tekla, čini vam se, svega pomalo, bila je tek jedna "rupa" za vrijeme silaska Nine Badrić. Ako ste gledali kao netko koga takve stvari ozbiljno zanimaju, vjerojatno ste zaključili da Porin nije tako loše riješio problem spajanja glamuroznog i stručnog, klasičnog i estradnog, tamburice i hip-hop-a, s obzirom na malu sredinu i uvijek jedne te iste ljude. Ako ste prijenos gledali tako, a ne "ležerno", mogli ste mnogo više doznati, analizirati, zaključiti, ali, ako ste gledali tako, a ne ležerno, mogli ste se mnogo manje – bavaviti. ☒

CEDETEKA

Beskrajna metamorfoza

Ovi podaci su više nego ilustrativni za O'Rourkeov glazbeni razvoj; on je autor sposoban za

(prilično predvidive) intertekstive klasične glazbe dvadesetog stoljeća. Kompozicija *I'm Happy* je tako već u mnoštvu recenzija

skladbom *All Downhill from Here*, koja gotovo direktno citira omraženi "klasik" *Sweet Home Alabama*, a i ostatak ponude djeluje kao iznimno suptilan "dvostruki kôd" u kojem ono što je manifestno nikad ne koincidira s onim što je time mišljeno. Međutim, ostaje činjenica da se – bar bez dodatnog "kontekstualnog" tereta – na površinskoj razini inertne konzumacije radilo o dva vrlo slušljiva, pitka i po mnogo čemu konvencionalna albuma.

S obzirom na to da je riječ o albumu instrumentalne minimalističke elektronike (bez obzira na njegov melodijski i emocionalni naboj), čini mi se da je *I'm Happy...* naišao na kritički otpor upravo zbog drastičnog stilskog skoka u odnosu na "rockerski" *Insignificance*; štoviše, ako se i na ovaj album pokuša primijeniti "dvostruko čitanje" (što, po mom mišljenju, ovaj put nije potrebno, niti izazvano samim radom), *I'm Happy...* se doima kao pomalo bezobrazno iznevjeravanje očekivanja publike. Dodatnu teškoću predstavlja činjenica da je *Insignificance* tekstualno (nadajmo se, također parodijski) bio organiziran kao O'Rourkeovo samodopadno jačikovanje nad svojim statusom "zvijezde". Čitan u ironijskom kodu, *Insignificance* time postaje jedan od najgenijalnijih konceptualnih albuma proteklih godina; međutim, bez tog okvira ostaje (ionako već medijski perpetuirana) slika uobraženog genija koji smatra svaki svoj rad novim remek-djelom.

Stvarne i lažne ispovijedi

U tom smislu, *I'm Happy...* pati upravo zbog nekih svojih vrlina: nije riječ o albumu s dvostrukim kôdom (osim u smislu formalnog poigravanja već spomenutim glazbenim "uzorima"); nije riječ o albumu koji ima aspiracije prema potpunosti u smislu "konačne izjave" na ne-

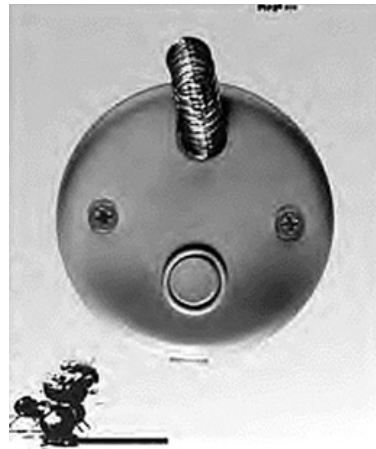
kom stilskom polju; nije riječ o "ofenzivnom" albumu koji je stvoren da bi se nekom narugao ili ga naučio pameti. Riječ je o "malom" albumu, koji se, usprkos ozbiljnom tonu, doima poput gotovo intimne, opuštene poluimprovizacije: iako je najavljan kao "solo za kompjuter", *I'm Happy...* na neki način zvuči vrlo toplo i gotovo intimno, introspektivno ne samo zato što ga je bjelodano radio samo jedan čovjek, nego i zato što je samoća možda idealan okvir za njegovo slušanje. Uz sve to, usprkos povremenim blagim disonancama ili odskakanju u nešto idiličnija raspoloženja (*And I'm Singing*), album se uglavnom kreće između blago uznemiravajuće (*I'm Happy*) i izravno melankolične atmosfere (*And a 1, 2, 3, 4*), gotovo izazivajući nategnutu pretpostavku da – dok je *Insignificance* predstavljao lažnu "ispovijed" O'Rourkeove medijske "persone" – ovaj samozatajni album dopušta nešto realniji pogled "iza kulisa".

Ukratko, dio kritike koji je ovaj album dočekao na nož učinio je to *a priori*, tretirajući ga kao promašeno remek-djelo jer ga je, pretpostavlja se, takvim zamislio i autor. Međutim, ovaj je album najljepše slušati zaboravivši na kontekst; naime, na njemu O'Rourkeov eklekticism ne funkcionira kao "stav", nego kao nenametljivo sredstvo, a rezultat koji time postiže predstavlja rad koji je istovremeno dojmljiv u svojoj smirenosti i konzistentnosti, "minimalistički" po broju korištenih sredstava i metoda, ali ne i po rezultatu koji zapravo zvuči vrlo bujno. Utoliko, sve formalne nesavršenosti albuma i nedostatnost njegove invencije gotovo predstavljaju ustupak lakšoj konzumaciji: konceptualna "nedefiniranost" ovog albuma je točka koja istovremeno olakšava njegovo slušanje i – jednostavno rečeno – uživanje u njegovoj ljepoti. ☐

Male tajne velikih majstora

Dio kritike koji je ovaj album dočekao na nož učinio je to *a priori*, tretirajući ga kao (promašeno) remek-djelo jer ga je, pretpostavlja se, takvim zamislio i autor

Jim O'Rourke: *I'm Happy, and I'm Singing, and a 1, 2, 3, 4* (Mego, 2001.)

prepoznata kao napadna referencija na rane radove Steve Reicha, iako joj nedostaje strukturalna čvrstoća tipična za, primjerice, *Four Organs* ili *Piano Phase*. Međutim, problemi i prednosti ovog albuma ne leže u njegovim formalnim paralelama s radovima drugih autora (kako je to dosad redovito bio slučaj), nego u njegovu odnosu prema drugim O'Rourkeovim albumima.

Iako je najavljan kao "solo za kompjuter", *I'm Happy...* na neki način zvuči vrlo toplo i gotovo intimno

Dvostruki kôd

Recepciju ovog albuma prati nekolicina povezanih problema. Njegovi prethodnici, *Eureka* i *Insignificance*, bili su rado slušani i uglavnom hvaljeni u tisku; međutim, radilo se o albumima koji su (iako su bez sumnje vrhunski izvedeni i vrijedni slušanja u smislu čistog užitka u glazbi) kontekstualno funkcionirali kao više-manje parodijski albumi (u širem značenju riječi) – *Insignificance* je, primjerice, otvoren

beskrajnu, kameleonsku metamorfozu – u stanju je "iskoristiti" gotovo svaki stil koji dodirne, što nema veze samo s njegovim bogatim remikserkim iskustvom, nego i s kompozitorsko-sviračkom kompetencijom u području (suvremene) klasične glazbe, ali i jazza i najšire shvaćene pop-tradicije. Sve to objašnjava njegov put od ranih kompozicija za klasični instrumentarij, improvizacija na "prepariranoj gitari", radova stilski postavljenih između elektroakustike i postindustrijskog zvuka, preko "revizionističkih" albuma sredine devedesetih (*Terminal Pharmacy*, *Bad Timing*), do gotovo campovskih naslova *Eureka* (1999.) i *Insignificance* (2001.).

Njegov posljednji veći rad *I'm Happy, and I'm Singing, and a 1, 2, 3, 4* (objavljen u prosincu prošle godine), usprkos zafrkantskom naslovu, predstavlja gotovo tipično djelo suvremene "highbrow" elektronike, čvrsto naslonjeno na recentne dosege u stilski srodnim formacijama tog polja (Fennesz, Nobukazu Take-mura, Oval...), kao i na neke

Luka Bekavac

Jim O'Rourke je – bar kao ime – dobro poznat svima koje makar površno zanima post-rock ili suvremena elektronika. Hiperaktivan autor čija diskografija broji gomilu naslova, snimljenih pod svojim imenom, u *sessionima* s drugim glazbenicima ili u sklopu bandova, O'Rourke je cijijenjen i kao remikser, pa je uistinu teško napisati recenziju njegova albuma i istovremeno izbjeći pretvaranje teksta u katalog desetaka imena s kojima je radio. Spomenimo ipak da je riječ o rasponu od Johna Duncana i Kazuyuki Nulla, preko Willa Oldhama, Tortoise ili Thurstona Moorea, do Matsa Gustafssona i Kena Vandermarka. Gastr del Sol (projekt Davida Grubbsa, u kojem su surađivali i John McEntire, Marcus Popp itd.) svakako je najvažnija "grupa" u kojoj je O'Rourke radio, a među novijim suradnjama je i "supergrupa" u kojoj s Peterom Rehbergom (Pita) i Christianom Fenneszom nastupa kao Fenno'berg.

već ugašeni *Melody Maker* u jednom od svojih posljednjih brojeva album *Radioheada Kid A* sredinom 2000 godine, tijekom boravka benda u studiju prvo nazi-

benda dugog i pretencioznog imena *The Electric Soft Parade* malo je što inovativno i svježije, a kamoli uzbudljivo. Već i činjenica da su se momci predstavili devet

CEDETEKA

Dosadno, neoriginalno i neuzbudljivo

Andeoski glasići i patetični stihovi čine *The Electric Soft Parade* velikim favoritima za projekt novog cendravog *boy benda*

The Electric Soft Parade: Holes In The Wall. BMG/Menart

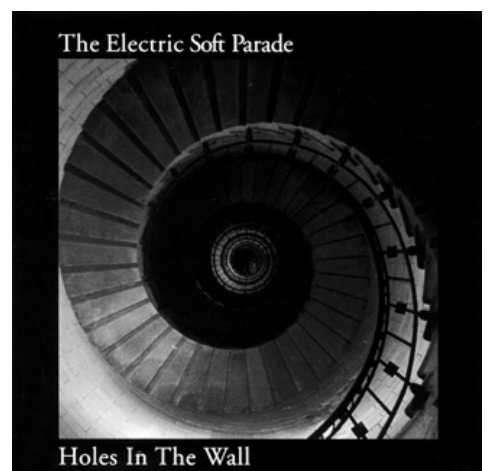
Krešimir Čulić

Doista su tragikomični pokušaji britanskoga glazbenog tiska da po svaku cijenu stvori novi veliki pop ili rock bend, ili da medijskom ofenzivom barem najavi dobar rock album. Tako je

vao "najočekivanijim albumom u Britaniji svih vremena", a po izlasku "najznačajnijim albumom kraja milenija". Žalosno je ako su takvi "albumi" po čemu značajni i pitam se tko ga se uopće još sjeća. Takvi suludi, posve neosnovani naslovi i teze, dovoljan su indikator da se vidi koliko je danas ne samo britanski, nego i svjetski rock u krizi, i da se i najslabšniji pokušaji rock sastava dižu u zvijezde.

Najnovija *velika nada* spomenutog tiska zove se *The Electric Soft Parade*, a *New Musical Express* njihov nastupni album *Holes In The Wall* smatra "bitnim redefiniranjem britanske gitarističke glazbe". Doista je teško povjerovati u tako nešto nakon pomnog preslušavanja ovog mlačnog albuma. U slučaju mlađane braće White, koji čine okosnicu

minuta dugim pop singlom *Silent To The Dark* pokazuje koliko su daleko od jednostavnih i čvrstih, trominutnih pjesama u kojima se može toliko toga reći. Njima je očito za pjesmu potrebno tri puta više vremena, koje koriste za kvazi art eksperimentiranje, a najbolje što mogu postići jest da sliče na lošu kopiju *Lemonheads*. Njihovi andeoski glasići i patetični stihovi poput *I Just Need Someone To Talk To* čine ih velikim favoritima za projekt novog cendravog *boy benda*, no, da ne budem preokrutan, njihove se gitare donekle bude u pjesmama *This Given Line*, *Start Again*, *Empty At The End* i *Why Do You Try So Hard To Hate Me*. Ipak, otužni su pokušaji da *delayima* i *vocoderima* pojačaju i učine ekspresivnijima slabša vokale.

Holes In The Wall

Sve u svemu ovo je dosadan, neoriginalan i neuzbudljiv album. No, svako zlo za neko dobro – nakon preslušavanja ovog albuma čini mi se da su naši glazbeni kritičari iznimno realni, čak i kad proglašavaju loš album osrednjeg *surf benda* "najboljim hrvatskim albumom ikada." Jer, ako je uistinu (prema *NME*-u) ovo "jedan od najimpresivnijih debija 2002", onda su i Bambi Molesters bend veći i bolji od *The Rolling Stones*. ☐

www.zarez.hr

zarez comma Komma virgule запятая vesszo virgola coma káskeä vírgula

Srđan Rahelić,
Gioia-Ana Ulrich

Francuska

Nova knjiga Pascala Brucknera

Vjerojatno najažurnije prevedeni francuski autor u Hrvatskoj i čest posjetilac naše zemlje, Pascal Bruckner, objavio je novu knjigu *Bijeda blagostanja – religija trgovine i njezini neprijatelji*. U njoj napada sakralizaciju ekonomije i kapitalizma, no ne ostaje unutar općih mjesta aktualne rasprave o globalizaciji. Iako se pita «zbog čega opće bogaćenje uvijek mora dovesti do sve veće nejednakosti», Bruckner ne skriva svoju istinsku metu: neprijatelje globalizacije. On po svaku cijenu želi promijeniti manihejski i monotoni oblik rasprave te iznosi provokativnu formulu: «Ako je kapitalizam preživio više od dva stoljeća, to jednako duguje svojim neprijateljima, kao i svojim pobornicima.» Za njega antiglobalisti, kao i uvjereni kapitalisti, paradoksalno predstavljaju žrtve iste mitologije: i jedni i drugi ostaju zarobljenici istog aksioma po kojemu ekonomija određuje sve, a izvan nje nema spasenja! Protiv te tendencije sakralizacije Bruckner zagovara izlazak iz ekonomizma. S obzirom na aktualnost tematike, nema sumnje da će neki od hrvatskih izdavača ponovno požuriti s prevođenjem dotičnog autora. (S. R.)

Od jugendstila do apstrakcije

Mondrian de 1892–1914, *Les chemins de l'abstraction*, Musée d'Orsay, Paris, do 14. srpnja 2002.

Piet Mondrian

Čak i rana djela nizozemskog slikara Pieta Mondriana, izložena u pariškom Musée d'Orsayu, odaju snagu koja danas obilježava njegova slavna djela. Iz njegove apstraktne faze, kojom je stekao svjetsku slavu, izložena je samo šačica slika, među kojima i serija gologa drveća s granama koje strše pred vibrirajućim plavim zrakama («Plavo stablo», 1908.). Također je izloženo nekoliko djela iz njegove kubističke faze s minimalističkom paletom od sive do smeđe boje. U ranijim go-

dinama Mondrian dotiče sva velika strujanja njegova vremena, od jugendstila do poentilizma, no on nikada dugo ne ostaje odan jednome stilu kojemu se zapravo nikad i nije posve posvetio. Istom brzinom kojom Mondrian mijenja stilove s prijelaza stoljeća, toliko dosljedno se bavi pejzažom i njegovom mirnom linijom koja je uvijek okružena novim. U Mondrianovim radovima u kojima se usredotočio na mirne nizozemske ravnice s vjerenjačama, rijekama i prostranim nebom («Vjerenjača u zalaz sunca», 1907.) može se prepoznati geometrijski konstruiran pogled, koji podsjeća na vodravne i okomite linije klasičnoga Mondriana. Tendenciju za geometrijom i plohom počeo je pokazivati već 1898. godine, a njegove kompozicije rijetko bivaju ometane prisustvom ljudi; čak i kao umjetnički ukrasi figure gotovo nikad nemaju mjesta Mondrianovim pejzažima. U manje od dva desetljeća njegova ranog stvaralaštva Mondrian se intenzivno bavio klasičnom nizozemskom domenom umjetnosti – slikanjem pejzaža – te je u nevjerojatno brzom tempu otuđio svu monumentalnost i liriku – onu starih majstora, kao i onu Corota i Van Gogha.

Jedan od najranijih Mondrianovih pokušaja danas bismo opisali kao čisti kič: slika koja prikazuje neobično blijede amsterdamske kanale u zimskom ugođaju iz 1893. godine mogla bi se svrstati među one slike koje se još dan danas turistima nude kao suvenir. Nakon ovakvih plašljivih pokušaja Mondrianov razvoj ubrzano kreće drugim smjerom, pa je tako na izložbi moguće vidjeti njegove konvencionalne studije («Pralja», 1895.), kompozicije u malom formatu s iznenađujućim patosom i kompaktne strukture, tirkizna polja žita s oštrom roza i plavom bojom («Roza oblak», 1907.).

Mondrian se na pariškoj izložbi također pokazao kao majstor gvaša i akvarela. Već je kao mlad slikao akvarele poput starih majstora: velike slike s ljetnim prizorima seoskih imanja pored vode koja se zrcali ostale su pošteđene velikih stilističkih promjena, koje se na izložbi inače uvelike osjećaju. Portreti kojih ima malo («Autoportret», 1908.) predstavljaju Mondriana kao talentiranog portretistu s prodornim pogledom, no kritičari tvrde kako se može osjetiti da kao umjetnik nije bio dovoljno zainteresiran za taj slikarski žanr. (G.-A. U.)

Njemačka

Ukradeni ekspresionisti

Potkraj travnja iz berlinskoga muzeja *Brücke* ukradeno je devet vrijednih slika istaknutih njemačkih ekspresionista. Riječ je o šest radova slikara Ericha Heckela te o jednoj slici Ernsta Ludwiga Kirchnera, Maxa Pechsteina i Emila Noldea, a vrijednost slika procjenjuje se na oko deset milijuna eura. Na tržištu umjetninama slike nije moguće prodati jer su

Max Pechstein, *Mlada djevojka*

veoma poznate. Berlinski Muzej posjeduje najveću zbirku radova ekspresionističke umjetničke grupe *Brücke* (*Most*). Nepoznati počinitelji, kojima policija dosad još uvijek nije ušla u trag, najprije su onesposobili alarm, razbili prozor te sa stražnje strane zgrade ušli u Muzej.

Umjetničku skupinu *Brücke* u Dresdenu su 1905. godine osnovala četiri studenta arhitekture: Ernst Ludwig Kirchner, Fritz Bleyl, Erich Heckel i Karl

Erich Heckel, *Tübingen*

Schmidt-Rottluff. Njihov cilj bio je pronalaženje novog umjetničkog izražaja i oslobađanje od tradicionalnog slikarskog stila na umjetničkim akademijama. Stoga je *Brücke* jedna od najstarijih njemačkih udruga koja je imala velik utjecaj na razvoj klasične moderne, a stil koji su razvili umjetnici ušao je u povijest umjetnosti 20. stoljeća kao ekspresionizam. Umjetnička skupina kontaktirala je s istomišljenicima i zajedničkim izložbama javnosti je htjela pokazati nove avangardističke tendencije. Max Pechstein i Emil Nolde skupini su se priključili 1906., a 1910. godine Otto Müller. U ekspresionizmu skupine *Brücke* naslikani motivi poput krajolika ili likova u prirodi zapravo su odraz unutarnjeg doživljaja svijeta i ujedno subjektivno osjećaj umjetnika. To

Emil Nolde, *Gospodin Sch.*

stupnjevanje izražaja formalno se postizalo reduciranjem formi na ono što je bitno, uz nužno napuštanje tradicionalne perspektive. Razračunavanje s umjetnošću od strane takozvanih *privodnih* naroda iz Afrike pokretu je pružilo značajan poticaj.

Muzej *Brücke* otvoren je 1967. godine i u njegovom se posjedu nalazi najveća svjetska zbirka radova svih umjetnika grupe *Brücke*, a broji više od četristo slika te na tisuće crteža, akvarela i grafika. Zbirka ujedno sadrži drvene skulpture i mnogobrojne dokumente. (G.-A. U.)

Južnoafrička Republika

Hotentotska venera vraćena u domovinu

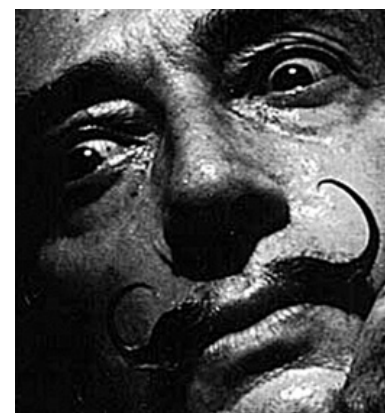
Ostaci Saartjie Baartman, zvane «hotentotska venera», vraćeni su 2. svibnja iz Pariza u svoju postojbinu, Južnoafričku Republiku. Po slijetanju aviona u Johannesburg, venera je dovezena do Cape Towna, svog rodnog grada. Mala ceremonija u njezinu čast održat će se 9. kolovoza, na dan žena u Južnoafričkoj republici, objavio je Vusithemba Ndima, ravnatelj za kulturnu baštinu u južnoafričkom Ministarstvu kulture. Ndima, koji je veneru dopratio avionom iz Pariza, nije mogao reći hoće li ona nakon svečanosti biti pokopana ili kremirana. Ostaci Saartjie Baartman, koja je umrla 1816. godine, vraćeni su Južnoafričkoj republici od strane Francuske nakon kratke svečanosti primopredaje održane u Parizu, a sve to zahvaljujući zakonu koji je 21. veljače izglasao francuski parlament. Već gotovo šest godina Južna je Afrika tražila povratak posmrtnih ostataka te žene koja je bila pripadnica jedne od južnoafričkih etničkih skupina, a koja se tijekom XIX. stoljeća u Europi prikazivala na sajmovima kao egzotična zvjerka. Njezini su se ostaci čuvali u pariškom Muzeju čovjeka. (S. R.)

Sjedinjene Američke Države

Izložena Dalíjeva djela iz djetinjstva

Jedna izložba Salvadora Dalíja u New Yorku pruža nam priliku da otkrijemo više od petsto slika katalonskog umjetnika, od kojih su neke napravljene kad je imao samo deset godina! Što nam, naravno, omogućuje da se divimo njegovu ranom umjetničkom talentu. Izložbu *Dalí na Manhattanu* organizira Metropolitan Pavillion. Izložena su neka ulja na drvetu i akvareli koje je Dalí naslikao u kojima se već nazire buduća nadrealistička orijentacija auto-

ra koji će se kasnije pridružiti pokretu André Bretona. Osim toga, izložene su i razglednice koje je Dalí kao dijete slao članovima svoje obitelji. «Razglednica ujaku Anselmu», nacrtana tušem 1915. pokazuje uspješno bavljenje kaligrafijom. No, izložba ne prikazuje isključivo Dalíjeva djela iz djetinjstva, pa se na njoj mogu vidjeti i remekdjela kao što su «Antropomorfni ured» (bronca teška više od 200 kg koja predstavlja muški torzo s ladicama) ili «Ustrajnost pamćenja» (nadrealistički krajolik s tri deformirana sata). Or-

ganizator izložbe, Bruce Hochman, tvrdi da izložena djela potvrđuju da je Salvador Dalí (1904–1989) jedan od najvećih genija čovječanstva, a objavio je da će dio prihoda od prodaje karata biti dodijeljen obiteljima žrtava napada 11. rujna. (S. R.)

Velika Britanija

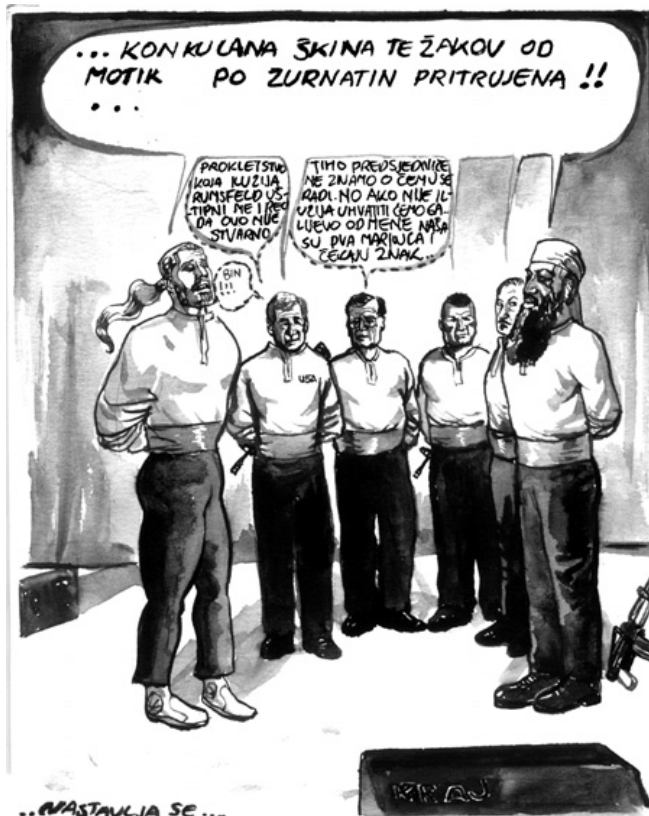
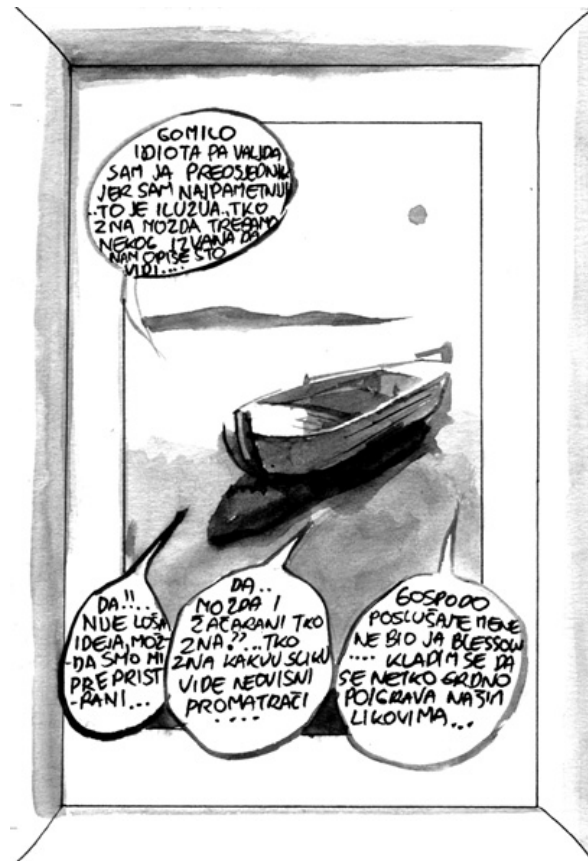
Monet na dražbi

Slika s lopočima francuskog impresionista Claudea Moneta 24. lipnja bit će stavljena na dražbu u londonskoj aukcijskoj kući Sotheby's. Radi se o Monetovoj slici koja će prvi put nakon sedamdeset se-

Claude Monet, *Lopoči*

dam godina biti javno izložena, a njezina se cijena kreće između deset i petnaest milijuna funti. U lipnju prošle godine za iznos od deset milijuna funti u istoj aukcijskoj kući prodana je Monetova slika s prikazom plasta sijena. Melanie Clore, zamjenica direktora europskog Sotheby's-a, izjavila je kako slika s lopočima još nikad nije reproducirana u boji te kako zbog toga njezino ponovno pojavljivanje i predstavljanje u londonskom Sotheby's-u predstavlja velik događaj za povjesničare umjetnosti i sakupljače umjetnina. Umjetničko djelo nastalo 1906. godine pripada slavnom Monetovom ciklusu s lopočima koji je inspiriran autorovim vrtom u Givernyju. (G.-A. U.)

impresum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb

telefon: 4855-449, 4855-451

fax: 4813-572

e-mail: zarez@zg.tel.hr

web: www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

poslovna direktorica: Nataša Polgar

glavna urednica: Katarina Luketić

zamjenica glavne urednice: Nataša Govedić

uredništvo: Grozdana Cvitan, Nataša Ilić, Sanja Jukić,

Agata Juniku, Lovorka Kozole, Trpimir Matasović,

Milan Pavlinović, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

suradnici: Sandra Antolić, Boris Beck, Tomislav Brlek,

Dean Duda, Iva Pleše, Dušanka Profeta, Dina Puhovski,

Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, David Šporer, Igor Štikš

grafički urednik: Željko Zorica

lektura: Žana Mihaljević

tajnica redakcije: Lovorka Kozole

priprema: Romana Petrinc

tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Ured za kulturu Grada Zagreba

Institut Otvoreno društvo Hrvatska

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Vodnikova 17

Želim se pretplatiti na zarez:

6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn

12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci 85,00 kn

12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR, za

ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:

2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice

priložiti listiću i obavezno poslati na adresu

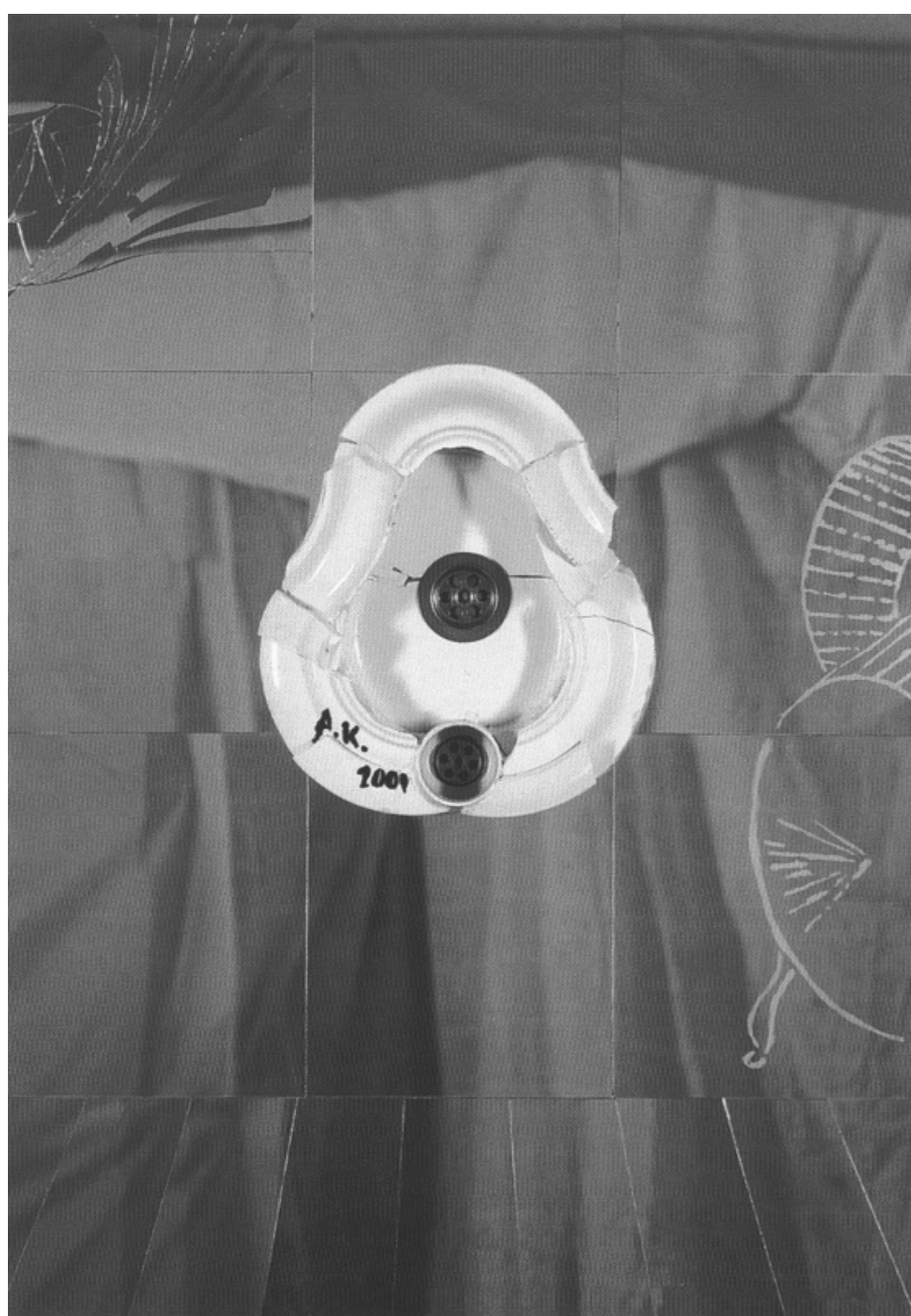
redakcije.

PRIZNANICA
 IZVAJENJE
 U REGISTARUZI, BROJ 2008
 GODIŠNJA PRETPLATA
 ZA "ZAREZ"
 DRUGA STRANA d.o.o.
 HERVAGIJA 21, 21000 ZAGREB
 10000 Zagreb, 28. 1. 2002.

MMC**Multimedijalni centar d.o.o.**

Rijeka, Kružna 6 • tel/fax: +++385 51 215 063

e-mail: mmc@mmc.hr • <http://www.mmc.hr>**ALEKSIJ KOBAL**

Galerija O.K., 10. 05. - 17. 05. 2002.